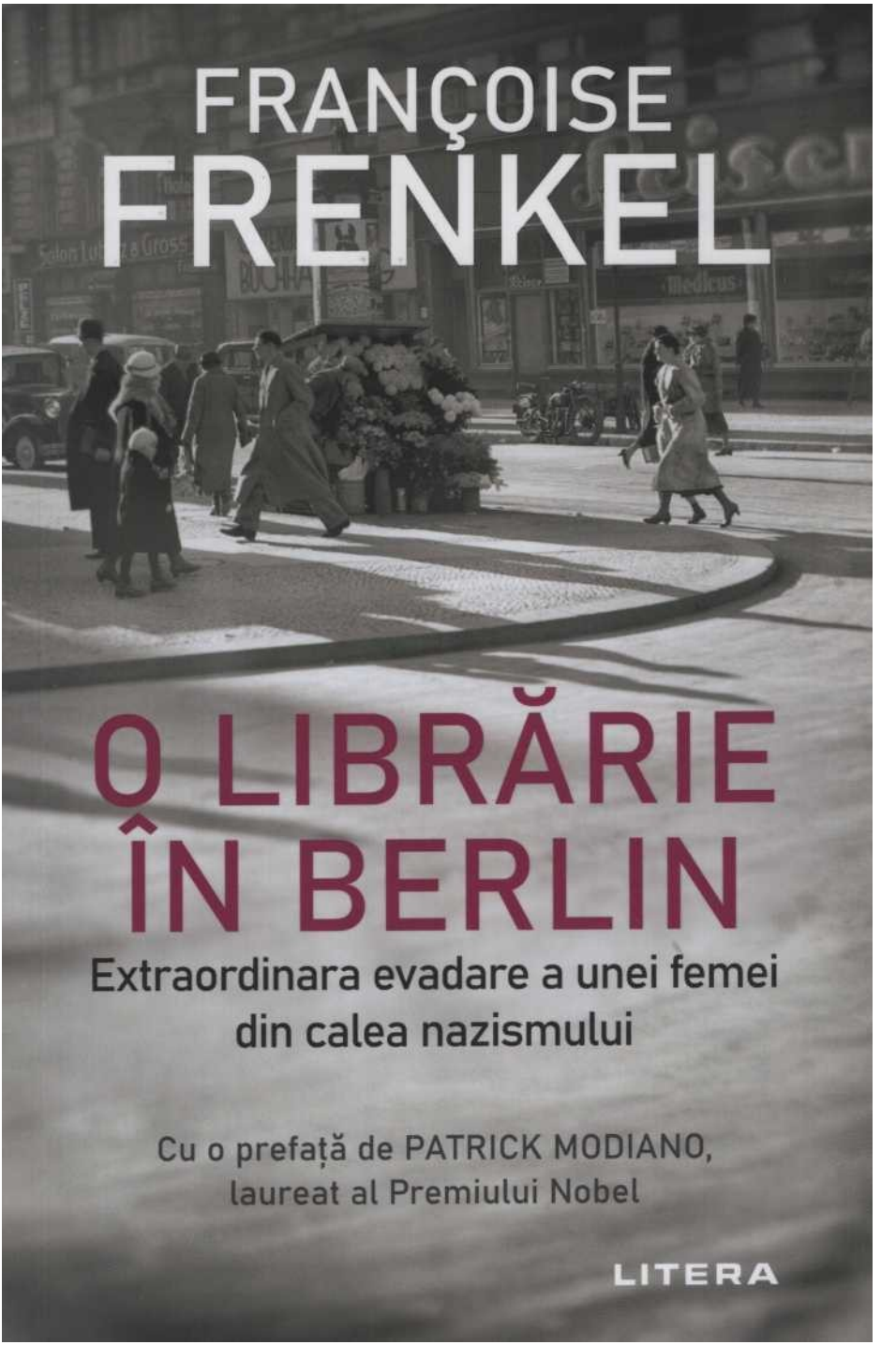
FRANÇOISE
FRENKEL
O LIBRĂRIE
ÎN BERLIN
Extraordinara evadare a unei femei
din calea nazismului
Cu o prefață de PATRICK MODIANO,
laureat al Premiului Nobel
LITERA

FRANÇOISE FRENKEL
O LIBRĂRIE ÎN BERLIN

În 1921, Françoise Frenkel, o evreică din Polonia, îşi împlineşte un vis: deschide La Maison du Livre, prima librărie franceză din Berlin, care atrage artişti şi diplomaţi, celebrităţi şi poeţi. Magazinul se transformă într-un refugiu pentru intelectuali, pe măsură ce ideologia nazistă începe să se extindă. În 1935, situaţia devine din ce în ce mai dificilă, cu vizite frecvente ale poliţiei şi confiscări de carte. Visul lui Françoise este spulberat de Kristallnacht, Noaptea de Cristal, din noiembrie 1938, când sute de magazine şi afaceri evreieşti sunt distruse. Deşi La Maison du Livre este cruţată în mod miraculos, teama de persecuţie o forţează pe Françoise să fugă, disperată şi singură, spre Paris. Când oraşul este bombardat, ea caută refugiu în sudul Franţei, ascunzându-se şi supravieţuind prin mila unor străini care îşi riscă viaţa pentru a o proteja.

Publicată în 1945, uitată şi redescoperită, aproape şaizeci de ani mai târziu, *O librărie în Berlin* este o poveste despre supravieţuire şi rezistenţă, despre cruzime şi umanitate, povestea unei femei neînfricate a cărei poftă de viaţă şi de literatură refuză să o părăsească, chiar şi în cele mai întunecate vremuri.

„Detaliată, emoţionantă, minuţios elaborată… O relatare plină de autenticitate a opresiunii zdrobitoare, a încercărilor de a fugi din calea ei şi a acţiunilor riscante ale celor care au oferit ajutor”.

Kirkus *Reviews*

„Hipnotică… Françoise Frenkel scrie că «este datoria supravieţuitorilor să depună mărturie pentru ca morţii să nu fie uitaţi». Exact asta reuşeşte să facă remarcabila ei poveste despre rezistenţă şi supravieţuire…

Va reverbera cu adevărat în conştiinţa cititorilor”.

Publishers Weekly

„Remarcabilă… Echivalentul francez al celebrei *o femeie din Berlin* şi un contrapunct pentru *Suita franceză* a lui Némirovsky… O carte pe care fiecare ar trebui să o citească”. *Daily Telegraph*

ISBN 978 – 606 – 33 – 5788 – 6

FRANÇOISE FRENKEL
O LIBRĂRIE ÎN BERLIN

Françoise Frenkel s-a născut în Polonia în 1889, iar în 1921 a înfiinţat, împreună cu soţul ei, prima librărie franceză din Berlin. În 1939 s-a întors la Paris, iar în anul următor, după invazia germană, a fugit la Vichy. După câţiva ani petrecuţi în diferite ascunzători, în decembrie 1942 a făcut o încercare disperată de a trece frontiera în Elveţia, dar a fost arestată, încarcerată, judecată şi achitată. În iunie 1943 a reuşit să treacă ilegal frontiera franco-elveţiană. Frenkel a murit la Nisa, în 1975.

Cartea sa de memorii, O *librărie în Berlin* (*Rien où poser să tête*), a apărut iniţial la Geneva în 1945 şi a fost redescoperită într-un talcioc din Nisa şi republicată în 2015 în limba franceză, fiind în prezent tradusă şi în curs de publicare în numeroase limbi.

FRANÇOISE FRENKEL
O LIBRĂRIE ÎN BERLIN
Extraordinara evadare a unei femei din calea nazismului
Prefaţă de
PATRICK MODIANO
Dosar realizat de FRÉDÉRIC MARIA
Traducere din limba franceză ANDREEA NĂSTASE
LITERA
Bucureşti
2020
Rien où poser să tête Françoise Frenkel

Copyright © 22015 Éditions Gallimard, Paris, pentru Prefaţa de Patrick Modiano şi pentru Dosarul realizat de

Frédéric Maria Editura Litera a depus toate eforturile în găsirea titularilor dreptului de autor pentru lucrarea scrisă de Françoise Frenkel.

Atât drepturile lor, cât şi remuneraţia corespunzătoare le vor fi puse deoparte de Editura Litera.

Editura Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România tel.: 021 319 6390; 031 425 1619; 0752 548 372 e-mail: comenzilitera.ro

O *librărie în Berlin* Françoise Frenkel

Copyright © 22020 Grup Media Litera pentru ediţia în limba română Toate drepturile rezervate

Editor: Vidraşcu şi fiii Redactor: Ovidiu Şerban Corector: Ionel Palade Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare şi prepress: Ofelia Coşman

Seria de ficţiune a Editurii Litera este coordonată de Cristina Vidraşcu Sturza.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României FRENKEL, FRANÇOISE O librărie în Berlin / Françoise Frenkel; trad. din lb. franceză: Andreea Năstase.

— Bucureşti: Litera, 2020 ISBN 978 – 606 – 33 – 5788 – 6

I. Năstase, Andreea (trad.)

821.133.1

PREFAŢĂ

Nu cu mult timp în urmă am primit un exemplar din *o librărie în Berlin*, despre care mi s-a spus că a fost găsit la Nisa într-o donaţie pentru Fundaţia Emmaiis. Mi-a produs o impresie stranie. Poate fiindcă fusese tipărit în Elveţia, în septembrie 1945, pentru Editura Jeheber din Geneva. Această editură, închisă între timp, publicase în 1942 *Golful francezului*, traducerea franceză a unui roman de Daphné du Maurier apărut la Londra cu un an înainte. Este una dintre cărţile acelea englezeşti sau americane interzise de cenzura nazistă, care se vindeau pe sub mână şi chiar pe piaţa neagră în Parisul aflat sub Ocupaţie.

Nu ştim ce s-a petrecut cu Françoise Frenkel după apariţia cărţii. La final ne povesteşte cum, din Haute-Savoie, a trecut ilegal frontiera elveţiană în 1943. Conform unei precizări de pe pagina de gardă, a scris o *librărie în Berlin* în Elveţia, „pe malul lacului celor Patru Cantoane, între 1943 şi 1944”. Uneori apar coincidenţe bizare: cu câteva luni înainte, în noiembrie 1942, regăsesc în întorsătura unei fraze dintr-o scrisoare a lui Maurice Sachs, trimisă dintr-o casă din ţinutul Ome, unde se refugiase, chiar titlul cărţii de faţă: „Se pare că asta mi-e menirea, sau, mai bine zis, soarta, *să n-am unde pune capul*[1]”.

Ce s-a întâmplat cu Françoise Frenkel după război? Până azi, puţinele informaţii pe care am reuşit să le adun despre ea sunt următoarele: în carte, evocă librăria franceză pe care o deschisese la Berlin, la începutul anilor ’20 – singura librărie franceză din oraş –, şi pe care a condus-o până în 1939. În luna iulie a aceluiaşi an, Françoise Frenkel a părăsit în grabă Berlinul, stabilindu-se la Paris. Dar, dintr-un studiu al lui Corine De france intitulat „Casa Cărţii franceze de la Berlin (1923 – 1933)”, aflăm că Françoise Frenkel se ocupa de librărie împreună cu soţul ei, un anume Simon Raichenstein, despre care nu se menţionează absolut nimic în carte. Acest soţ fantomatic ar fi părăsit Germania la finalul lui 1933, cu un paşaport Nansen, alegând Franţa. Autorităţile franceze i-ar fi refuzat acordarea unui permis de sejur şi i-ar fi transmis un aviz de expulzare. Cu toate acestea, bărbatul a rămas la Paris. A plecat de la Drancy către Auschwitz în convoiul din 24 iulie 1942. Era născut în Rusia, la Moghilev, şi ar fi locuit în Arondismentul al XIV-lea.

Urma lui Françoise Frenkel reapare în arhivele de stat de la Geneva, pe lista persoanelor înregistrate la frontiera geneveză în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cu menţiunea că i s-a permis să rămână în Elveţia după trecerea frontierei. Lista ne dezvăluie identitatea ei

1 Titlul original al cărţii lui Françoise Frenkel este Rien où poser sa tête, (n.tr.)

adevărată: Raichenstein-Frenkel, Frymeta, Idesa; născută la 14.07.1889; ţara de origine: Polonia.

Ultimul indiciu despre Françoise Frenkel apare cincisprezece ani mai târziu, sub forma unui dosar de despăgubire pe numele ei, datat 1958. E vorba de o valiză pe care o lăsase la depozitul Colisée, aflat la numărul 45 pe strada cu acelaşi nume din Paris, şi care îi fusese confiscată pe 14 noiembrie 1942 ca „bun aparţinând unui evreu". În 1960 obţine o despăgubire de 3500 de mărci pentru pierderea valizei.

Ce conţinea? O haină din blană de nutrie, o haină cu guler de oposum, două rochii de lână, un impermeabil negru, un halat de casă de la Grünfeld, o umbrelă, două perechi de pantofi, o poşetă, o pernă electrică, o maşină de scris portabilă marca Erika, o maşină de scris portabilă marca Universal, mănuşi, şosete şi batiste…

Avem nevoie cu adevărat să ştim mai multe? Nu cred. Caracterul special al cărţii de faţă rezidă tocmai în incapacitatea noastră de a-i identifica precis autorul. Această mărturie a vieţii unei femei hăituite în sudul Franţei şi în Haute-Savoie în perioada Ocupaţiei este cu atât mai zguduitoare cu cât pare mărturia unei anonime, aşa cum a rămas multă vreme *o femeie din Berlin*, publicată tot în Elveţia, în anii '50.

Dacă facem o analogie cu primele lecturi ale unor opere literare, în jurul vârstei de paisprezece ani, ne dăm seama că nici atunci nu. ştiam nimic despre autorii lor, indiferent că se numeau Shakespeare sau Stendhal. Cu toate acestea, lectura naivă şi directă avea să ne marcheze pentru toată viaţa, ca şi cum fiecare carte era un fel de meteorit. În zilele noastre, scriitorul apare pe micile ecrane şi la târgurile de carte, se interpune fără încetare între operele sale şi cititori, devenind un vânzător ambulant. Regretăm vremurile când citeam *Comoara din Sierra Madré*, semnată cu pseudonimul B. Traven, identitatea reală a autorului nefiind cunoscută nici măcar de editorul lui.

Prefer să nu ştiu cum arăta Françoise Frenkel, să nu-

i cunosc viaţa de după război, nici data morţii. Astfel, cartea ei va rămâne pentru totdeauna în sufletul meu ca scrisoarea unei necunoscute, uitată la post-restant pentru veşnicie, pe care o primeşti aparent dintr-o greşeală, dar care putea la fel de bine să-ţi fi fost destinată. Această impresie stranie pe care am avut-o citind o *librărie în Berlin* mi-a fost întărită de senzaţia că aud vocea unei persoane al cărei chip nu poate fi desluşit în penumbră în timp ce-şi împărtăşeşte un episod al propriei existenţe. Experienţa mă duce cu gândul la trenurile de noapte din tinereţe, nu la cuşete, ci la compartimentele cu locuri la comun, unde între călători se forma o intimitate foarte puternică, astfel că, în penumbra lămpii de veghe, oamenii îşi făceau confidenţe şi chiar mărturisiri complete, ca într-un confesional. Forţa acestei intimităţi bruşte provenea din sentimentul că întâlnirea nu avea să se mai repete niciodată. Scurte contacte. Amintirea lor rămâne o vreme cu noi, suspendată undeva, amintirea unei persoane care n-a avut timp să vă spună totul. La fel e şi cu cartea scrisă de Françoise Frenkel acum şaizeci de ani, în confuzia evenimentelor acelei perioade şi sub influenţa emoţiilor.

Până la urmă, am reuşit să găsesc adresa librăriei patronate de Françoise Frenkel: Passauer Strasse, numărul 39; telefon: Bavaria 20 – 20, între cartierele Schöneberg şi Charlottenburg. Mi-i imaginez în librărie, pe ea şi pe soţul ei, care lipseşte din carte. Fără îndoială, la momentul scrierii, autoarea nu ştia ce-i rezervase soarta bărbatului. Simon Raichenstein avea un paşaport Nansen, căci făcea parte dintre acei imigranţi proveniţi din Rusia. La Berlin erau peste o sută de mii la începutul anilor ’20. Se stabiliseră în cartierul Charlottenburg, numit din această cauză şi „Charlottengrad”. Mulţi dintre aceşti ruşi albi vorbeau franceza şi presupun că reprezentau principala clientelă a librăriei familiei Raichenstein. Vladimir Nabokov, care locuia în cartier, i-a trecut, fără îndoială, pragul. Nu avem nevoie să căutăm prin arhive şi fotografii vechi. Pentru a ne convinge, e suficient să citim nuvelele şi romanele „berlineze” scrise de Nabokov în

limba rusă, care reprezintă partea cea mai emoţionantă a operei sale, pentru a regăsi urma lui Françoise Frenkel la Berlin. Ne-o imaginăm pe aleile crepusculare şi prin apartamentele slab luminate descrise de Nabokov. Răsfoind *Darul*, ultimul roman scris de el în rusă, care marchează despărţirea sa definitivă de limba maternă, descoperim descrierea unei librării care s-ar apropia de imaginea celei gestionate de Françoise Frenkel şi de enigmaticul Simon Raichenstein: „Traversând piaţa Wittenberg, unde, ca într-un film color, sub adierea brizei fremătau trandafiri în jurul vechii scări ce cobora în staţia de metrou, se îndreptă spre librărie… în geam se vedea lumină… Şoferii taxiurilor de noapte încă puteau cumpăra cărţi. Observă prin opacitatea gălbuie a vitrinei silueta lui Mişa Berezovski…”

În ultimele cincizeci de pagini ale cărţii, autoarea evocă o primă tentativă, eşuată, de a trece frontiera în Elveţia. A fost dusă la jandarmeria din Saint-Julien, „alături de două fetiţe în lacrimi, de un băieţel şocat şi de o femeie ajunsă la capătul puterilor de oboseală şi de frig”. A doua zi este transferată cu un autocar, alături de alţi transfugi arestaţi, la închisoarea din Annecy.

Rezonez puternic cu aceste pagini, deoarece am petrecut ani buni în regiunea Haute-Savoie. Annecy, Thônes, platoul munţilor Glières, Megève, le Grand-Bornand… Amintirea războiului şi a rezistenţei armate era încă vie la acea epocă a copilăriei şi adolescenţei mele. Amprente digitale. Cătuşe. Este adusă în faţa unui tribunal improvizat şi are norocul să fie condamnată la „pedeapsa minimă cu suspendare şi lăsată în libertate”. A doua zi, la ieşirea din arest, străbate străzile însorite din Annecy. Drumul pe care îl urmează, la întâmplare, îmi este cunoscut. Aude murmurul unui pârâu pe care îl auzeam şi eu, în tăcerea deplină a după-amiezilor toropite de căldură, în apropierea lacului, pe promenade du Pâquier, în capăt.

A doua tentativă de a trece ilegal frontiera în Elveţia i-a reuşit. Când mă duceam la Geneva, luam adesea autocarul de la autogara din Annecy. Observasem că

traversa graniţa iară niciun fel de control din partea vameşilor. Cu toate acestea, de fiecare dată când mă apropiam de frontieră, la Saint-Julien-en-Genevois, simţeam o mică strângere de inimă. Poate că amintirea pericolului plana încă în aer.

Patrick Modiano

Notă: Prezenta ediţie a cărţii este conformă cu ediţia originală, din 1945. Nu s-a realizat nicio reducere sau alt tip de intervenţie asupra textului. Pentru fluiditatea lecturii, au fost corectate totuşi câteva greşeli de tipar şi erori de limbă. Toate notele de subsol aparţin autoarei.[2]

CUVÂNT-ÎNAINTE

Este datoria supravieţuitorilor să depună mărturie pentru ca morţii să nu fie uitaţi şi nici gesturile discrete de altruism să nu fie trecute sub tăcere.

Sper că aceste pagini vor insufla un gând pios pentru cei care nu vor mai putea niciodată să vorbească, prăbuşiţi pe drum sau asasinaţi.

Dedic această carte tuturor OAMENILOR DE BUNĂ-CREDINŢA care, cu generozitate şi cu un curaj neobosit, au opus voinţa lor violenţei şi au rezistat până la capăt.

Dragă cititorule, te invit să le acorzi recunoştinţa caldă de care este demnă orice acţiune magnanimă.

Mă gândesc şi la prietenii mei elveţieni care mi-au întins mâna în clipa când simţeam că mă scufund şi la zâmbetul luminos al prietenei mele Lie, care mă ţine în continuare în viaţă.

F.F.

În Elveţia, pe malul lacului celor Patru Cantoane, 1943 – 1944

ÎN SLUJBA GÂNDIRII FRANCEZE ÎN GERMANIA

N-aş putea spune precis când mi-am descoperit vocaţia de librar. Când eram mică, puteam petrece ore în şir răsfoind o carte cu poze sau un volum ilustrat.

Cadourile mele preferate erau cărţile, pe care le păstram aşezate în teancuri înalte pe etajere, de-a lungul camerei mele de fetiţă.

---

2 Cu excepţia notelor la traducerea în limba română, marcate ca atare.

Când am împlinit şaisprezece ani, părinţii mi-au dat voie să-mi comand o bibliotecă pe gustul meu. Am pus să mi se construiască, după propriile mele planuri, un dulap care, spre uluirea tâmplarului, trebuia să aibă toate cele patru laturi de sticlă. Am instalat această mobilă de vis în mijlocul camerei.

Mama m-a lăsat să fac ce mă tăia capul, ca să nu-mi strice bucuria, iar acum îmi puteam admira clasicii, în frumoasele lor legături originale, şi autorii moderni şi contemporani, pentru care alegeam modelul coperţilor ghidată de fantezie.

Balzac se prezenta într-o frumoasă copertă roşie, Sienkiewicz, în piele galbenă, Tolstoi, în culoarea pergamentului, *Ţăranii*, de Reymont, îmbrăcată într-o veche stofa ţărănească.

Mai târziu, dulapul a fost mutat într-un loc mai potrivit, lângă peretele tapetat cu un creton deschis la culoare, schimbare ce nu mi-a diminuat cu nimic bucuria.

De-atunci a trecut multă vreme…

Viaţa mă purtase, pentru lungi ani de studiu şi de muncă, la Paris.

Îmi petreceam tot timpul liber de-a lungul cheiurilor Senei, în faţa prăvăliilor umede ale buchiniştilor. Câteodată descopeream câte o carte din secolul al XVIII-lea, pentru care făcusem o pasiune la acea epocă. Alteori îmi închipuiam că pusesem mâna pe un document valoros, pe un volum rar sau pe o scrisoare veche; o bucurie întotdeauna nouă, deşi efemeră.

Amintiri!

Rue des Saints-Pères, cu anticariatele ei întunecoase şi prăfuite, adevărate tainiţe de comori, o lume ce-mi prilejuia investigaţii minunate! Vremuri vrăjite ale tinereţii mele!

Lungile opriri la colţul dintre rue des Écoles şi boulevard Saint-Michel, la librăria aceea mare care invada trotuarul. Lecturile în diagonală, din volume cu paginile încă netăiate, în mijlocul zgomotelor străzii: claxoane, strigătele şi râsetele studenţilor şi ale fetelor tinere,

muzică, refrenele cântecelor la modă…

Departe de a distrage cititorul, această hărmălaie făcea parte din viaţa noastră de studenţi. Dacă toată mişcarea ar fi dispărut şi dacă toate acele voci s-ar fi stins, pur şi simplu n-am fi putut continua lectura în colţul bulevardului: o apăsare surdă ne-ar fi copleşit pe toţi…

Din fericire, pe vremea aceea, nu aveam a ne teme. Fireşte că războiul coborâse cu câteva note diapazonul veseliei generale, dar Parisul îşi trăia viaţa lui aprinsă şi nonşalantă. Tineretul din Cartierul Latin fremăta, la colţurile străzilor răsuna întotdeauna muzica, iar iubitorul de cărţi îşi continua lectura pe fugă, în faţa meselor încărcate de comori, pe care editorii şi librarii le puneau atât de generos la dispoziţia tuturor, cu o bunăvoinţă afabilă şi un dezinteres total.

La sfârşitul Primului Război Mondial m-am întors în oraşul meu natal. După momentele fericite de regăsire cu ai mei, în viaţă şi sănătoşi, m-am repezit în camera mea.

M-am oprit şocată în prag! Pereţii erau goi: tapetul palid decorat cu flori fusese desprins cu grijă şi luat. Nu rămăseseră decât ziare lipite direct pe zid. Biblioteca cu patru geamuri, minunăţia născută din fantezia mea copilărească, era goală şi părea ruşinată de propria decădere.

Pianul din salon dispăruse şi el.

Ocupaţia din 1914 – 1918 luase eu ea lotul.

Ai mei erau însă bine. Am petrecut o vacanţă fericită alături de ei şi m-am întors în Kranţa plină de energie şi de elan.

În afara cursurilor de la Sorbona, lucram asiduu la Biblioteca Naţională şi la Biblioteca Sainte-Genevieve, locul meu preferat.

La întoarcerea din Polonia am urmat un stagiu de pregătire, după cursuri, pe lângă un librar de pe rue Gay-Lussac.

1 A

Aşa am învăţat să cunosc „clienţii” cărţii. Încercam să le citesc dorinţele, să le înţeleg gusturile, concepţiile şi

tendinţele, să le ghicesc motivele de admiraţie, de entuziasm, de bucurie sau de nemulţumire faţă de un titlu sau altul.

Cu timpul am început să pătrund un caracter, un sentiment sau o stare de spirit după modul în care persoana respectivă ţinea un volum, aproape cu tandreţe, după cum întorcea delicat paginile pe care le citea cu pioşenie sau după cum le frunzărea iară interes, apoi punea neglijent cartea la loc, îndoind uneori delicatele colţuri ale coperţilor. Aşezam cartea care mi se părea potrivită în apropierea clientului, cu suficientă discreţie pentru a nu da de bănuit că aş încerca să exercit vreo influenţă asupra lui. Dacă o cumpăra, eram fericită.

Începeam să-mi îndrăgesc clienţii. Pe unii îi însoţeam cu gândul câţiva paşi, încercând să-mi imaginez dialogul lor cu cartea cumpărată; apoi îi aşteptam cu nerăbdare să revină şi să-mi împărtăşească opiniile lor.

Se întâmpla să apară şi vandali detestabili. Unii oameni martirizau câte o operă, o acopereau de critici violente şi de reproşuri, deformându-i cu perfidie conţinutul!

Trebuie să admit că, spre confuzia mea, cele mai radicale erau femeile.

Găsisem astfel pandantul perfect al cărţii: cititorul.

În general, între unul şi celălalt domnea o armonie perfectă în interiorul micii librării de pe Gay-Lussac.

Îmi petreceam orele de relaxare în magazinele de prezentare ale editorilor, unde regăseam cunoştinţe vechi şi descopeream noutăţi, surse de bucurie.

Atunci când a venit momentul să-mi aleg o meserie, n-am ezitat: mi-am urmat vocaţia de librar.

Era în decembrie 1920… Ca de obicei, plecam într-un scurt sejur la părinţii mei. Pe drum, m-am oprit la Poznân, la Varşovia, apoi, după vacanţa alături de familie, la Cracovia.

Aveam în valiză primele două volume din seria *Familia Thibault* de Roger Martin du Gard, cartea *Cruci de lemn* a lui Dorgelès şi *Civilizaţie* de Duhamel, lucrări care

mi se păreau potrivite pentru a le transmite prietenilor şi librarilor pe care îmi propuneam să-i întâlnesc admiraţia mea pentru înflorirea spectaculoasă a literaturii franceze postbelice.

Aş fi vrut să deschid o librărie în Polonia. Am luat toate aceste oraşe la rând şi am constatat că, peste tot, în librării se găseau frumoase colecţii de carte franceză. Prin urmare, părându-mi-se superfluă, am abandonat ideea.

La întoarcere m-am hotărât să fac o scurtă haltă la Berlin, să-mi revăd nişte prieteni şi să iau trenul de seară care m-ar fi lăsat la Paris a doua zi în zori.

Ne plimbam pe bulevardele largi ale Berlinului şi, aşa cum îmi plăcea să fac peste tot, mă opream în faţa vitrinelor marilor librării. Traversaserăm deja „Pe sub tei”[3], Friedrichstrasse şi Leipzigerstrasse, când am exclamat:

— Dar aici nu aveţi cărţi în limba franceză!

— Tot ce se poate, a fost răspunsul laconic şi indiferent pe care l-am primit.

Ne-am reluat plimbarea în sens invers şi, de această dată, am intrat în librăriile pe lângă care treceam. Peste tot am primit asigurări că cererea pentru cartea franceză era aproape inexistentă: „Ne-au mai rămas doar câteva volume din clasici”.

De reviste şi ziare, nici vorbă. Vânzătorii din chioşcuri abia dacă îmi răspundeau.

Cu aceste impresii am revenit la Paris.

Profesorul Henri Lichtenberger, căruia i-am povestit rezultatul micii mele anchete, m-a întrebat iară ocolişuri:

— De ce n-aţi deschide o librărie în Germania?

Iar un editor a exclamat:

— Berlin? Dar este unul dintre cele mai importante centre europene! încercaţi, trebuie să încercaţi.

Bunul meu profesor şi prieten P. a declarat la rândul lui:

— O librărie în Berlin… asta e aproape o misiune.

Nu vizam atât de departe. Îmi căutam un loc de

3 Celebrul bulevard Unter den Linden (n.tr.)

muncă în profesia de librar, singura care conta pentru mine. Perspectiva de a lucra la Berlin, oraş pe care îl văzusem prin ceţurile iernii, uriaş, trist şi morocănos, exercita totuşi o anumită atracţie asupra mea.

Marcată de aceste sentimente, am pornit din nou, după ceva vreme, spre capitala Germaniei.

Primul meu demers a fost pe lângă consulatul general al Franţei, unde am prezentat proiectul cu toată puterea mea de convingere, scoţând în evidenţă susţinerea morală de care mă bucuram deja.

Consulul general a ridicat braţele la cer:

— Dar, doamnă, am impresia că nu cunoaşteţi deloc climatul moral din Germania de azi! Nu aveţi contact cu realităţile! Dacă aţi şti cu câtă dificultate reuşesc să-i fac pe cei câţiva profesori de franceză stabiliţi aici să nu plece din ţară! Ziarele noastre abia dacă se mai vând în câteva chioşcuri. Francezii vin până la consulat ca să le găsească, iar dumneavoastră vreţi să deschideţi o librărie! Riscaţi să vă fie vandalizat magazinul!

Am aflat, mai târziu, că la Breslau, după plebiscitul din Silezia Superioară, consulatul francez fusese distrus de o mulţime dezlănţuită de germani.

La ambasada Franţei am fost primită doar de un tânăr ataşat, cu aceeaşi lipsă de entuziasm. Dar, după opt zile de cercetare şi reflecţie, decizia mea fusese luată: nu se găseau cărţi în franceză, Berlinul era o capitală, oraş universitar, se simţea pulsul tot mai accelerat al revenirii la viaţă după război. O librărie franceză avea să fie un succes, chiar dacă nu încă de la deschidere.

Ţara nu-mi era necunoscută. În copilărie locuisem o vreme în Germania, ca să-mi perfecţionez cunoştinţele de limba germană şi să urmez cursuri de muzică cu profesorul Xaver Scharwenka.

Mai târziu, cu ocazia altui sejur, urmasem un semestru la Universitatea pentru fete din Leipzig.

Marii maeştri ai gândirii, poeziei şi muzicii germane nu-mi erau nici ei străini. Influenţa lor îmi hrănea speranţa succesului librăriei mele în capitală.

Era de la sine înţeles că, în acest oraş al administraţiei şi birocraţiei, eram obligată să îndeplinesc numeroase formalităţi. Primul funcţionar berlinez cu care am intrat în contact se opunea ferm ideii de a vinde exclusiv cărţi în franceză. Ne-am pus de acord pentru denumire: „Centrul de carte străină”. Interlocutorul meu german era şi el de părere că atmosfera epocii se preta prea puţin la realizarea proiectului meu.

Aşa a pornit încercarea mea de a deschide o librărie franceză la Berlin, în ciuda obiecţiilor oficiale. Am avut primul sediu la subsolul unei case private, într-un cartier liniştit, departe de centru.

Dinspre Paris s-a pornit un flux constant de colete pline de volume frumoase, cu coperţi colorate, atât de tipice pentru editurile franceze. Cărţile au început să umple rafturile, au urcat până în tavan şi s-au răspândit peste tot pe jos.

Abia terminasem instalarea, când am început să primesc clienţi. E adevărat că la început au fost mai mult cliente, marea majoritate străine: poloneze, rusoaice, cehoaice, turcoaice, norvegience, suedeze şi multe austriece. Vizita unui francez sau a unei franţuzoaice constituia un eveniment. Diaspora franceză era puţin numeroasă, iar mulţi dintre membrii ei, plecaţi înaintea războiului, nu se mai întorseseră.

Zilele cele mai bune erau cele în care primeam ziare şi reviste de modă, pe care clientele mele se aruncau cu ţipete de bucurie, fericite la vederea modelelor de care fuseseră private atâta vreme. Publicaţiile de artă aveau şi ele admiratoarele lor.

Proiectul unui sistem de împrumut a fost primit cu viu interes. În scurt timp, cititoarele se înscriau pe o listă de aşteptare, căci cărţile se dădeau ca pâinea caldă.

După câteva luni, afluenţa crescândă a clienţilor m-a obligat să măresc spaţiul, iar librăria s-a mutat în zona mondenă a oraşului.

1921! Această epocă de efervescenţă a fost marcată de reluarea relaţiilor internaţionale şi a schimburilor

intelectuale. În oaza de carte franceză pe care o creasem a început să păşească, mai întâi cu timiditate, elita germană. Apoi, germanii au venit din ce în ce mai numeroşi: filologi, profesori, studenţi şi reprezentanţi ai acelei aristocraţii a cărei educaţie fusese influenţată puternic de cultura franceză, cei care erau numiţi deja „vechea generaţie”.

Din punct de vedere social, publicul era ciudat de eterogen. Artişti cunoscuţi, vedete şi femei de lume se aplecau asupra revistelor de modă, vorbind în şoaptă, pentru a nu-l deranja pe filosoful de alături, adâncit în lectura lui Pascal. Lângă o vitrină, un poet răsfoieşte sfios o ediţie din Verlaine, un savant cu ochelari analizează catalogul unei librării ştiinţifice şi un profesor de liceu şi-a deschis în faţă patru gramatici, apucându-se să compare capitolele despre acordul participiului urmat de un infinitiv.

Spre mirarea mea, am putut constata gradul înalt de interes pe care germanii îl acordau limbii franceze şi cunoaşterea aprofundată a capodoperelor sale de către unii dintre ei. Într-o zi, un profesor de liceu mi-a atras atenţia că din ediţia din Montaigne pe care o ţinea în mână lipseau câteva zeci de rânduri importante. Într-adevăr, nu era o ediţie *extenso*. Aveam un filolog căruia îi era suficient să parcurgă câteva citate dintr-un poet francez ca să ghicească numele autorului. Un altul putea recita pe dinafară maxime din La Rochefoucauld, din Chamfort şi din Pascal.

Viaţa de librar mă punea în contact cu excentrici simpatici. Un client german, foarte bun gramatician, luându-şi la revedere într-o zi, fusese salutat de angajatul meu cu formula, *Au*; *Monsieur*!” Omul s-a întors imediat să ceară explicaţii despre acest salut. Voia să ştie dacă era vorba de o formulă de politeţe pur comercială, dacă putea fi folosită şi în societate, în ce condiţii etc., etc.

Şi-a notat expresia într-un carneţel şi a început s-o folosească de fiecare dată când venea la librărie, cu un surâs complice.

Funcţionari consulari şi de ambasadă au început să

apară ca vestitori ai diplomaţiei, devenind, în scurt timp, parte a clientelei constante. Apoi, şi-au făcut apariţia ataşaţii şi, în sfârşit, domnii diplomaţi, dar, mai ales, soţiile lor.

Cât despre Excelenţa Sa ambasadorul Franţei, îi primisem deja vizita când deschisesem librăria din cartierul de vest al Berlinului.

Mi-a mulţumit pentru iniţiativă, a ales mai multe cărţi şi, în acel mod atât de tipic pentru limba franceză, care ştie să combine fermitatea cu politeţea afabilă, mi-a spus că Romain Rolland şi Victor Margueritte, unul dezertor de la cauza Franţei, celălalt pornograf, nu-şi găseau locul într-o librărie respectabilă. Din contră, Excelenţa Sa îmi propunea lucrările lui René Bazin, Barrés şi Henri Bordeaux.

După plecarea lui m-am simţit mândră şi tristă, în acelaşi timp. În pofida bunei mele credinţe, ştiam că mi-ar fi fost imposibil să-i urmez sfaturile.

Soţia altui ambasador, pe cât de inteligentă, pe atât de drăguţă, era pasionată de cărţile vechi. Petrecea ore în şir scotocind şi găsea întotdeauna ceva pe gustul ei. Într-o zi, pe când căuta, fără teama că-şi strică manichiura, în nişte teancuri de cărţi de anticariat prăfuite, pe care le ţineam în magazia din spate, mi-a declarat exaltată:

— Dacă n-aş fi fost soţie de diplomat, visul meu ar fi fost să mă fac librăreasă.

Din acea zi am devenit prietene în toată regula. Eu o ajutam să găsească cărţi pe la buchiniştii de la Paris, iar ea îmi trimitea clienţi şi mă informa despre sosirea la Berlin a unor francezi de seamă sau vedete. Obişnuiam să organizăm conferinţe şi recepţii în onoarea autorilor celebri în trecere prin capitala germană.

Claude Anet, Henri Barbusse, Julien Benda, madame Colette, Dekobra, Duhamel, André Gide, Henri Lichtenberger, André Maurois, Philippe Soupault, Roger Martin du Gard se numără printre cei care m-au vizitat la librărie.

Unii dintre ei ţineau prelegeri şi se lăsau antrenaţi în

discuţii pe teme literar-artistice sau povesteau amintiri şi impresii, atrăgând profesori, studenţi, francezi şi obişnuiţii oameni de lume. Conferinţele erau urmate de audierea unor discuri franţuzeşti cu cântece, poezii şi scene din piese de teatru.

Cu ajutorul unor francezi entuziaşti dădeam şi „reprezentaţii teatrale”, după Malraux, Labiche, *Doctorul Knock* de Jules Romains, uneori scheciuri pe teme de actualitate, pe care le compuneam chiar noi.

Sărbătoarea de Mardi Gras, organizată între francezi, deveni şi ea un mare eveniment pentru clientela mea.

În cartea lui *Dix ans après*, Jules Chancel a descris una dintre acele petreceri, punând într-o lumină frumoasă atmosfera şi succesul înregistrat.

Eforturile mele de librar îşi găsiseră un sprijin competent în persoana profesorului Hesnard, ataşat de presă şi autor al unui studiu excelent despre Baudelaire. Mă ajuta discret cu sfaturi.

Ataşatul cultural stabilit la Berlin prin 1931 mi-a fost şi el de foarte mare ajutor, şi mi-ar fi greu să exprim în cuvinte recunoştinţa pe care i-o port pentru erudiţia şi devotamentul dovedite.

În septembrie 1931 l-am văzut intrând pe Aristide Briand, însoţit de un funcţionar care îi servea drept cerber şi ghid. După ce m-a felicitat, m-a întrebat dacă înfiinţarea firmei mele se înscria în spiritul apropierii franco-germane.

— Îmi doresc din toată inima această apropiere, precum a tuturor popoarelor din lume, i-am răspuns, dar când m-am instalat la Berlin am avut în minte doar planul spiritual. Politica împinge spre nedreptate, spre orbire şi exces. După o dezbatere violentă între doi clienţi de naţionalităţi diferite, m-am asigurat că în librărie nu se mai discută niciodată politică.

Spectatoare a evenimentelor ce aveau loc în jurul meu, trăsesem o serie de concluzii în timp ce-mi exercitam profesia, văzusem mocnind conflicte, simţisem cum unele ameninţări erau pe cale să se materializeze. Mi-ar fi plăcut să-i vorbesc deschis acestui mare bărbat de stat, ale cărui

aspiraţii erau demne de încredere, şi aş fi făcut-o dacă ar fi fost singur.

Neîncrederea faţă de politică a fost mai puternică. Nu regret că nu i-am pus lui Briand nicio întrebare şi nici că i-am mărturisit rezervele mele, căci, la puţin timp după aceea, idealismul lui avea să fie trădat iremediabil!

Nu deschisesem cutia Pandorei pe fundul căreia zace, în somnul ei de zece ori milenar, speranţa unei posibile înţelegeri între popoare.

Vizita lui Briand a conferit prestigiu librăriei şi a adus clientelă nouă. Am trăit astfel câţiva ani frumoşi, de pace şi de prosperitate.

Din 1935 am început să mă confrunt cu probleme serioase.

În primul rând, chestiunea devizelor străine.

Pentru a-mi achita comenzile de carte franceză aveam nevoie de fiecare dată de o nouă autorizare a schimbului valutar. Pentru asta, trebuia să fac dovada necesităţii importurilor preconizate. Am început să fac rost de felurite recomandări. Şcolile şi profesorii de liceu îmi trimiteau fişe de comandă, iar universităţile urmau filiera oficială.

Clienţii particulari completau buletine pe care eu le transmiteam apoi serviciului special însărcinat cu evaluarea cărţilor ce urmau a fi importate. Pentru a-mi completa stocurile, făceam apel adesea la serviciile Ambasadei Franţei. Munca mea devenea tot mai dificilă.

Câteodată mă trezeam cu poliţia pe cap. Sub pretextul că un autor oarecare era pus la index de către cenzură, îmi cotrobăiau peste tot şi confiscau ce voiau. Mai întâi mi-au luat cărţile lui Barbusse, apoi pe cele ale lui André Gide şi, într-un final, o cantitate importantă de marfa, printre care şi operele lui Romain Rolland (deja cenzurat de ambasadorul Franţei).

Pentru a suplini golul lăsat pe rafturi şi printr-o ironie a sorţii, exact în acea perioadă s-a prezentat la librărie corespondentul la Berlin al unui ziar din sudul Franţei, care mi-a adus o carte numită nici mai mult, nici

mai puţin: *Enface de* Era…

Ferdonnet, care avea să-şi câştige o tristă celebritate în calitate de crainic la Radio Stuttgart. Mi-a cerut, pe un ton superior, să aşez un exemplar în vitrina magazinului. I-am răspuns că, în conformitate cu instrucţiunile transmise editorilor, nu expuneam în vitrină lucrări cu caracter politic. Mi-a răspuns:

— Ştiţi foarte bine că mi-ar fi uşor *să insist*.

Apoi, pe un ton imperativ:

— Contez totuşi pe dumneavoastră pentru vânzări bune!

Agenţii de poliţie veneau frecvent să confişte diferite ziare franceze, în baza unor liste. Prin urmare, clienţii mei începuseră să se prezinte la magazin dimineaţa devreme, înaintea vizitei inspectorilor. Cu toate acestea, numărul publicaţiilor franceze admise la difuzare se restrângea constant.

Timp de mai multe săptămâni, *Le Temps* a rămas singurul cotidian tolerat, aşa că m-am grăbit să comand un număr suficient de exemplare, căci clienţii mei erau ahtiaţi după ştiri externe. A funcţionat timp de opt zile, apoi, într-o dimineaţă, un inspector m-a informat că *Le Temps* intrase şi el pe lista neagră şi mi-a confiscat toate stocurile, spre dezamăgirea generală.

Să ascund ziare? Să le pun deoparte? Delictul „distribuirii de periodice interzise” m-ar fi trimis direct în lagărul de concentrare.[4]

Din acea zi, cotidienele franceze n-au mai avut acces pe teritoriul german. Au dispărut definitiv.

Toate aceste interdicţii erau totuşi de ordin general.

Situaţia mea personală a devenit, la rândul ei, foarte precară, odată cu promulgarea Legilor rasiale de la Nürnberg (la Congresul Partidului din septembrie 1935).

Partidul Nazist ştia că librăria mea era plasată, într-un fel, sub protecţia editorilor francezi. Autorităţile germane, fidele politicii lor de anesteziere a opiniei publice, ezitau să provoace un scandal. Pe de o parte, îmi

4 Faţă în faţă cu Hitler (n.tr.)

tolerau activitatea în serviciul cărţii franceze, pe de altă parte, îmi făceau necazuri legate de originea mea etnică.

Primeam tot timpul prin poştă convocări, invitaţii şi ordine să particip la diverse manifestări sau reuniuni. Asociaţiile de librari mă îndemnau să-mi verific stocurile de marfa şi să trimit la serviciul special de verificare cărţile ce contraveneau spiritului regimului politic. Toate formularele aveau anexate chestionare referitoare la rasa mea, a bunicilor şi străbunicilor mei, atât pe partea paternă, cât şi maternă.

După o vreme, secretarul meu a renunţat să-mi mai prezinte toată această corespondenţă deprimantă. Se suia pe motocicletă, făcea turul serviciilor administrative din oraş şi le prezenta informaţiile cerute. Insista asupra statutului meu de cetăţean străin ca să aplaneze pe moment dificultăţile şi să-mi dea timp să lichidez afacerea.

Incidentele se multiplicau însă. Îmi amintesc o jignire pe care am suferit-o cu câteva zile înainte de Crăciun. Primisem un transport mare de cărţi şi albume de oferit cadou. Mesele gemeau sub greutatea ediţiilor luxoase pentru adulţi şi a albumelor bogat ilustrate pentru copii. Reviste puse în pagină cu acel bun-gust adus la perfecţiune în Franţa se iţeau din ambalajele lor, provocând clienţilor mici exclamaţii de admiraţie.

Eram în febra atât de specială a acelei perioade a anului!

Brusc, uşa magazinului s-a trântit de perete şi „supraveghetoarea” nazistă a imobilului şi-a făcut apariţia înăuntru. Femeie cu cap monstruos de Gorgonă, ţinea în fiecare mână două cutii de conserve goale.

— Înţelegeţi germana? a urlat la mine.

— Desigur, i-am răspuns, mai curând uluită.

— Aceste cutii de metal vă aparţin?

— Nu ştiu. S-o întreb pe femeia de serviciu. De ce?

— Sunt ale dumneavoastră. O ştiu şi v-o spun în faţă! Toţi germanii ştiu că, pentru a se debarasa de cutiile de conserve, au la dispoziţie un container special inscripţionat, nu pubela! O să primiţi o amendă zdravănă!

S-o treceţi în contul încasărilor grase de Crăciun, a mai adăugat, cu ochii sclipind de ură.

După plecarea mahalagioaicei, un diplomat care asistase la incident mi-a povestit că nu reuşise să scape, săptămâni în şir, de un tub de aluminiu pe care stătea scris cu litere roşii: „Nu aruncaţi!”. N-avea curajul să pună obiectul în coşul de gunoi din camera lui de hotel, nici să-l abandoneze pe stradă. I-a venit până la urmă ideea de a-l depune la o farmacie, unde a fost felicitat în numele partidului. Anecdota a smuls câteva râsete, iară a reuşi să risipească pe de-a-ntregul jena celor prezenţi.

Eram excedată.

Bazându-se pe regulamentul referitor la faimosul „fel unic de mâncare”, aceeaşi supraveghetoare a imobilului venea când avea chef să-mi verifice oalele şi cratiţele. Ridica brusc capacele, adulmeca lacom conţinutul şi pleca, nu înainte de a-mi adresa salutul nazist.

Acestei femei îi datorez, de altfel, primul contact cu Gestapoul.

Profitasem de sărbătorile de Paşte ca să-mi vizitez verii de la Bruxelles. Îi consultasem asupra posibilităţii de a-mi transfera librăria în capitala Belgiei, dar rezultatul fusese negativ. De acolo plecasem la Paris, ca în fiecare semestru. Voiam să fac demersuri pentru a-mi ceda afacerea unor francezi. Am publicat anunţuri într-o revistă de-a breslei şi am găsit un cuplu dispus să facă un stagiu de pregătire de câteva săptămâni la Berlin, urmând să se decidă dacă preluau sau nu librăria. A doua zi după ce m-am întors, am fost convocată de urgenţă la prefectura de poliţie.

La sediul Gestapoului am fost nevoită să trec prin trei uşi metalice succesive, descuiate şi apoi încuiate în urma mea de un SS-ist în uniformă neagră. M-am ţinut după el pe coridoare interminabile, cu ferestre zăbrelite. În cele din urmă s-a oprit în faţa unei uşi. A ciocănit, a deschis şi m-a invitat să intru într-un fel de celulă.

În faţa mea, aşezat la o masă, se afla un tânăr blond în uniformă: douăzeci de ani, figură imberbă, presărată cu

pete roşii, ochi albaştri spălăciţi, atitudine agresivă. Mi-a făcut semn să mă aşez în faţa lui.

— Sunteţi doamna cutare-cutare? Numele tatălui, numele mamei? Rasa? Vârsta? Data şi locul naşterii? Documentele de identitate! Sunteţi acuzată că, de Paşte, aţi plecat către o destinaţie necunoscută, trecând clandestin frontiera.

— Am călătorit cu o viză germană valabilă, la ieşire şi la intrare. Mai întâi m-am dus la Bruxelles, apoi la Paris.

— De ce la Bruxelles? a urlat gestapovistul.

— Ca să-mi vizitez rudele din Belgia.

— Ce aţi luat cu dumneavoastră cu ocazia acestei călătorii? Devize străine, aur, diamante? Recunoaşteţi, oricum vom afla!

Omul urla tot mai tare şi eu eram din ce în ce mai speriată.

— Nimic din toate acestea, i-am răspuns controlându-mă cu dificultate. M-am dus, ca de obicei, la Paris după o vizită în Belgia. M-am întors la Berlin conform autorizaţiei pe care o puteţi vedea aici, pe paşaport.

Iritat, mi-a împins documentul înapoi.

— Să zicem că aşa aţi făcut! Dar de ce aţi ales să mergeţi cu maşina la Bruxelles?

Era convins că găsise punctul slab al călătoriei mele şi mă fixa duşmănos, cu ochi răi.

Mie îmi revenise sângele-rece.

— Am profitat de călătoria unor prieteni care oricum se duceau acolo şi s-au oferit să mă ducă pe autostradă. Nu aş fi vrut să plec din Germania înainte de a vedea această nouă cale de rulare despre care vorbeşte toată lumea.

— *Ach*! Da, autostrada noastră este colosală, a admis tânărul agent, cu un zâmbet reprimat rapid. Vedem noi… Puteţi pleca, a conchis pe un ton încă şi mai sever.

Am fost condusă la ieşire. Eram!

Prietena mea mă aştepta la poartă. M-a văzut şi s-a repezit să mă îmbrăţişeze.

Înapoi la librărie, am aflat că Ambasada Franţei şi

Consulatul polonez sunaseră să se intereseze de soarta mea. Se temeau de ce era mai rău.

M-am întrebat de mai multe ori, de atunci, dacă nu cumva îmi datoram scăparea din aventură faimoasei autostrăzi germane, într-o perioadă în care lagărele de concentrare se umpleau de nevinovaţi.

În curtea imobilului meu, ca prin alte părţi ale oraşului, începeau să se ţină, ferite de priviri, reuniuni nocturne ale S.A.[5], ale Cămăşilor brune. Bărbaţii strânşi discutau aprins, huiduiau guvernele străine, dar se luau mai ales de evrei. Apoi intonau imnuri de glorificare a forţei, a războiului, a urii şi a răzbunării…

Marginile ferestrelor mele de la parter le serveau acestor partizani drept bănci.

Nopţi nedormite, nopţi de teamă!

Aşa cum făceam adesea, am plecat pentru două zile să-mi vizitez rudele apropiate care-mi mai rămăseseră.

Tata trecuse la cele veşnice de trei ani. Asistaserăm cu toţii la agonia lui teribilă, incapabili să-l ajutăm, în ciuda iubirii pe care i-o purtam.

Vechea casă a copilăriei mele, încă şi mai veche, era în doliu.

Acum, mama locuia acolo cu fiul ei, cu nora şi cu nepotul, pe care îl adora. M-a primit cu afecţiune şi m-a copleşit cu căldura inimii ei. Lângă ea, zbuciumul meu interior se calma.

Mama m-a implorat să renunţ la librărie pentru a-mi salva libertatea. Da, era singura soluţie.

Am petrecut amândouă o vreme în frumoasele păduri ale Poloniei. Aş fi găsit o altă ocazie să-mi folosesc pregătirea de librar; fără nicio îndoială, aş fi putut reuşi oriunde.

Aşa-mi vorbea mama, iar eu îi ascultam cuminte sfaturile iubitoare şi înţelepte. Totul mi se părea atât de simplu şi de uşor…

---

5 S.A., în germană Sturmabteilung - Batalioane de asalt, cunoscute şi drept Cămăşile brune. Organizaţie paramilitară nazistă înfiinţată în 1921 (n.tr.)

Evenimentele se succedau rapid.

Mai întâi a fost ziua marelui boicot.

În faţa magazinelor ţinute de evrei au fost postaţi paznici nazişti, cu ordinul de a le comunica trecătorilor că era contrar doctrinei naţional-socialiste să cumpere de la negustorii aparţinând acelei rase. Firmele străine care scăpaseră de grozăvia unei asemenea paze închiseseră din solidaritate.

Stăteam pitită în apartamentul meu. Dintr-odată, a apărut femeia de serviciu, extrem de agitată.

— Veniţi repede, doamnă! S-au apucat să ne mâzgălească vitrina!

Înarmaţi cu o cutie de vopsea şi cu o pensulă cu coada lungă, nişte băieţi din Tineretul hitlerist tocmai îmi pictau pe vitrină mesaje jignitoare.

— Ce faceţi? am strigat.

— Executăm ordinele primite!

— Vă rog să încetaţi imediat!

Unul dintre puşti a aruncat o privire la vitrină şi a zis:

— Ah, dar e o firmă străină. N-are rost să continuăm, camarazi. Hai, să mergem în altă parte!

Era o zi superbă. M-am îndreptat spre marile artere comerciale din cartierele vecine, ca să-mi fac o idee despre amploarea acestor manifestări.

Peisajul care mi s-a înfăţişat era, în acelaşi timp, grotesc şi lamentabil.

Peste tot, consemnul era aplicat sistematic, riguros. Am asistat, printre altele, la o scenă aproape comică. O doamnă, apropiindu-se de intrarea într-un magazin de modă, a fost avertizată de cele două santinele naziste că firma era evreiască.

— Dar şi eu sunt evreică, a răspuns ea şi a dat să intre.

— Staţi, i-a ordonat unul dintre cerberi apucând-o de braţ.

S-au consultat rapid, apoi unul dintre ei a rupt-o la fugă ca să obţină instrucţiuni despre cum să reacţioneze în

faţa unui astfel de caz nemaivăzut.

În aşteptarea verdictului, în jurul magazinului se strânsese un grup de gură-cască; femeia, prefăcându-se indiferentă, examina cu atenţie pălăriile din vitrină.

Mesagerul şi-a făcut apariţia după un sfert de oră şi a autorizat-o să intre în magazin.

Boicotul din ziua aceea fusese organizat cu ordinul strict de a se menţine ordinea publică. În afara mulţimilor formate pe trotuare, nu se înregistraseră incidente grave.

Peste tot puteau fi întâlniţi oameni jenaţi, aproape ruşinaţi, dar nimeni nu a protestat deschis…

10 noiembrie 1938 a fost ziua de neuitat a marelui pogrom de pe întreg teritoriul Germaniei.

Când ziarele de seară au răspândit în Berlin vestea morţii lui von Rath, ataşatul Ambasadei Germaniei la Paris, toată lumea a înţeles că aveau să urmeze lucruri cumplite. Se ştia că partidul pregătise din timp „represalii grandioase”.

Mi-am petrecut seara la nişte prieteni. Eram cu toţii mâhniţi şi neliniştiţi. Întorcându-mă noaptea târziu acasă, am auzit voci stridente în curte. Un grup important de membri ai S.A. se întrunise acolo. M-am băgat în pat fără să mai aprind lumina şi am adormit. M-a trezit brusc un zgomot bizar ce venea din stradă. Ceasul de perete arăta ora patru dimineaţa. Zgomotul ciudat creştea şi părea să se apropie. Am recunoscut ritmul unei pompe de apă.

M-am îmbrăcat pe fugă, cu gândul că izbucnise vreun incendiu prin vecini. Am ieşit.

Pompierii acţionau în faţa casei mele şi pe toată lungimea străzii. Ardea magazinul vânzătorului de blănuri. La trei case mai încolo ardea o papetărie; mai departe se vedeau alte incendii aruncând scântei roşietice în noapte. Am rămas pe loc, şocată.

— Arde sinagoga, şopteau oamenii dintr-un grup.

Am traversat strada. Era adevărat. Sinagoga, aflată în curtea unui imobil impozant, era în flăcări. Pompierii udau intens casele vecine, pentru a preîntâmpina răspândirea focului.

— S-a zis cu sinagoga! a rostit în tenebre o voce autoritară.

Era teribil de cald. Ieşind din curte, m-am împiedicat de un obiect metalic. Era un sfeşnic de argint cu şapte braţe, rupt şi deformat, aruncat pe jos.

Pe carosabil se vedeau zeci de bucăţi de hârtie împrăştiate peste tot. „Proclamaţii”, mi-am spus, şi m-am aplecat să ridic una la întâmplare.

Nu mică mi-a fost stupoarea când am constatat că ţineam în mână un fragment din Sefer Tora, sulul Legii, ale cărui resturi rupte şi arse fuseseră risipite de vânt.

În acel moment am văzut un bătrân care, cu un coş în mână, se străduia să adune bucăţelele de pergament acoperite cu litere ebraice. Buzele i se mişcau, părea că recită o rugăciune. Era păzitorul templului.

Alţi locuitori ai cartierului i s-au alăturat în tăcere, adunând de pe jos relicvele profanate. Un grup de umbre triste, care te mişca până la lacrimi.

Începeau să se ivească zorii.

Obosită, m-am întors acasă.

Nici nu intrasem bine, când am auzit un ţipăt de la o fereastră.

— Vine a doua echipă!

Doi indivizi, înarmaţi cu bare lungi de fier, şi-au făcut apariţia în pas cadenţat. Se opreau în faţa anumitor vitrine pe care le distrugeau. Sticla zbura în toate părţile. Unul dintre ei intra printre rafturi şi răsturna marfa, călcând-o în picioare, după care îşi continuau neabătuţi drumul.

Îi vedeam cum se apropie, cum vin înspre mine.

Eram chiar pe treptele librăriei. Inima îmi bătea să-mi spargă pieptul, eram teribil de încordată. Am simţit acumulându-se în mine o energie nebănuită.

S-au oprit.

Unul a început să silabisească firma, pe când celălalt studia lista cu magazinele vizate.

— Stai, stai! Asta nu apare.

Au trecut mai departe.

Eu rămăsesem lipită locului. Simţeam că, dacă aş fi

fost nevoită, aş fi apărat fiecare carte cu toată forţa pe care o aveam, chiar cu preţul vieţii, dacă era necesar. Nu neapărat din iubire pentru librăria mea, ci mai ales dintr-un uriaş dezgust faţă de existenţă şi de umanitate, dintr-o copleşitoare dorinţă de moarte.

Aşezată pe treptele magazinului meu, aşteptam…

Incendiile trosneau în jur şi pompierii nu-şi vedeau capul de treabă.

Trotuarele şi drumul erau pline de obiecte disparate.

Cineva m-a luat de mână şi m-a ajutat să mă întorc acasă.

Asupra oraşului s-a abătut o zi demnă de domnia sceleratului Nero.

Mărfurile aruncate prin ferestre erau imediat culese de mulţime. Oricine încerca să se apere şi să-şi salveze avutul era bruscat.

De această dată, incidentele violente şi crimele s-au ţinut lanţ. Totul sub privirile impasibile ale poliţiei.

În apropierea locurilor ce erau jefuite, agenţii de ordine dirijau circulaţia.

Întreg oraşul era de nerecunoscut. Mobile, piane, lustre, maşini de scris şi tot soiul de bunuri distruse zăceau pe trotuare; cioburi şi resturi de mobilier acopereau aproape complet carosabilul.

Magazinele de bijuterii erau jefuite la rând cu micile dughene ale săracilor. În afara câtorva societăţi comerciale aflate în proprietatea unor evrei cu cetăţenie străină, totul a fost lichidat în acest mod, pe cât de sinistru, pe atât de bine organizat.

Sute de metri de stofă atârnau de la ferestrele magazinelor de modă, ca nişte drapele ale ororii şi sălbăticiei.

A doua zi n-am deschis librăria. Pe la prânz am primit un telefon de la un înalt funcţionar al Camerei de comerţ, care m-a îndemnat insistent, dar politicos să-mi reiau imediat activitatea. Mi-a explicat că guvernul nu urmărea închiderea firmelor străine, căci un astfel de gest s-ar fi putut solda cu repercusiuni la adresa societăţilor germane

active în străinătate.

În ziua următoare, pragul mi-a fost trecut de numeroşi clienţi. Mi-au adus flori şi m-au asigurat de solidaritatea lor. Telefonul a sunat în permanenţă. Toată lumea voia să afle noutăţi şi se interesa de soarta librăriei.

Flori! Le-am primit ca pe o ironie sinistră, deoarece mă făceau să resimt încă şi mai acut toată grozăvia situaţiei mele! Pe de altă parte, toate aceste dovezi de prietenie m-au reconfortat.

Nu mai luam de mult în considerare posibilitatea vânzării librăriei. Toate eforturile făcute în acest sens rămăseseră fără rezultat. Cei interesaţi îşi puneau întrebări foarte serioase. Cât mai putea rezista o librărie franceză în Berlin? Dacă ar fi cumpărat o societate comercială esenţialmente franceză, n-ar fi intrat în vizorul autorităţilor naţional-socialiste? Eram în 1939 şi mă confruntam cu aceeaşi problemă ca în 1921, când îmi făcusem turul de orientare: care era raţiunea de a exista a unei librării franceze în Berlin? Prin urmare, cei câţiva prieteni care ar fi dorit să preia afacerea erau, pe bună dreptate, neliniştiţi şi ezitanţi.

Cât despre francezi, aceştia veneau să „analizeze condiţiile la faţa locului” şi plecau după cel mult câteva zile. Tânărul cuplu adus de la Paris dăduse mari dovezi de bunăvoinţă, dar, în pofida eforturilor reciproce de a ajunge la o înţelegere, enliizlasmul le scăzuse dramatic. Mai întâi tânăra femele şi apoi soţul ei îmi mărturisiseră că le venea greu să trăiască într-o atmosferă atât de apăsătoare şi de lipsită de bucurii. Până la urmă, a trebuit să mă plec şi eu în faţa evidenţei. Librăria franceză din Germania devenise nu doar inutilă, ci de-a dreptul deplasată.

Angajamentele mele financiare în relaţia cu editorii nu erau complet amortizate. Aceştia îmi acordaseră încrederea lor deplină, facilitându-mi astfel misiunea. Îmi era imposibil să închid pur şi simplu magazinul.

În iunie 1939 am alcătuit o listă a obligaţiilor de plată, pe care am confirmat-o cu partenerii de la Paris. Facturile se aflau la serviciul pentru comenzi (secţie a

serviciului vamal: verificarea regularităţii importurilor), unde urmau să treacă printr-o procedură de aprobare, apoi trebuiau să ajungă, însoţite de un ordin de vărsământ, la Banca Imperială (Reichsbank).

Cum era vorba de interesele unor edituri franceze, îndeplinirea formalităţilor era sprijinită de serviciul comercial al Ambasadei Franţei.

Pe 1 august 1939 am primit autorizaţia şi am procedat febril la efectuarea plăţilor.

Am încercat să pun la adăpost colecţiile de cărţi, în timp ce mă ocupam, iară mare succes, de aceste demersuri în regim de urgenţă, atmosfera din jur devenea tot mai încărcată de ameninţări şi de pericole.

În iulie vizitasem de mai multe ori Consulatul polonez pentru a mă informa asupra situaţiei. De fiecare dată primisem asigurări că situaţia se va calma.

Consulul mi-a destăinuit, ca pe un mare secret, că Anglia era pe cale să *aplaneze* complicaţiile apărute în raporturile germano-poloneze.

Pe 25 august, uşurată de toate obligaţiile, în ajunul vacanţei anuale alături de familie, am solicitat din nou serviciului comercial precizări referitoare la protecţia oferită librăriei mele. Am aflat cu stupefacţie că frontiera poloneză era „momentan închisă”, în urma schimburilor de focuri de armă ce interveniseră între militarii celor două ţări.

Agenţii răspundeau mulţimii neliniştite care se adunase: „Staţi liniştiţi, totul se va rezolva, nu va fi război!”

Pe 26 august am fost invitată la Consulatul Franţei. Cei de acolo m-au sfătuit ca, „în aşteptare”, să plec la Paris, cu trenul care urma să-i evacueze în douăzeci şi patru de ore pe cetăţenii francezi din Berlin, alături de alţi câţiva străini.

— Această plecare colectivă nu reprezintă decât un gest de protest faţă de violarea frontierei poloneze de către trupele naziste.

M-am întors la Consulatul Poloniei: „Anglia

reacţionează! Statele Unite se amestecă şi ele! Roosevelt va adresa poporului german un apel la pace”. Apoi, interlocutorul meu, un înalt funcţionar consular, a adăugat: „Cu toate acestea, situaţia dumneavoastră este deosebit de delicată, în această perioadă dificilă. Poate că ar fi mai bine să acceptaţi oferta amabilă de a merge să aşteptaţi la Paris rezolvarea conflictului, înainte de a vă deplasa în Polonia. E o chestiune de câteva zile! Aliaţii n-au nici cea mai mică intenţie să se angajeze într-un război…”

Toate acestea mi-au fost spuse cu o convingere de nezdruncinat.

A fost limpede din acel moment că diplomaţii englezi, francezi şi polonezi nu admiteau sub nicio formă iminenţa dezastrului.

În aceeaşi seară, două prietene apropiate au venit să mă ajute „să-mi fac bagajele”. Nici cel mai mic obiect nu putea părăsi teritoriul german fără o autorizaţie specială. Trebuiau completate o mulţime de formulare, unde precizai tot ce voiai să iei cu tine: lenjerie de corp, haine, încălţări, foarfeci, bucăţi de săpun, până şi numărul periuţelor de dinţi.

Nici nu-mi trecea prin cap să mă supun acestor formalităţi, dar cele două prietene au insistat să-mi iau cu mine măcar o parte din bunurile personale. Mi-au pregătit aproape singure o valiză.

Ghemuită într-un colţ al divanului, le-am lăsat să-şi vadă de treabă. Nu mai aveam pic de energie. Eram într-o stare de şoc.

Târziu în noapte, doi tineri au venit să-mi care lucrurile la gară, expunându-se astfel unor pericole cât se putea de reale. Au ales să le înfrunte cu curaj, în ciuda protestelor mele.

Am rămas singură în librărie. Am vegheat toată noaptea, rememorând comunitatea care se crease aici, solidaritatea noastră, anii de efort şi luptele purtate împreună.

Îmi revedeam cu ochii minţii clienţii şi prietenii… cât

de afectaţi se simţiseră la fiecare tentativă de plecare de-a mea. „Librăria”, îmi spuneau ei, „este singurul loc unde ne mai putem odihni spiritul, unde găsim uitare şi iertare, unde respirăm liber. Ne este mai necesară ca niciodată. Rămâneţi!”

Abia în acea noapte am înţeles cum putusem suporta atmosfera sufocantă din Berlinul ultimilor ani… îmi iubeam librăria aşa cum iubeşte o femeie, cu dragoste curată.

Devenise viaţa mea, raţiunea existenţei mele.

Zorile m-au găsit aşezată la locul meu obişnuit, în faţa mesei de lucru, în mijlocul cărţilor.

Librăria părea aproape ireală în lumina palidă a dimineţii.

M-am ridicat ca să-i spun adio…

Am trecut printre rafturi mângâind cu drag cotoarele cărţilor… m-am aplecat asupra exemplarelor numerotate. De câte ori nu refuzasem, din pur ataşament, să mă despart de un titlu sau altul!

Am recitit dedicaţiile oferite de autori. Unii nici nu mai erau în viaţă. Nici Claude Anet… cu cât entuziasm ne împărtăşise experienţa vieţii lui în Rusia! Nici Henri Barbusse… care îmi povestise amintiri din România, din Rusia sau despre Lenin…

Nici Crevet, tânăr, fantast, neliniştitor în fuga lui tinerească, în pesimismul ce-l caracteriza.

Unele dedicaţii evocau o clipă de simpatie, altele, un omagiu efemer… toate aceste comori urmau să rămână aici. Pe mâinile cui aveau să încapă? Cine urma să aibă grijă de ele?

Dintr-odată, am perceput o melodie extraordinar de delicată ce venea din rafturi, din vitrine, din toate colţurile unde cărţile îşi duceau viaţa lor misterioasă.

Eram acolo, le ascultam…

Era vocea poeţilor, consolarea lor frăţească. Îmi auziseră apelul şi se despărţeau, pe limba lor, de biata librăreasă gonită din regatul ei.

Primele zgomote ale dimineţii m-au trezit la realitate.

Am luat trenul, alături de colonia franceză din Berlin,

de personalul Ambasadei şi al Consulatului, de câţiva polonezi şi resortisanţi ai altor state care hotărâseră că era mai înţelept să plece la Paris.

În pofida asigurărilor pline de optimism, majoritatea consideram că un conflict devenise inevitabil. Eram cu toţii copleşiţi de griji, încercând să ne imaginăm un viitor din care nu lipseau amintirile, încă proaspete, ale evenimentelor din 1914 – 1918.

Ultimul meu contact cu naziştii a avut loc la frontieră. La Köln, toţi călătorii au fost nevoiţi să defileze prin faţa unui amploiat al Băncii Imperiale, ca să schimbe în franci francezi suma maximă autorizată, de zece mărci germane.

În faţa mea era un preot polonez. Funcţionarului i-a fost de ajuns să arunce o privire la paşaportul acestuia ca să strige: „Polonez?!… Nu primeşti valută… Următorul!”

A venit şi rândul meu. Nici nu mi-a deschis bine paşaportul şi a exclamat: „Non-ariană?!… Nu primeşti valută… Următorul!”

A fost salutul de rămas-bun al Germaniei naziste.

Seara, odată ajunsă la Paris, mi-am sunat familia din Gare du Nord şi i-am aşteptat să vină să mă ia. Nu aveam bani de taxi.

Aşadar, măsurile represive germane ajunseseră să mă lovească până şi dincolo de frontieră…

Preludiu palid la ceea ce avea să urmeze!

Norocul meu că pe atunci nici nu bănuiam!

La trei zile după sosire m-am dus să mă interesez de soarta valizei mele. Funcţionarea de la gară mi-a răspuns că „deocamdată” bagajele din Germania nu sosiseră. A fost totuşi amabilă să verifice.

— Ce şansă aveţi! E ultimul pe care l-am primit.

A anulat adeverinţa de bagaj şi mi-a înmânat-o, adăugând pe ton de glumă:

— Păstraţi-o ca amintire. O să vă aducă noroc!

Erau şi germani care-şi abandonau patria, averea şi locurile de muncă pentru a nu lua parte la construcţia naţional-socialismului, pe când alţii se ascundeau prin

cotloanele propriilor case ca să-şi salveze libertatea de gândire şi de acţiune.

Cei mai curajoşi n-au ezitat să protesteze, precum pastorul Niemöller, părintele Mayer, Monseniorul von Gallen, episcop de Münster, cardinalul Faulhaber, de la München, şi mulţi alţii. Aproape toţi au dispărut fără urmă sau au luat calea evreilor, spre lagărele de concentrare.

Desigur, amintirea lor nu poate fi ştearsă…

Gândul meu se îndreaptă şi către clienţii fideli ai librăriei, „obişnuiţii", cum li se mai spune. Ce s-a întâmplat cu ei? Valul uriaş care a măturat elanurile de libertate şi justiţie i-o fi târât după el pe aceşti *oameni de bună-credinţă*?

Cu nespusă tristeţe, mi-e teamă că da…

Atunci când mă gândesc la ultimii ani, atât de grei, ai şederii mele la Berlin, revăd imagini halucinante: primele defilări, tăcute, ale viitoarelor detaşamente de Cămăşi brune; procesul ce a urmat incendierii Reichstagului, definitoriu pentru justiţia naţional-socialistă; transformarea rapidă a copiilor germani în larve agitate ale Tineretului hitlerist; alura masculinizată a tinerelor fete blonde cu ochi albaştri, care băteau un pas de defilare ce făcea să vibreze vitrinele şi să tremure cărţile pe mesele din faţa librăriei, pătrunse de un negru presentiment; plânsul acelei mame germane al cărei copil fusese felicitat în faţa clasei şi dat drept exemplu pentru că îi denunţase opiniile antinaziste; cealaltă mamă, evreică, al cărei fiu, făcut cu un tată creştin, umbla pe stradă cu camarazii lui nazişti, prefăcându-se că nu o recunoaşte; groaza crescândă a tuturor mamelor în faţa detaşării sădite în inima copiilor rupţi din sânul familiei; influenţa acelor responsabili de imobil care se băgau în viaţa locatarilor, târându-i în faţa tribunalelor de moravuri, distrugând căsnicii, prietenii, sentimente de afecţiune şi de iubire; oamenii deposedaţi, mai întâi, de profesiile şi de funcţiile lor, apoi, de drepturile lor civile şi umane; fuga celor persecutaţi către graniţe; înmormântările disperaţilor care s-au aruncat în calea trenului sau pe fereastră; dispariţiile

definitive în lagărele de concentrare; clienţi – spirite fine, oameni luminaţi – care se întorceau, după o absenţă mai lungă, cu capetele rase ca ocnaşii, cu privirea pierdută, temătoare, cu mâinile tremurânde, transformaţi în bătrâni neajutoraţi în numai câteva luni!

Amintirea apariţiei unui şef cu faţă de robot, pe care ura şi orgoliul erau atât de bine întipărite încât uciseseră orice expresie de iubire, de prietenie, de bunătate sau de milă…

În jurul acestui şef ce răcnea isteric, o mulţime fascinată, capabilă de orice violenţă şi de orice crimă!

Viziunea naşterii acestei termitiere umane monstruoase, lacome, care se întindea rapid peste ţară cu un sinistru zăngănit metalic, mânată de potenţialul incalculabil al forţelor colective.

II

PARIS

În Franţa, nimeni nu credea că se apropie războiul. Respiram aerul capitalei şi, destul de repede, m-am lăsat cuprinsă de sentimentul general de încredere. Începusem chiar să visez la următorul voiaj la ai mei.

În acele zile de criză acută, Parisul îşi păstra chipul obişnuit: mişcare, agitaţie, vitalitate.

La terasele cafenelelor, la colţ de stradă, se comenta intens situaţia. În metrou, oamenii citeau jurnalul peste umărul vecinului; nevoia de comunicare şi dorinţa de a afla noutăţi, de la cineva mai bine informat, de preferinţă, te împingea să intri în vorbă cu oricine, să te opreşti în mijlocul străzii pentru a asculta, a privi sau a trăncăni.

Oamenii cumpărau ziarele, cu cerneala încă umedă, direct din uşile redacţiilor. Mulţimea se îmbrâncea ca să smulgă un exemplar din zbor, iar vânzătorii ambulanţi parcă prinseseră aripi. În faţa chioşcurilor, cititorii se aşezau la coadă cu mult înainte de sosirea bicicliştilor care livrau ziarele. Unii cumpărau mai multe publicaţii, de orientări politice diferite, şi le parcurgeau febril, pe loc, trecându-le apoi altora.

Marile cotidiene de informaţie când dădeau asigurări

opiniei publice, când îi îndemnau pe cetăţeni să se pregătească pentru evenimente ineluctabile.

Prin case, prin curţi, prin pieţe, birouri, restaurante şi cafenele, radioul funcţiona fără pauză. Era imposibil să scapi de el. Vocea metalică se insinua peste tot, până şi în sălile de teatru şi în antractele concertelor de muzică clasică.

Se ascultau, unele peste altele, posturi de radio în toate limbile pământului, ca într-un adevărat turn Babel! Unii se trezeau în toiul nopţii special ca să asculte emisiunile americane. Era o obsesie! Tensiunea nervoasă ajunsese în acele zile la cote indescriptibile.

Animat de o ardentă dorinţă de pace, poporul francez *spera*. Faimoasa frază: „Anul trecut era să fie chiar mai rău, şi totuşi lucrurile s-au rezolvat” circula din gură în gură ca refrenul unui cântec la modă.

În această atmosferă, izbucnirea ostilităţilor a aruncat Franţa într-o consternare profundă.

Pentru mine, durerea a fost teribilă.

Abia în acea clipă am înţeles distanţa geografică uriaşă ce mă despărţea de mama. M-am văzut departe de ea şi de toţi ai mei pe toată durata războiului, adică în faţa unei eternităţi de chin şi de griji pentru soarta lor.

Armata germanii avansa, călea Polonia în picioare şi se înstăpânea acolo. Urmăream îngrozi hi pe hartă progresele fulgerătoare ale duşmanului…

T.S.F.[6] transmitea fără milă detalii oribile ale carnagiului, bătăliilor, bombardamentelor, distrugerilor şi masacrelor de civili. Comunicatele veneau exact la orele meselor, obligându-te să mănânci, să bei, să mesteci şi să înghiţi în timp ce ascultai ştirile sângeroase, dezastruoase.

Parisul devenise, peste noapte, straniu de tăcut.

Aşa a început în Franţa perioada bizară de acalmie militară, numită şi „războiul ciudat”[7].

---

6 T.S.F. (Télégraphie sans fii) - siglă utilizată în Franţa la începuturile radiocomunicaţiilor, căzută în desuetudine între timp (n.tr.)

7 La drôle de guerre (septembrie 1939-mai 1940), perioadă caracterizată de pasivitatea armatelor occidentale după invadarea

Tot atunci, presa franceză a pornit o vastă campanie împotriva unei aşa-numite „coloane a cincea”, infiltrată peste tot de ani de zile. Dornic de diversiune, publicul s-a aruncat lacom asupra acestor dezvăluiri senzaţionale.

Prefectura de poliţie a luat imediat „măsuri excepţionale” de ordin general şi a decis să purceadă la recensământul tuturor străinilor şi la revizuirea situaţiei acestora.

Măsurile, decise fără niciun fel de pregătire, au fost aplicate imediat. Comisariatele de poliţie, conducerea hotelurilor, proprietarii caselor de închiriat, paznicii, patronii care aveau de-a face cu străinii au fost invitaţi să se asigure că aceştia respectau întocmai noile ordine.

Întreaga populaţie a Franţei se pusese pe supravegherea „suspecţilor”. Miile de străini formaseră o coadă atât de lungă în faţa Prefecturii de poliţie, încât trecea prin Quai des Fleurs şi continua până în Boulevard Saint-Michel.

Veneau să aştepte încă din zori de zi, cu scaune pliante, sandvişuri, cărţi şi ziare. Au aşteptat mai întâi sub ploile lunilor septembrie şi octombrie, apoi sub zăpezile din noiembrie şi decembrie.

Separaţi din cauza războiului de ţările de origine, iară posibilitatea de a se întoarce, unii dintre ei, lipsiţi de resurse materiale, aşteptau în stradă, obosiţi şi năuci. Peste toată această mulţime eteroclită de dezrădăcinaţi domnea o tristeţe teribilă.

Cum mobilizarea generală adunase sub drapel majoritatea bărbaţilor valizi, personalul Prefecturii ajunsese să fie format mai ales din femei tinere. Nu erau deloc pregătite pentru o asemenea sarcină covârşitoare şi au clacat repede.

Cu dosarul în mână, am stat şi eu la coadă ore interminabile ca să-mi obţin permisul de şedere în Franţa.

Eram extrem de obosită atât fizic, cât şi moral. Bombăneam în sinea mea, dar suportam cu stoicism exigenţele poliţiei. Toţi străinii erau supuşi unor lungi

---

Poloniei de către Germania nazistă (n.tr.)

formalităţi, aplicate cam haotic, indiferent de rasă sau de naţionalitate. Nu era sub nicio formă o jignire, căci nu puteai da vina decât pe confuzia generală.

Aşteptam, aşadar, plină de răbdare, câteodată tuşind, cu febră în unele zile.

Nu conta! Eram la Paris, Parisul cu lungile după-amiezi pe cheiurile Senei, în faţa micilor magazine ale buchiniştilor, care mi se păreau şi mai pline de minunăţii decât pe vremuri.

Atitudinea editorilor era foarte binevoitoare faţă de mine. Mă felicitau şi îmi promiteau sprijin pentru deschiderea unei noi librării.

Ataşatul cultural, venit şi el la Paris, m-a încurajat în cuvinte frumoase: „Aveţi meritul de a fi rămas pe baricade până în ultimul minut, ca un soldat curajos”, a adăugat zâmbind.

Încerca să mă consoleze pentru pierderea iubitei mele librării, aşa cum mă ajutase nu demult să o apăr în faţa tuturor adversităţilor.

Aşa au început pentru mine, sub un cer ploios, zilele infinit mai sumbre ale noului război.

Mi-am obţinut până la urmă permisul de şedere. Stipula că mă puteam bucura de ospitalitatea Franţei până la sfârşitul ostilităţilor.

Războiul căpăta un ritm tot mai energic. Nemţii treceau noi frontiere. Duşmanul se apropia de Franţa. „Războiul ciudat” se încheia.

În acelaşi timp, încrezători în soliditatea liniei Maginot, nimeni nu credea posibilă violarea teritoriului naţional.

Începuseră însă raidurile germane de recunoaştere în regiunea pariziană, urmate de primele bombardamente asupra fabricilor de la periferie.

Nimeni nu mai ştia ce să creadă. Presa scrisă şi radioul răspândeau sfaturi şi instrucţiuni. Publicul rămânea ezitant. Ce era de preferat, să mori acasă la tine sau asfixiat într-o pivniţă?

Când se auzeau sirenele, unii rămâneau în pat, alţii

coborau să se adăpostească, apoi urcau sau se opreau în casa scării. Unii se aventurau până în pragul de la stradă, „ca să vadă puţin ce se întâmplă” şi ca să schimbe opinii cu vecinii.

Apăreau responsabilii cu apărarea civilă, dar lăsau oamenii în pace. „La urma urmei, nici noi nu ştim cum e mai bine”, mărturiseau ei.

Pariziencele erau foarte mândre de curajul lor şi îşi petreceau dimineţile povestindu-şi impresiile la telefon.

Abia în 1940, când încrederea în posibilităţile de apărare a oraşului s-a prăbuşit brusc, au început să se gândească la părăsirea Parisului.

Guvernul le recomanda oamenilor să plece; oricine nu era util în capitală trebuia să se îndepărteze, începând cu bătrânii.

Şcolile s-au închis şi vacanţa a început cu două luni mai devreme. Toată lumea se pregătea de plecare, destul de calm, de altfel.

Bătrânul meu profesor de odinioară, prieten devotat, mi-a propus să-l urmez la Avignon, unde intenţiona să se refugieze. Îmi amintesc de acea zi, când stăteam aşezaţi la cafeneaua noastră obişnuită din piaţa Saint-Michel, *La Boule d’Or*. Îmi povestea despre frumuseţile oraşului istoric. Podul din Avignon, care până acum fusese pentru mine un reper muzical al trecutului îndepărtat, urma să devină o realitate…

La radio se recomanda să obţii un permis de liberă trecere, aşa că m-am dus dis-de-dimineaţă la comisariatul de poliţie din cartierul meu. După cum era de aşteptat, deja se formase o coadă apreciabilă, dar, după experienţa cozii de la Prefectura de poliţie, nimic de felul acesta nu mă mai speria.

Am fost condusă, împreună cu un grup de petiţionari, lângă o masă la care stătea un agent. Am aflat că trebuia să ne procurăm fie un certificat medical din care să reiasă necesitatea unei cure la mare sau la ţară, fie o invitaţie personală din statul unde aveam intenţia să plecăm, de preferinţă din partea unei rude apropiate sau, eventual,

din partea unui bolnav ce avea nevoie de ajutor.

Odată ieşiţi din comisariat, unii au pornit la asediul cabinetelor medicale, în timp ce alţii au început să-şi caute neamuri mai mult sau mai puţin apropiate. În sfârşit, fiecare încerca să scape cum putea şi-şi mobiliza toată inventivitatea pentru a face faţă situaţiei.

Bătrânul meu prieten m-a pus imediat în legătură cu finul lui, care mi-a trimis imediat o invitaţie în toată regula.

Apelurile adresate populaţiei deveneau tot mai urgente, iar permisele de liberă trecere, tot mai greu de obţinut. Mi l-am procurat pe al meu la momentul potrivit.

În ajunul plecării de la Paris am obţinut, prin intermediul Ambasadei Suediei, noutăţi despre librăria mea. Cu ajutorul Ambasadei, colecţiile de cărţi şi de discuri, aranjate în cutii de carton, împreună cu mobilierul şi cu diverse accesorii, fuseseră transportate la un depozit de mobilă.

Trei luni mai târziu, am aflat, de data aceasta prin Ambasada Elveţiei, că tot depozitul fusese confiscat din ordinul guvernului german, din cauza rasei căreia îi aparţineam.

Deja păţită şi interesată să evit orice risc, mi-a venit ideea să le cer editorilor, înainte de a pleca spre necunoscut, o recomandare. Am fost trimisă la serviciul competent al Preşedinţiei Consiliului şi am obţinut un document redactat în următorii termeni:

„Doamna F00* a fost, timp de mulţi ani, directoarea devotată şi capabilă a unei librării consacrate exclusiv cărţii franceze, pe care a fondat-o la Berlin în 1921. A adus Franţei servicii reale pentru difuzarea cărţii franceze în străinătate. Dorim ca doamna F.000 să se poată bucura în ţara noastră, pentru care a lucrat fără preget, de toate libertăţile şi de toate avantajele”.

Documentul era semnat de un înalt funcţionar de la Preşedinţia Consiliului.

Mi-am făcut repede bagajele, care constau în numai două valize. Am lăsat valiza cea mare, salvată de la Berlin, la un depozit pentru mobilă din Paris. Vechiul meu prieten

a luat asupra lui statul la coadă la Gare de Lyon şi, după câteva ore bune de aşteptare, a obţinut cele două bilete până la Avignon.

În acea perioadă era extrem de dificil să găseşti o maşină; m-am aşezat din timp pe marginea trotuarului, cu cele două valize în faţă, în speranţa să prind un taxi. După o oră, în fine, a oprit un şofer.

Era o zi de primăvară radioasă.

Am traversat oraşul de la est la vest; tot malul drept îmi defila melancolic pe sub ochi, cu minunatele sale perspective ce se pierdeau parcă în infinit.

Parisul mi s-a părut mai frumos ca oricând, în demna sa grandoare, făcându-mi despărţirea nespus de dureroasă.

În Place de la Bastille, când şoferul a încetinit puţin, am fost cuprinsă de o emoţie puternică. O tânără doamnă, foarte elegant îmbrăcată, a sărit pe treapta maşinii mele şi s-a agăţat de mânerul portierei.

— Îmi permiteţi, doamnă? m-a întrebat cu un zâmbet şarmant, de parcă ar fi fost la debutul unei vizite mondene. Aş vrea să rezervmaşina după dumneavoastră.

În faţa gării era un ambuteiaj atât de mare, încât şoferul a fost obligat să mă lase în faţa rampei. Am fost fericită când un boschetar s-a oferit spontan să mă ajute cu bagajele, descurcându-se cu îndemânare.

O jumătate de oră mai târziu, ne-am pus în mişcare.

Tăcerea câmpurilor, atmosfera paşnică, defilarea peisajelor fermecătoare, toate acestea continuau să existe. Nu prea vorbeam. Gândurile ne zburau către ţările invadate, devastate, spre noaptea neagră ce urma să se pogoare asupra Franţei.

Trei zile mai târziu, Parisul era bombardat. O mie de victime.

Războiul împotriva Franţei se declanşase. Nemţii se apropiau de capitală.

III

AVIGNON

Prima impresie despre capitala Comtat-ului[8] m-a proiectat cu câteva secole în urmă. M-am instalat într-o căsuţă foarte veche, aflată pe o stradă încă şi mai veche. În ciuda restaurărilor succesive, trecutul era omniprezent: scările, micuţa curte interioară, ferestrele şi chiar cheia masivă de la uşa mea. Câteodată, aveam impresia că am venit în vizită la nişte strămoşi.

Mă rătăceam cu plăcere în labirintul de străduţe şi mă urcam pe fortificaţii, ajungând în scurt timp să le cunosc ca pe propriul buzunar. Tăcerea ce domnea în unele cartiere le dădea un caracter ireal. Aveam peste tot impresia că visez. Tandreţea somnolentă a acestui oraş m-a cucerit. Nu mai citeam ziarele şi evitam radioul, care nu invadase încă toate colţurile Avignonului.

După-amiaza traversam Ronul şi mă aşezam pe una dintre acele pietre plate de pe mal despre care mi s-a spus că, în urmă cu mult timp, au fost aduse acolo de locuitorii oraşului, constituind proprietatea lor personală. Aici veneau să se bucure de răcoarea fluviului.

Contemplam spectacolul oferit de pod şi de Castelul Papilor, câteodată ziua, sub lumina orbitoare a soarelui, câteodată la asfinţit, care estompa contururile şi conferea oraşului aspectul unui miraj.

Mă aşezam adesea în mica grădină publică. În pofida războiului, era plină de flori, îngrijită şi atent tunsă de bătrânul grădinar municipal. Berzele evoluau graţios în cele două havuzuri, copiii se jucau cu voioşie, iar bătrânii schimbau opinii naive: „Aţi citit ziarele? O să-i batem, ca în ’918. N-au curaj să vină până aici! La Marsilia se spune că… Aţi auzit ce-a zis la radio?”

Apoi, obosiţi de efort, îşi reluau siesta, adormeau pe bănci sau schimbau subiectul. Toată această mică lume, obişnuiţii pieţei publice, era compusă din pensionari, din rentieri şi din clienţi ai azilului de bătrâni.

Într-o după-amiază extrem de călduroasă, pe când mă plimbam pe o străduţă, m-am oprit să admir poarta şi

8 Le Comtat Venaissin - unul dintre statele pontificale până în 1791, actualmente parte a departamentului Vaucluse (n.tr.)

balconul unei case cu un stil extrem de epurat. În jurul meu domnea o tăcere absolută. Am rămas acolo o vreme, suspendată în afara timpului şi spaţiului. Brusc s-a deschis o ferestruică, şi o femeie foarte în vârstă mi s-a adresat pe o voce blajină, foarte amabilă:

— E foarte cald afară, doamnă. N-aţi vrea să-mi faceţi plăcerea să acceptaţi puţin cidru? E foarte rece!

Am acceptat invitaţia neaşteptată şi am intrat în casă, având astfel ocazia să-mi petrec după-amiaza într-o casă plină de minunăţii. Planşeul era acoperit cu un mozaic fin; plafonul era pictat cu flori, amoraşi şi devize nobiliare. Mobilierul data de câteva secole. De pe pereţi mă fixau cu asprime portrete de strămoşi…

Cât despre cidru, l-am primit într-o cupă de aur şi de argint, cadou oferit de unul dintre papii de la Avignon unui mare senior. Cupa era binecuvântată şi avea darul de a-şi feri proprietarul de ciuma ce făcea ravagii în acea epocă în oraş.

— O să vă apere de duşmani, mi-a zâmbit nobila bătrână.

Am aflat că mă cunoştea din vedere şi că ştia că ajunsesem în oraşul ei fugind din calea ocupantului străin.

M-am despărţit târziu de amabila mea gazdă, promiţându-i că voi reveni.

Pe drumul de întoarcere mi-am văzut imaginea reflectată în vitrina unui magazin modern şi m-am simţit parcă ajunsă într-o altă lume – revenisem prea brusc în secolul douăzeci.

Totuşi, excursiile în trecut nu mă puteau face să uit complet realitatea războiului. Polonia, Danemarca.

Belgia şi Olanda, toate aceste ţări invadate păreau ca nişte bucăţi rupte din planeta noastră, fără posibilitatea de a mai lua legătura cu ele; de acolo nu mai primeam decât mesaje rare, de departe, despre distrugeri şi suferinţă.

Eram deznădăjduită în ce-i privea pe ai mei. Nu vedeam nicio soluţie.

Franţa sângera şi ea. Deşi oamenii încercau să se încurajeze amintindu-şi războiul din 1914 – 1918 şi

evocând cu plăcere campania de pe Marna, analogiile cu prezentul erau deplasate. Lumea se prăbuşea în jurul nostru.

IV

VICHY

Neliniştea mea dureroasă a revenit în scurt timp şi m-a cuprins pe de-a-ntregul.

Am pierdut orice contact cu trecutul şi m-am regăsit brusc în toată oroarea realităţii, a războiului.

M-am bucurat enorm când am aflat că verii mei, refugiaţi belgieni, urmau să ajungă la Vichy, unde mă aşteptau şi pe mine.

Bunul meu profesor, ca un adevărat filosof, m-a sfătuit să nu pornesc la drum, ci să mă las în mâinile Providenţei şi să aştept urmarea evenimentelor acolo, pe malurile Ronului.

Eram conştientă de înţelepciunea sfaturilor lui, dar nu mai puteam rămâne pe loc. În plus, aveam nevoie de o schimbare de orizont şi chiar călătoria în sine mi se părea atrăgătoare.

Mi-am trimis cele două valize şi am luat trenul spre Vichy. Am făcut douăzeci de ore până la Clermont-Fenând, trecând pe la Nîmes.

Pe drum, de-a lungul râului Allier, care părea să ne ţină tovărăşie, admiram munţii Cévennes, cu jnepenii lor, strălucitoare covoare aurite.

Trenul făcea halte frecvente şi pasagerii coborau ca să-şi dezmorţească picioarele şi să cumpere de la ţărani pâine, brânză şi fructe. Între noi domnea o camaraderie cordială, ca aceea care se formează între nişte oameni scăpaţi dintr-odată de sub apăsarea grijilor.

La fiecare staţie urcau soldaţi. Cei mai mulţi se duceau la Clermont-Fenând, alţii se întorceau acasă, iar o bună parte se îndreptau către locurile de concentrare care le fuseseră indicate.

Îmi amintesc că un ofiţer care urcase în compartimentul nostru ne-a spus:

— N-are rost să mergeţi mai departe, oameni buni!

întoarceţi-vă mai bine de unde aţi venit. Se duc lupte la Moulins! Nemţii au ocupat cea mai mare parte din Franţa.

Nimeni nu l-a luat în serios! Ştiam că duşmanul ajunsese la Paris pe 14 iunie! Cum ar fi putut să traverseze, în numai câteva zile, tot nordul Franţei şi să treacă Loara?

Dar, ajungând la Clermont-Fenând, am aflat că trupele germane urcau, într-adevăr, pe cursul râului Allier. Eram cu toţii consternaţi!

Nu-mi rămânea decât să ajung cât mai repede la verii mei. Am plecat la Vichy cu un tren improvizat pentru cei câţiva călători prezenţi. Cursele regulate fuseseră deja întrerupte.

Am ajuns la destinaţie pe la şase dimineaţa. Când m-am apropiat de vila lor, nu mică mi-a fost mirarea să-mi văd unul dintre veri cum se străduia să lege cu sfoară pe maşina lui nişte saltele. Lângă el se vedeau o mulţime de pachete. Văzându-mă, a ridicat braţele la cer:

— Nefericito! Ce cauţi la Vichy? Ţi-am trimis o telegramă prin care te sfătuiam să renunţi la călătorie!

— Se poate, dar n-am primit nimic, i-am răspuns.

Aşa am fost întâmpinată la Vichy.

După ce mi-am îmbrăţişat verişoarele, am dat o mână de ajutor la pregătirile de plecare. La ora zece ne-am înscris în şirul de maşini care se îndreptau spre Clermont-Fenând.

Pe drumul naţional, autovehiculele înaintau pe rânduri de câte patru. Peste tot se vedeau camioane încărcate cu femei, copii şi bătrâni. Aceştia, instalaţi pe scaune, ţineau în braţe un copil, un câine, o pisică, o colivie, coşuri sau pâini rotunde. Pe lângă ei puteai vedea vite şi cuşti cu iepuri.

Cât vedeai cu ochii nu se zăreau decât biciclişti, printre alte camioane, căruţe şi maşini personale acoperite cu saltele.

În faţa noastră rula o maşină cu geamul din spate complet spart. Dinăuntru, întorcând capul, o bătrână ne întreba iară încetare, cu o voce speriată, dacă animalele ei

erau tot acolo. Deasupra, pe capotă, se vedeau o cuşcă de iepuri, o pisică într-un coş şi o colivie cu canari. O asiguram tot timpul că putea să stea liniştită.

Coada de maşini avansa cu un kilometru pe oră. Din când în când, coboram şi mergeam pe lângă vehicul, îngroziţi de şirul de evacuaţi care se întindea până la orizont.

La un moment dat ne-am întâlnit cu militari venind din sens opus. Cum drumul era complet blocat, avansau cum puteau, pe câmpuri.

— Mergem spre Moulins, unde sunt lupte. Vă duceţi degeaba la Clermont-Fenând, dragilor. Nu doar că nu aveţi ce mânca sau unde să vă adăpostiţi, dar începe să lipsească şi apa… cât despre benzină, n-a mai rămas nicio picătură!

Soldaţii păreau hărţuiţi. Mulţi erau încălţaţi eu te miri ce şi îşi duceau bocancii legaţi cu o sfoară pe umăr.

Mai departe am întâlnit, în fruntea unui grup de vreo cincizeci de artilerişti, la fel de obosiţi ca infanteriştii văzuţi mai devreme, mai multe camioane care cărau tunuri de 75! Maşinile refugiaţilor au fost nevoite să se dea deoparte, pe taluz, ca să le facă loc.

Trecerea combatanţilor a fost, se pare, reperată de avioane germane de recunoaştere. În scurt timp, s-a auzit un strigăt colectiv: „Avioane, avioane!” Apărarea antiaeriană din Clermont-Fenând a intrat în acţiune. Au căzut câteva bombe germane, şi oamenii s-au aruncat claie peste grămadă în şanţurile de pe marginea drumului.

Când ne-am reluat deplasarea, vărul meu a decis:

— Dacă Clermont-Fenând e sufocat de refugiaţi, mai înţelept ar fi să ne întoarcem la Vichy, mai ales că, odată ajunşi, nu mi-ar mai ajunge benzina să facem cale întoarsă.

Am acceptat cu toţii şi, la prima intersecţie, a accelerat şi a întors. Am fost surprinşi să vedem că mulţi alţi evacuaţi ne urmau exemplul.

Am regăsit oraşul tăcut şi trist.

Germanii erau aşteptaţi dintr-un moment în altul.

Vestitorii ocupaţiei îşi făcuseră deja apariţia la

primărie.

Au venit la ora şase seara. Mai întâi au intrat în oraş nenumărate motociclete, urmate imediat de artilerie, de tancuri, de cavalerie şi de infanterie. Cortegiul era încheiat de o mulţime de camioane.

Începea ocupaţia oraşului Vichy. Seara, toată lumea vorbea despre miile de băi comandate de nemţi, nu numai în hoteluri, ci şi la stabilimentele de balneoterapie, dar şi despre numărul incalculabil de sticle de şampanie consumate.

Pentru moment, administraţia rămăsese în mâinile francezilor, ocupantul având alte treburi.

Oraşul era traversat de un şir aparent nesfârşit de camioane închise care se îndreptau spre o destinaţie necunoscută. Când prelata era parţial îndepărtată, ca să încarce o nouă pradă, în interior se puteau vedea stive de alimente diverse.

Într-o zi, în jurul unui astfel de camion s-a adunat un grup de copii flămânzi. Am văzut că vehiculul era plin de tablete de ciocolată Menier.

Una dintre staţiile frecvente ale camioanelor era abatorul, iar oamenii îi puteau vedea pe germani încărcând carcase întregi de animale proaspăt sacrificate. Apoi, gospodinele se aşezau cuminţi la coadă la măcelărie ca să cumpere o bucăţică amărâtă de carne.

Era încă o epocă a abundenţei: came în fiecare zi, maximum şaptezeci şi cinci de grame de persoană.

Populaţia încă putea duce o viaţă autonomă. Ne străduiam să evităm contactele cu ocupanţii. Nu frecventam cafenelele unde se duceau ei şi ieşeam din magazine, lăsând articolele pe tejghea, atunci când intra unul dintre ei.

Germanilor le plăcea să cumpere ciorapi de damă, dar aveau mare grijă să fie de mătase naturală, nu artificială. În cofetării mâncau prăjituri şi îngheţate cu duzina şi exclamau, crezând că nimeni nu-i înţelegea: „Cum să te abţii, dacă nu costă decât patru pfenigi bucata? Trebuie să profităm!”

În timp ce simplii soldaţi cumpărau orice le cădea sub mână, ofiţerii, strălucitori în uniformele lor elegante, ocupau terasele marilor cafenele şi goleau sticlele de şampanie încă de dimineaţă.

Ocupantul nu deprinsese încă „arta de a consuma”.

Locuitorii, refugiaţii, soldaţii demobilizaţi se plimbau pe străzi şi căscau ochii la acest spectacol nemaivăzut. Cu fiecare zi, oamenii deveneau mai nervoşi şi se plângeau de orice, oricând: de viaţa grea, de dificultăţile cu aprovizionarea, de vremea proastă, de viitorul sumbru, de spectacolul cotidian pe care-l oferea inamicul, de conducerea ţării şi de abisul în care ne prăbuşeam cu toţii.

Inima francezilor se umplea de amărăciune, o amărăciune ca o maree ce scălda ţinuturile Franţei invadate.

Frumoasa clădire a poştei, mândria locuitorilor din Vichy, îşi păstra cu încăpăţânare uşile şi ferestrele închise. O mulţime de oameni trecea în fiecare zi prin faţa ei, „ca să vadă ce se mai întâmplă”.

Când s-a deschis din nou, bucuria a fost enormă, căci mai întâi au putut fi trimise cărţi poştale, apoi şi scrisori. Se scria peste tot, în picioare, în faţa ghişeelor, în afara clădirii, pe bănci, în stradă. Toată lumea scria. În acele zile de izolare, puteai vedea până şi indivizi cărora nu le plăcuse niciodată să ţină un stilou în mână expediind cărţi poştale; toţi simţeau nevoia legăturilor umane, cu familia sau cu prietenii.

Odată expediată corespondenţa, urma aşteptarea înfrigurată a răspunsurilor. Între cincizeci şi optzeci de oameni stăteau în faţa celor două ghişee de primiri, de dimineaţa până seara.

Un domn în vârstă, cu părul alb, frumos, vecinul meu de bancă din parc, se aşeza şi el în fiecare zi la coadă, sprijinit în baston, dar nu primea niciodată nimic. Am presupus că era de vină lentoarea cu care sosea corespondenţa.

— Tot nimic? l-am întrebat într-o zi, în timp ce ieşeam împreună de la poştă.

— Ca să vă spun adevărul, nu aştept nicio scrisoare. Însă timpul trece mai repede aici, printre oameni, iar statul în faţa unui ghişeu te face cumva să speri, mi-a răspuns pe tonul cel mai serios din lume.

Într-o zi, la coadă s-a aşezat un puştan de vreo zece ani. Îşi aştepta cuminte rândul.

— Bietul micuţ, mi-a spus întorcându-se femeia din faţa mea (căci se tăifăsuia copios acolo), probabil a fost rupt de lângă familia lui.

Ajuns la ghişeu, copilul i-a cerut funcţionarului o bandă de hârtie adezivă, însă a fost refuzat iară drept de apel. Exodul îl adusese la Vichy şi, în aşteptarea reunirii cu familia, se juca cu ceilalţi copii „de-a poştaşul”, distracţie pentru care aveau nevoie de hârtie autocolantă, din care fabricau timbrele pentru scrisori.

O bătrână tocmai adusese la ghişeu un plic care nu-i era destinat, dar pe care apucase să-l deschidă. Funcţionarul a întrebat-o:

— Dumneavoastră sunteţi doamna Guilloux?

— Da.

— Madeleine?

— Nu, Marie.

— De ce aţi luat scrisoarea?

— Pentru că mi-aţi dat-o, domnule, şi expeditorul s-ar fi putut înşela.

— Cum să se înşele propria dumneavoastră familie? Nu ştie cum vă cheamă? a admonestat-o el.

— Ştiţi, în vremurile astea de război, oricine poate s-o ia razna…

— Aici aveţi dreptate, i-a răspuns omul pe un ton conciliant.

În realitate, funcţionarul era foarte mulţumit de rolul ce-i revenise. La fiecare scrisoare primită i se lăsa discret câte o ţigară, în semn de recunoştinţă, însoţită de un surâs complice sau de un „Merçi” emoţionat. Câteodată mai avea şi zile proaste când trebuia să dea explicaţii! „De ce n-a ajuns cutare sau cutare scrisoare?”; „De ce durează aşa de mult?”; „Suntem în război”, le răspundea invariabil, cu

răbdare şi înţelepciune.

Poşta nu reprezenta doar marele contact cu lumea, invenţia minunată pe unde ne parvenea vocea unui dispărut, o cerere de ajutor, un răspuns, ci umplea şi orele interminabile când te simţeai strivit de lipsa de ocupaţie. Umplea singurătăţile cu o speranţă vagă şi crea solidaritate între fiinţele reunite în faţa ghişeului. Oamenii stăteau de vorbă în drum spre ieşire ori se salutau pe stradă.

Singurătatea era cel mai greu de suportat, iar semnele ei marcau chipurile pe care le întâlneai la gară, la poştă, pe băncile publice, la terase, peste tot.

Avusesem de gând să mă întorc cu primul tren la Avignon, dar, a doua zi după intrarea în oraş, ocupantul a închis gara şi a pus o pancartă pe care scria că toate cursele erau anulate până la noi ordine.

A început, prin urmare, un pelerinaj cotidian la gară.

Zile în şir, pancarta fatidică a rămas la locul ei. Prin grilajul porţilor se vedeau trenuri trecând în ambele sensuri, dar speranţa de a le putea folosi ne era înşelată de fiecare dată. Erau trenuri destinate exclusiv germanilor sau convoaielor de aprovizionare.

Am fost fericită să găsesc, în aceste vremuri de ocupaţie militară, o cameră în marginea oraşului, la nişte lucrători la căile ferate. Căsuţa, rodul economiilor strânse de două generaţii, era cochetă, înconjurată de straturi de flori. Ulterior, chiar în faţă, se construise un imens abator municipal. De câte ori sufla vântul din direcţia acestuia, locuinţa era invadată de mirosul acru de sânge, iar vitele aflate în abator mugeau lugubru cât era ziua de lungă. Această vecinătate mă apăsa în mod straniu.

Odată semnat armistiţiul, verii mei s-au întors în Belgia.

Am rămas singură, separată de familie, fără prietene, pierdută în acest deşert de tristeţe.

Cele două valize expediate de la Avignon mi-au parvenit când mă gândeam să plec. În ultimele şase săptămâni adoptasem un mod de viaţă primitiv, aşa că

hainele primite mi s-au părut cu totul inutile.

În sfârşit, a fost reluat traficul de pasageri.

Plecarea mea de la Vichy depăşeşte orice imaginaţie!

Mii de călători au început să se pregătească de plecare imediat ce s-a anunţat primul tren, format, în realitate, din vagoane de marfa. Mai întâi refugiaţii pe care exodul îi aruncase acolo, bolnavii veniţi la tratament balnear şi surprinşi de război, soldaţii demobilizaţi, la un loc cu răniţii, toată această lume rămasă în pană săptămâni în şir voia să plece. Mai erau şi locuitori ai oraşului care intenţionau să se refugieze la părinţi sau la prieteni, să iasă din zona ocupată.

Călătorii s-au instalat imediat în faţa şi în jurul gării, dar şi pe marginea taluzului căii ferate.

Crucea Roşie a deschis mai multe bufete unde puteai găsi cafea, pâine, brânză şi fructe.

Refugiaţii mâncau la un loc cu militarii, pe jos, de pe ziare. Pe timpul nopţii foloseau bocceluţa cu haine drept pernă. Când se anunţa un tren, oamenii abia se dădeau la o parte. Uneori, intrând în gară, trenul trebuia să încetinească să nu-i calce. Şeful de gară striga, gesticula, îşi agita fanionul, bătea un clopot. I se răspundea: „Gata… gata… plecăm… plecăm!… Şeful de gară ne face probleme! De când aşteptăm trenul ăsta!”

Garniturile veneau fără să fie anunţate, aducând la Vichy soldaţi francezi demobilizaţi şi răniţi, dar şi trupe de ocupaţie.

Când trenul se oprea şi se ivea posibilitatea să te urci în vagoane, se declanşa un atac general, în câteva minute, toate compartimentele, culoarele şi chiar acoperişurile vagoanelor erau ocupate. Adevăraţi ciorchini umani stăteau agăţaţi pe trepte… Unii intrau pe geam. Cei care nu reuşeau erau obligaţi să-şi reia aşteptarea, ce putea dura zile în şir. Se întorceau în taberele lor, la partidele de cărţi. „Nicio pagubă”, se consolau filosofic, „am aşteptat şase săptămâni, putem să mai aşteptăm o zi sau două”.

Oamenii erau epuizaţi şi indiferenţi.

Primeam scrisori amicale de la fostul meu profesor,

care mă încuraja să mă întorc la Avignon.

Într-o zi, m-am instalat şi eu pe cheiul gării, cu cele două valize ale mele. Pe una stăteam aşezată, iar pe cealaltă mi-am pus mâncarea şi o carte.

Nu voi uita niciodată intrarea în gară a următorului tren şi călătoria ce-a urmat. Garnitura era compusă din vreo cincisprezece vagoane: în faţă, cinci vagoane de pasageri, apoi zece vagoane de marfa, deschise, cu paie pe jos.

Refugiaţii s-au repezit, ca de obicei, cei mai puternici impunându-se în faţa celor mai slabi.

Trenul era deja plin când s-au deschis uşile sălii de aşteptare. Răniţi, purtaţi pe tărgi, pe scaune sau sprijinindu-se unul de celălalt, au ieşit pe chei.

— Degajaţi peronul pentru răniţi! a strigat şeful de gară.

Toţi bărbaţii valizi s-au ridicat şi au coborât. Răniţii au fost instalaţi în compartimente, lungiţi sau aşezaţi pe banchete. Cei răniţi grav au fost întinşi pe paiele din vagoanele de marfa, unde aveau mai mult loc.

Infirmierele au anunţat că rămăseseră câteva locuri pentru bătrâni, femei şi copii. M-am strecurat şi eu, urmată de alţii, care s-au instalat care cum a putut. Eram înghesuiţi, dar bucuroşi.

În sfârşit, trenul s-a pus în mişcare. Abia înainta. La staţia următoare, alt iureş al refugiaţilor! De această dată, toate culoarele au fost ocupate şi în plasele de bagaje s-au cocoţat soldaţi. S-au făcut auzite proteste: „Locurile sunt pentru pasageri, nu pentru bagaje! O să scăpăm de ele la prima staţie!”

Ne-am regăsit la coadă, în faţa depozitului de bagaje dintr-o mică gară necunoscută. Valizele erau depuse acolo, cu instrucţiuni despre locul unde trebuiau trimise, dar viitorul lor părea foarte problematic…

Trenul se oprea peste tot, din motive misterioase pe care nimeni nu încerca măcar să le ghicească.

Profitam ca să ne dezmorţim picioarele, după ce ne lăsam locurile în paza celor care preferau să nu se

deranjeze.

În ciuda încetinelii cu care ne deplasam şi a poziţiei incomode, mi se părea că timpul trecea repede.

Uitându-se pe geam, soldaţii vorbeau despre muncile câmpului, la care se întorceau:

— Cum s-au descurcat acolo? Duceau lipsă de oameni încă dinainte să plecăm! a întrebat unul.

— Se pare că au scos-o la capăt cumva. Măcar recolta să fi fost bună! i-a răspuns altul.

— Pe aici mi se pare că a fost secetă, a intervenit un al treilea, indicând cu un gest larg câmpurile din faţa lor.

— Da, a suspinat visător primul, se pare că s-au descurcat. A scos o fotografie din buzunarul de la piept: Fiul meu mai mare, uite. E deja bărbat şi nu trebuie să te rogi de el, nici la masă, nici la câmp! Asta-i nevastă-mea, merge pe cincizeci de ani, dar nu i-ai da atâţia.

— Aşa e, nu i-ai da, l-a aprobat celălalt şi a scos şi el o fotografie cu aleasa inimii, pe nume Louise. A fost apreciată drept frumoasă, dar cu moderaţie. Era logodnica lui, aşa că nimeni nu-şi permitea să glumească. E ceva sacru…

Un soldat a scos o poşetă învelită în hârtie de ziar, pe care voia să i-o ducă în dar soţiei sale. Cadouri alese pe fugă, cu un sfert de oră înainte de urcarea în tren, treceau din mână în mână.

Printre ele, o păpuşică, pe care un soldat imberb o luase pentru sora lui de zece ani.

— Mi-a venit ideea s-o cumpăr la Vichy, că seamănă cu surioara mea de parcă ar fi gemene.

Toţi au râs cu poftă.

Nimeni nu vorbea despre război, nici despre viitor.

Glumele, poantele şi aluziile iară perdea care se auzeau altă dată în compartimentele de clasa a treia dispăruseră.

Oamenii nu vorbeau despre zilele de groază pe care le trăiau. Dar, în cumineţenia cuvintelor şi în privirile cu care mângâiau câmpurile, în ritmul lent al trenului, se vedea că ele apăsau puternic sufletele aspre ale soldaţilor.

Ne intersectam frecvent cu alte garnituri de tren, prilej de conversaţii, de schimburi de noutăţi şi chiar de întâlniri providenţiale.

Călugăriţe, infirmiere de la Crucea Roşie şi ţărani veneau şi ne ofereau de mâncare, de băut şi ziare, însoţindu-le cu cuvinte de încurajare.

Trenul se punea din nou, lent, în mişcare. Soldaţii îşi deschideau sacii de merinde, de unde scoteau pâine şi brânză, şi îşi dădeau din mână în mână bidoane cu vin roşu din care beau direct, iară pahare.

Între pasagerii pândiţi de un viitor nesigur domnea solidaritatea. Toţi se înţelegeau cum puteau, îşi împărţeau proviziile şi vibrau la unison. Am primit şi eu o bucată zdravănă de brânză, cu o felie de pâine neagră.

Vecinul meu, un blond rănit uşor, aproape un copil, mi-a oferit o bucăţică de ciocolată. Noaptea, nemaisuportând durerea, şi-a întins prin somn piciorul flexat sub el peste genunchii mei. N-am îndrăznit să mă mişc, ca să nu-l trezesc.

N-aş putea spune dacă am călătorit douăzeci şi patru sau patruzeci şi opt de ore. Ajunşi la Avignon, am fost nevoiţi cu toţii să petrecem noaptea pe băncile din sala de aşteptare. Oraşul era atât de aglomerat, încât serviciul de ordine nu ne-a permis să ieşim înainte de venirea zorilor. Numai răniţii au fost transportaţi la spitale.

A doua zi m-am dus să mă întâlnesc cu bunul meu profesor în grădina publică. L-am găsit aşezat la soare, ca şi cum ne-am fi despărţit cu o zi înainte. M-a primit cu solicitudinea obişnuită şi m-a felicitat pentru tonusul excelent, glumind pe seama aventurilor mele la Vichy.

I-am povestit totul în detaliu, în timp ce vorbeam, am căpătat certitudinea că această deplasare, evident inutilă, nu fusese o dezamăgire pentru mine. Trăisem într-o comuniune strânsă cu poporul francez, care reuşea să-şi păstreze până şi în vremuri de restrişte veselia şi cumpătarea.

Îmi regretam puţin valizele, care, în ciuda reluării traficului feroviar, întârziau să apară. Aveam să le revăd

trei săptămâni mai târziu, când, după un lung vagabondaj prin ţară, mi s-au alăturat fidele la Avignon, dar în ce stare! Strivite, cu curelele smulse şi cu lacătele ruginite, ca nişte adevăraţi invalizi de război! în interior, hainele erau pline de mucegai. Dar nimic, absolut nimic nu lipsea.

Funcţionarul de la biroul de bagaje m-a felicitat: – Sute de valize se rătăcesc zilnic. Aveţi noroc! Funcţionara de la Gare du Nord îmi adresase aproape aceleaşi cuvinte când îmi primisem valiza la Paris. Ei bine, exact aceeaşi valiză, salvată atunci ca printr-o minune, îmi fusese confiscată de germani tot la Paris, sub pretextul apartenenţei mele rasiale. Am aflat-o la întoarcerea la Avignon din cartea poştală trimisă de gestionarul depozitului parizian unde îmi lăsasem lucrurile.

V

AVIGNON

August-noiembrie 1940

Cât de puternic se poate schimba atmosfera unui oraş în numai câteva săptămâni!

Când am părăsit Avignonul, în iunie, fermecătoarea regiune Provence era o oază de calm. În parc, bătrânii somnolau toropiţi de căldură printre copiii care se jucau pe marginea fântânilor. La ora prânzului, restaurantele emanau mirosuri apetisante, în care domina usturoiul. După-amiaza, tinere îndrăgostite se plimbau rumene în obraji. Băieţii le salutau şi le adresau cuvinte galante. Peste tot, oamenii îşi vedeau liniştiţi de treburi. Oraşul îşi trăia netulburat viaţa lui, suspendat în afara războiului.

Acum, băncile din grădina publică erau ocupate de soldaţi, unii cu bandaje la mână sau la picior. La ferestrele şi în balcoanele mai multor hoteluri, transformate în spitale, se vedeau alţi militari răniţi, ieşiţi la aer. Ofiţerii şi soldaţii germani se plimbau aroganţi pe străzi. Maşinile de scris îşi făceau auzit glasul metalic din interiorul hotelului unde funcţiona aşa-numita Comisie economică, sursă de agitaţie în liniştitul oraş medieval.

În iunie, piaţa dădea pe dinafară de unt, fructe, brânzeturi de toate felurile şi carne proaspătă în cârligele

măcelarilor.

Acum, untul era de negăsit, ca şi brânza. Buna dispoziţie şi trăncăneala negustoreselor dispăruseră şi ele.

În faţa magazinelor şi la piaţă se inaugurase „regimul cozilor”. Peste oraş domnea o tăcere mohorâtă, întreruptă din când în când de certuri şi de discuţii în contradictoriu.

Soldaţi francezi din toate armele, demobilizaţi, aşteptau trenurile care urmau să-i ducă acasă. În fiecare zi se organizau plecări. Cetăţenii ţărilor ocupate primeau instrucţiuni cu trenurile pe care trebuiau să le ia, în ordine alfabetică. Cei din zonele interzise erau nevoiţi să renunţe la speranţa întoarcerii. Li se puneau la dispoziţie locuinţe provizorii. Toate aceste ordine şi indicaţii erau popularizate prin afişe lipite la primărie, în ziare şi la radio.

Demoralizaţi, deznădăjduiţi, oamenii aceştia pierdeau vremea pe terase şi prin cafenele sau pe bănci, la soare, în faţa Palatului Papal. Detestau conversaţiile despre război. Nu voiau să-şi amintească nimic din evenimentele la care participaseră!

Răspunsurile lor erau aproape identice: „Se pare că războiul s-a terminat. Ni s-a cerut să plecăm şi am plecat, dar n-am ajuns nicăieri. Iaca! E distractiv, nu-i aşa? N-aveţi decât să vă citiţi ziarele voastre”. Unul dintre ei exclamase într-o zi, gesticulând spre un aparat de radio: „Ascultaţi acolo! Radioul ştie mai multe ca noi şi e mai limbut! Ah, ticăloşii! mai bine le-aţi închide gura! Ne-au vârât în necaz până peste cap!”

Într-o dimineaţă, foarte devreme, m-am instalat pe o bancă în parc, ca să profit de prospeţimea dimineţii. Lângă mine s-a aşezat o femeie. Avea în mâini o cărticică de rugăciuni şi un rozariu. În tradiţia ospitalieră a regiunii, m-a salutat şi a început să-mi spună povestea ei.

Venise de la Château-Renard ca să-şi vadă fiul aflat în tratament la spital, la secţiunea celor „zguduiţi”. În urma bombardamentelor, suferise un şoc nervos. Îşi recunoştea mama, dar părea dezechilibrat. Vorbea fără şir despre bombe, despre sânge, despre camarazii căzuţi lângă el. În

mod evident, ajunsese obsedat de ororile trăite. Femeii i se permisese să-i ţină tovărăşie două ore dimineaţa şi două ore seara. Îi vorbea ca unui copil mic despre fraţii şi surorile lui, despre colegii de şcoală, despre animalele de la ferma lor, încercând să-i trezească interesul faţă de tot ceea ce părea pierdut pentru el.

Am mai văzut-o de două ori pe mamă. Mi-a împărtăşit bucuria pe care i-o trezea aparenta îmbunătăţire a stării fiului ei.

Într-o dimineaţă, am văzut-o la braţ cu un tânăr militar, în haine de spital. Radia de fericire…

Au trecut pe lângă mine. Nu i-am mai văzut niciodată.

În acea perioadă, poliţia din Avignon a început, la rândul ei, să „organizeze” refugiaţii. Toţi au fost convocaţi la primărie şi coada interminabilă s-a format din nou, doar că de data asta sub un soare nemilos.

Jandarmii din orăşelul acela liniştit luau documentele, le întorceau pe toate părţile şi se consultau între ei cu un aer atât de ruşinat, încât îţi făceau milă. Examinau circulare şi regulamente, apoi dădeau, oarecum la întâmplare, informaţii, ordine şi indicaţii.

Unul dintre ei, după ce mi-a examinat paşaportul, mi-a spus pe un ton de întrebare:

— Aliată? Sunteţi aliată, nu? Atunci, e de la sine înţeles, nu? Ah, da! Polonezii! S-au bătut bine băieţii ăia! Păi, n-aveţi nicio problemă!

Se înţelege că am fost întru totul de acord cu toate aceste observaţii, şi… ştampila primăriei a fost trântită vârtos în permisul meu de sejur.

Erau vremurile bune!

De această dată, sejurul meu la Avignon avea să se prelungească de la sfârşitul lui august până în noiembrie.

Mergeam adesea la biblioteca municipală, căci mă interesau viaţa şi opera lui Mistral. Aşezat lângă mine, profesorul meu studia acelaşi autor în ediţia în provensală, fericit că putea citi fără dificultăţi originalul. Biblioteca avea şi cea mai completă colecţie de documente

referitoare la istoria oraşului Avignon.

După-amiaza mă instalam pe malurile Ronului şi priveam ore în şir curentul viguros al fluviului. Ducea cu el obiectele cele mai variate, chiar şi copaci pe care păruse să-i fi dezrădăcinat în graba lui. Vedeai copacul dispărând ca un balot de paie într-un vârtej, apoi ridicându-se cât era de înalt, cu frunzele şiroind în stropi ce păreau diamante în lumina soarelui.

Cum se apropia toamna, nivelul Ronului a început să urce văzând cu ochii. Acoperea malurile, îneca buruienile şi arbuştii, se întindea fără ruşine şi se ridica pe pilonii podurilor.

Vremea era din ce în ce mai rece. Noaptea, vântul lovea sălbatic ferestrele şi obloanele, făcea să se cutremure casele şi zguduia copacii cu o forţă titanică.

Ataca violent şi trecătorii.

Am făcut cunoştinţă cu forţa mistralului atunci când am fost aproape luată pe sus şi proiectată în trunchiul unui arbore.

Bunul şi paşnicul meu profesor mi-a mărturisit că avea să fugă din calea mistralului, intenţionând să se refugieze la Nisa, locul preferat de petrecere a iernii.

Nimic nu mă mai reţinea la Avignon. Nu aveam nicio ştire de la ai mei, niciun semn de viaţă. Purtam ascunsă în mine o melancolie, o nelinişte care mă îndemna să-mi doresc o schimbare de peisaj.

Ca să ajung la Nisa aveam nevoie de un permis de liberă trecere. Biroul de vize se instalase într-un mic palat graţios, fosta reşedinţă a unui cardinal. Curtea era umbrită de platani, în mijlocul cărora susura o fântână. Am admirat ferestrele şi porţile ornamentate cu frumoase arabescuri de fier forjat.

Când mi-a venit rândul să mă prezint în faţa jandarmului de serviciu, aproape că mi-a părut rău că plecasem de acasă.

— Sunteţi străină? m-a întâmpinat agentul cu un puternic accent local. Nu putem elibera vize pentru Nisa străinilor, stimată doamnă. Îmi pare rău, n-am ce să fac.

După-amiază m-am întâlnit cu profesorul meu la cafeneaua noastră obişnuită. Era însoţit de finul lui, domnul Olive. Le-am povestit păţania de dimineaţă şi am exclamat, pe jumătate serioasă, pe jumătate glumind:

— Ce n-aş da să găsesc un francez pentru o căsătorie de convenienţă, ca să scap odată de chinul ăsta!

— Franţa adăposteşte prea mulţi străini, asta e problema, a opinat domnul Olive pe cel mai serios ton din lume.

Am schimbat subiectul.

A doua zi, pe la ora cinci, ne-am regăsit la aceeaşi terasă. Domnul Olive şi-a făcut apariţia strălucind de bucurie, făcându-ne semne de la distanţă.

— Ştiu, ştiu! Viitorul! Trebuie să sosească dintr-o clipă în alta, ne-a spus în şoaptă când s-a apropiat. În grabă, ne-a dat câteva sfaturi şi explicaţii: Dumneavoastră, doamnă, o să trebuiască să rămâneţi puţin mai la distanţă, ca să nu fiţi implicată în consultările preliminare. Noi o să ne instalăm înăuntru.

Pe scurt, făcuse cunoştinţă cu un tânăr „potrivit”, căruia îi dăduse întâlnire la ora cinci şi un sfert.

— De altfel, uite-l! a strigat repezindu-se la uşă. Intraţi, intraţi, stimate prieten.

În faţa ochilor ne-a apărut, cu paşi şovăielnici, un moşuleţ de vreo şaptezeci de ani, prezentabil, care a salutat sprijinindu-se în baston şi ridicându-şi ceremonios pălăria de pai. Domnul Olive a făcut prezentările.

— Domnul Devitrolles, negustor la pensie, locuieşte în prezent la azilul oraşului – naşul meu…

Din colţul unde mă aflam nu puteam decât să asist în tăcere la scenă.

— Ei bine, domnule Devitrolles, după cum vă spuneam, a început domnul Olive, urmează să vă căsătoriţi cu o doamnă care are nevoie de frumosul dumneavoastră nume. Veţi fi recompensat cu o anumită sumă de bani, care o să vă permită să vă ameliorați traiul la azil. Mai mult, veţi primi un costum nou, cu pălărie neagră şi cravată, pe care îl veţi purta cu prilejul ceremoniei de la primărie.

Odată îndeplinită formalitatea căsătoriei, doamna va pleca… Aţi înţeles? Sunteţi de acord?

— Am înţeles, dar trebuie să o văd şi eu pe doamna, a răspuns bătrânul cu un puternic accent provensal.

— O veţi vedea, desigur, i-a răspuns domnul Olive, dar această doamnă străină va părăsi oraşul chiar în seara căsătoriei.

— O străină? a exclamat bătrânul. Sper să nu fie din Auvergne această străină, căci eu nu-i suport pe cei de acolo.

— Nu, nu este câtuşi de puţin din Auvergne, dar ce importanţă are, dacă tot pleacă? Aţi înţeles?

— E cam grăbită doamna, soţia mea, a remarcat domnul Devitrolles.

— Da, se grăbeşte. Vrea să plece în America!

— Oh! I-auzi, i-auzi! Nu se încurcă doamna. Dar americanii sunt departe!

— Departe sau nu, o să plece, iar dumneavoastră o să vă întoarceţi la vechile tabieturi. Vă convine?

— Sigur că-mi convine, dar trebuie să o văd pe doamna.

— Da, sigur, o s-o vedeţi. O s-o vedeţi până vă săturaţi de ea, până vă săturaţi, i-a răspuns domnul Olive cu puţin umor. Nu ştiu dacă v-am spus, dar merge pe optzeci de ani şi este puţin cocoşată. (Domnul Olive inventa toate acestea sperând să-l descurajeze definitiv şi să scape de el, căci bătrânul nu părea să-şi dea seama că va fi doar o căsătorie de convenienţă.)

Domnul Devitrolles i-a răspuns categoric, luându-ne pe toţi pe nepregătite:

— Dacă-i aşa, atunci nu ne mai înţelegem! Cine vrea o hoaşcă de optzeci de ani? Ah, nici gând! Eu nu vreau, nu vreau deloc!

— Dar v-am spus că pleacă! Pleacă! De câte ori să mai repet? a început să strige şi domnul Olive.

— N-am nevoie de cocoşată dumitale! a punctat definitiv domnul Devitrolles, nervos şi el, lovind cu bastonul în blatul de marmură al mesei.

Profesorul meu nu s-a mai putut abţine şi a izbucnit într-un hohot de râs homeric. Râdeam şi eu de-acum, cu faţa ascunsă în spatele unui ziar. Scena era din ce în ce mai caraghioasă.

Domnul Olive îşi pierduse complet răbdarea.

— V-aţi pierdut minţile! a strigat.

Fără să uite să-şi golească paharul de *chambery-fraise*, domnul Devitrolles s-a ridicat, şi-a luat bastonul şi pălăria şi s-a îndepărtat bombănind.

Domnul Olive ne-a privit ca pentru a ne lua drept martori.

— Nu-i nimic de râs, ne-a spus, de-a dreptul supărat. Găsisem un tip serios, onorabil, instalat pe vecie într-un azil şi, bomboana pe colivă, purtătorul unui nume aristocratic. Degeaba. Am nimerit peste un ramolit. Ghinion.

Bietul băiat şi-a şters fruntea jenat, apoi ni s-a alăturat făcând haz de necaz. Eu şi profesorul am savurat pe îndelete comicul acestui moment cât se poate de simptomatic.

Cazurile de căsătorii de convenienţă erau destul de frecvente în Franţa. Deşi cu totul ridicole, s-au dovedit o soluţie utilă o vreme, până când le-a fost abolită validitatea, în 1942.

VI

NISA

Decembrie 1940

Până la urmă, nişte prieteni francezi mi-au trimis o invitaţie vizată de prefectura de la Nisa, ce rezolva toate problemele. Am obţinut imediat preţiosul permis de călătorie.

Am plecat de la Avignon în plină iarnă, lăsând în urma mea frigul, ploaia şi vântul. După Marsilia, înaintam printr-un peisaj de basm. Cornişa era drapată în mimoze şi câmpuri de garofiţe. Peste tot puteai vedea lămâi, portocali şi măslini plini de fructe, a căror culoare se detaşa pe fondul verde-închis al palmierilor. În faţa mea se etala o lume exotică, între cerul şi marea de azur.

Mi se părea că am ajuns în ţara poveştilor. Eram uluită. Intram în paradisul terestru!

Habar n-aveam că mă îndreptam spre perioada cea mai dramatică din trecerea mea prin lume!

La gara de la Nisa m-a aşteptat o prietenă. În timp ce ne deplasam prin oraş cu un tramvai vechi, care abia se târa cu un zgomot îngrozitor, prietena mea m-a pus la curent cu noutăţile. Am ajuns la un mic hotel construit pe malul mării, pe rue de France, în cartierul Sainte-Hélène.

Toate ferestrele imobilului înconjurat de palmieri şi de lămâi aveau vedere la mare.

După câteva zile, am intrat în contact cu cunoştinţele de la Paris despre care ştiam că se refugiaseră la Nisa.

Am primit imediat o serie de informaţii triste despre ceea ce se întâmplase în capitală: bombardamentul de la Auteuil, ocupaţia, exodul în masă!

Am aflat veşti groaznice şi despre regiunile ocupate ale ţării şi am fost pătrunsă, din nou, de o teamă sfâşietoare pentru soarta familiei mele.

Noutăţile ne parveneau din câteva ziare străine la care încă mai aveam acces la vremea aceea. Printre ele, săptămânalul *Weltwoche*, de la Zürich, se bucura de un succes deosebit.

Alte informaţii se propagau prin viu grai, trecând frontierele, ignorând cenzura şi controalele. Ajungeau la noi proaspete, umplându-ne inima de groază. Era o perioadă în care nu primeam decât ştiri dezastruoase.

Am aflat şi numeroase detalii despre viaţa locală, despre oportunităţile de care puteam profita şi dificultăţile cu care urma să mă confrunt. Cea mai mare problemă era obţinerea unui permis de sejur… cererile erau refuzate pe bandă rulantă.

După opt zile, blindată cu informaţii şi sfaturi utile, m-am dus la prefectură.

Am pornit pe quai des États-unis, apoi pe rue Saint-François-de-Paule, şi m-am trezit brusc într-o grădină splendidă, plină cu flori tăiate.

Era una dintre zilele când funcţiona piaţa de flori! în

extaz, am îmbrăţişat cu privirea locul şi m-am oprit în faţa câtorva tarabe. Garofiţele din speciile cele mai variate dominau sezonul. În 1940 se găseau încă fructe ce completau frumos decorul. Mai târziu aveam să vedem mandarinele, portocalele şi lămâile doar sus, în copaci, căci urmau să fie rechiziţionate sistematic, dispărând astfel din pieţe.

Era târziu. M-am grăbit spre prefectură. Când m-am apropiat, am văzut o coadă de oameni atât de lungă, încât ocolea clădirea şi nu părea să avanseze.

În jur, agenţii de poliţie se plimbau nepăsători.

Am fost cuprinsă de un sentiment de înfrângere şi mi-a venit să mă întorc de unde venisem, dar nu aveam de ales!

M-am aşezat şi eu la rând.

Era ora două după-amiaza. Pe la cinci am ajuns în faţa ghişeului. Pentru prima dată, mi-a dat prin cap să folosesc recomandarea preşedinţiei Consiliului de miniştri. I-am întins documentele funcţionarului, care le-a parcurs rapid.

— Preşedinţia Consiliului? Daladier! Nimic din ce aveţi aici nu mai este valabil!

Am fost refuzată.

Se pare totuşi că aveam un înger păzitor dedicat treburilor administrative. Cu douăzeci şi patru de ore înainte de expirarea termenului meu legal de şedere la Nisa, cele două ziare locale au anunţat că hotelurile, afectate puternic de absenţa turiştilor, protestaseră faţă de expulzări. Industria hotelieră, aflată pe marginea falimentului, cerea autorizarea şederii străinilor. La rândul ei, se angaja să colaboreze cu serviciile de aprovizionare ale statului, pentru a face faţă penuriei de alimente.

Acest concurs de împrejurări cu totul speciale mi-a permis să rămân la Nisa.

Mă ataşasem de micul meu hotel, unde în timpul zilei domnea o linişte odihnitoare pe fundalul murmurului mării.

La orele de masă, în schimb, imobilul se umplea de

glasuri. Domnul Thérive, directorul şi bucătarul-şef, un tip vorbăreţ şi sigur pe sine, era posedat de demonul politicii. De la antreuri până la cafele dădea radioul atât de tare, încât vecinii şi trecătorii aflau şi ei noutăţile.

Radioul îi oferea materia primă pentru polemici în care se avânta cu patimă. În general, discuţiile se purtau între emisiuni, dar, când spiritele se încingeau, nici vocea difuzorului nu-i mai putea opri pe interlocutori.

Doamna Marguerite, patroana, o femeie ştearsă, cuminte şi simplă, învârtea atunci discret butonul.

De multe ori, polemiştii nici măcar nu-şi dădeau seama că oprise radioul.

Bucătarul-şef îi duşmănea deschis pe germani şi era antisemit „din principiu”.

Domnul Martin, ofiţer de marină demobilizat, un bărbat foarte frumos, îşi ieşea grav din sărite la orice menţiune favorabilă la adresa britanicilor. Câteodată pleca la mijlocul mesei, doar ca să scape de elogiile aduse acestora.

Un student înalt, sportiv, domnul Petitjean, şeful unei tabere pentru tineret din oraş, era colaboraţionist convins. Indiferent despre ce ar fi fost vorba, germanii – „cel mai luminat popor de pe pământ”, cum îi plăcea să spună – aveau dreptate. Savura discursurile antisemite şi cita adesea din *Mein Kampf*, a cărui traducere în franceză o purta întotdeauna asupra lui şi o împrumuta cu plăcere doritorilor.

Domnul Huyard, colonel în retragere, veteran al Primului Război Mondial, se pronunţa împotriva tuturor exceselor care, spunea el, „vor duce la pierzanie Franţa, ţara echilibrului, a măsurii şi a toleranţei”.

Refugiaţii nu se amestecau în aceste discuţii. Jigniţi de atacurile indirecte, încercau să găsească alt hotel şi o ambianţă mai calmă, dar politica se discuta peste tot, cu aceeaşi vehemenţă.

Când se gândeau la persecuţiile care făceau ravagii prin alte ţări, viaţa pe care o duceau li se părea de invidiat, aşa că tăceau din gură.

Nimeni nu avea motive de mândrie. Devenise un lux inaccesibil, chiar şi pentru francezi.

Din fericire, după masa de prânz, hotelul se cufunda la loc în liniştea obişnuită.

Într-o zi, domnul Thérive a anunţat pe toată lumea că cei care alegeau să ia masa în oraş îi uşurau enorm sarcina. Dificultăţile de aprovizionare deveniseră insurmontabile.

I-am urmat îndemnul şi am început să mănânc la prânz şi seara prin diverse restaurante, în afara hotelului.

Am făcut astfel cunoştinţă, în vechile cartiere ale Nişei, cu bucătăria atât de specială a sudului Franţei şi cu pitorescul dialect al populaţiei locale.

Promenade des Anglais, cu marile sale edificii asemănătoare unor spitale, alături de blocurile exagerat de moderniste cu apartamente de închiriat, cu chioşcurile şi construcţiile aşa-zis rustice, era de o banalitate supărătoare. Ambianţa artificială a majorităţii cafenelelor şi a celorlalte localuri publice era greu de suportat, de o tristeţe aproape palpabilă.

Bogătaşii se duceau să respire aerul tare al cazinoului, unde pierdeau sume uriaşe iară a fi măcar jucători adevăraţi. Îmi amintesc ce-i spunea o vieneză soţului ei, cu un aer bulversat:

— Sărman prieten, ce te-a apucat? Tocmai tu, care ai detestat toată viaţa jocurile de noroc?

— Joc ca să uit. Îmi e mai groază de propriile mele gânduri decât de masa de joc.

Alţii, ca să scape de plictiseală, făceau excursii din care se întorceau epuizaţi.

În vile şi în hoteluri, partidele de bridge durau zile şi nopţi în şir, până la abrutizare.

Erau şi cei care preferau să rămână acasă ori se duceau pe la prieteni, să discute despre politică. Conversaţii fără cap şi fără coadă, din care nimeni nu reuşea să priceapă nimic.

Mulţi refugiaţi se pregăteau să emigreze, bazându-se pe o rudă mai mult sau mai puţin apropiată, pe un prieten

sau pe prietenul unui prieten, pe cunoştinţe stabilite în ţări îndepărtate, despre care sperau că i-ar fi putut ajuta să-şi realizeze planul.

Aceştia întreţineau o corespondenţă laborioasă, plină de mesaje codificate, trimiteau telegrame costisitoare, cereau adeverinţe şi vize, primeau răspunsuri, cereri de acte suplimentare, chestionare şi circulare care declanşau noi valuri de corespondenţă.

Îi vedeai staţionând dimineţi în şir în faţa consulatelor, ca să afle că le lipsea vreun document, că nu era conform cu cerinţele sau că era inexact. Când ieşea câte unul cu viza era privit ca un fenomen, ca un ales al zeilor!

Plecările erau puţin numeroase.

Birourile şi agenţiile pentru migraţie furnizau informaţii, se ocupau de formalităţi şi promiteau marea cu sarea. Fireşte că încasau avansuri, pe care refugiaţii se grăbeau să le plătească. Din păcate, promisiunile nu se materializau nicicând. Potenţialul emigrant rămânea cu banii luaţi, dar trăise, măcar o vreme, cu speranţa că ar putea scăpa.

Eram prea legată de Europa şi o îndrăgeam prea mult, aşa că am fost ferită de astfel de tentaţii.

Pentru toată lumea, viaţa devenise lipsită de farmec şi de interes… ne scufundaserăm într-o indiferenţă morocănoasă, într-o inerţie completă.

Când aveam chef să socializez, mă duceam pe Promenade des Anglais. Era suficient să te aşezi pe lângă bulevardul Gambetta, pe lângă cazinou sau în grădina Albert-Premier ca să întâlneşti „cunoştinţe” pe care adeseori nici nu ştiai cum le cheamă sau ca să-ţi faci altele noi. Oamenii aceştia pierduţi, dezrădăcinaţi, erau dornici să rupă o tăcere prea apăsătoare, fie pentru a mai uita de griji, fie ca să afle, din trăncăneală, noutăţi despre evenimente politice sau poveştile altor refugiaţi. Orice era mai bine decât să se frământe în singurătate.

Într-o zi, o poloneză de şaptezeci şi doi de ani mi-a povestit exodul ei, în cursul căruia îşi pierduse întreaga

familie. Ea însăşi era pe jumătate dusă.

Altă dată am făcut cunoştinţă, pe o bancă, cu o norvegiancă al cărei soţ fugise chiar înainte de a fi arestat ca ostatic. Ea i se alăturase în Suedia şi veniseră amândoi la... Nisa! Acum se gândeau să plece în Anglia, unde bărbatul voia să-şi caute de lucru. Ea îl urma în toate peregrinările sale.

Un milionar olandez aştepta ajutor de la prietenii lui din America. Rămăsese iară niciun sfanţ.

Un cuplu de negustori de diamante, ale căror vârste adunate dădeau două sute cincizeci de ani, plecaţi de la Anvers cu câteva pietre preţioase cusute în dublura hainelor, plângeau şi ei după uriaşa avere pierdută. Englezii şi americanii care locuiau în marile hoteluri s-au plimbat şi au făcut excursii prin regiune până în ziua când guvernele lor le-au ordonat să se întoarcă în ţară cu primul vas disponibil.

Singuratici din toate ţările, rupţi de familiile lor, pierdeau vremea în faţa cazinoului, pe lângă magazine, pe străzi şi în pieţe, la întâmplare. Se instalau pe bănci şi pe scaunele de închiriat din parc, umpleau cafenelele de dimineaţă până seara.

Evreii din toate ţările ocupate se agitau de colo colo dezrădăcinaţi, fără sens şi fără speranţă, bântuiţi de o nelinişte crescândă.

Lipsa activităţii ne apăsa cel mai tare, ne istovea ultimele resurse de energie şi de rezistenţă.

Într-o dimineaţă, mă aşezasem la malul mării, lângă o femeie cu un pronunţat profil slav, de o rară frumuseţe. Tricota. După câteva minute a intrat în conversaţie cu mine. Mai întâi a aruncat o privire bănuitoare în jur, apoi mi-a mărturisit, ca pe un secret, că îşi câştiga traiul din tricotat. M-a întrebat dacă o puteam recomanda cuiva, rugându-mă în acelaşi timp să nu o dau de gol, de parcă munca ei ar fi constituit un delict! Chiar era, după cum aveam să aflu pe propria-mi piele.

Descoperisem pe rue Gioffredo un librar bătrân. Stăteam de vorbă în mijlocul teancurilor de cărţi de

anticariat. Omul era mai preocupat de comerţ decât de cărţi. Îmi vorbea despre reduceri, profituri, papetărie, clientelă şi termene de plată. Tot ascultându-l, i-am examinat volumele prăfuite şi am descoperit câteva exemplare rare. I-am spus că mi-ar fi făcut plăcere să-i inventariez cărţile. Văzând că ezita, l-am asigurat că urma s-o fac benevol, din pasiune pentru cărţi şi interes bibliofil. A acceptat pe loc. Înarmată cu o scrisoare din partea lui, m-am dus la serviciul competent ca să obţin informaţii. Un funcţionar cu aspect bonom fuma pipă în mijlocul unui vraf de documente. I-am prezentat mesajul buchinistului, la care am adăugat atestatul meu de librar.

— „… *a* promovat interesele Franţei… să i se acorde toate facilităţile…”, a început să citească mormăind. Dintr-odată, a schimbat tonul: Nu acordăm permise de muncă străinilor! Cât despre recomandarea dumneavoastră, ştiţi… Preşedinţia Consiliului de Miniştri din 1939! E mai curând un document compromiţător! Toţi străinii ăştia care, după ce că ne mănâncă pâinea, vor să ne ia şi locurile de muncă!

Acestea fiind zise, mi-a notat numele şi adresa pe o listă, ceea ce mi-a produs o mare îngrijorare. Pe bună dreptate! încercarea m-a costat două vizite ale unui poliţist pe bicicletă, care venea să se asigure că nu lucram pe undeva.

Vecinii din hotel au fost foarte intrigaţi de vizitele misterioase.

— V-a adus o viză de ieşire? m-a întrebat unul dintre ei cu o invidie prost disimulată.

— Aţi primit un ordin de expulzare? m-a întrebat altul, mai milos.

La sfârşitul lui 1941, domnul Thérive a decis să închidă definitiv stabilimentul.

— Numai pensiunile şi hotelurile de lux ale evreilor ăstora pot să reziste, a declarat el ritos.

— Cum adică? s-a mirat cineva. Marea noastră industrie hotelieră ar fi în mâinile evreilor?

— Nu, nu asta am vrut să spun. Aşa îi numesc eu pe

cei care se descurcă, a răspuns domnul Thérive.

— Staţi puţin, domnule Thérive, ceea ce spuneţi nu vă face cinste, a protestat colonelul în retragere. E nedrept să acuzaţi iară dovezi nişte oameni care sunt buni francezi ca dumneavoastră şi ca mine. Mai mult, îi răniţi pe chiriaşii israeliţi care s-au refugiat la noi, în Franţa.

— Bine, pentru aceştia fac o excepţie şi le recunosc curăţenia morală, i-a răspuns magnanim domnul Thérive.

Ştia că refugiaţii erau copleşiţi de necazuri şi de griji tot mai greu de suportat, iar asta îl făcea să-şi ia faţă de ei unele libertăţi care nu le menajau deloc sensibilităţile.

Cum capul nu-l prea ajuta, o ţinea dintr-un eşec în altul, iar insuccesele îl făcuseră invidios: „Evreii au avut întotdeauna noroc”, îi plăcea să repete. Se lăsase pe deplin convins de teoriile rasiale.

Propaganda germană nu cunoştea nicio barieră în Franţa şi îşi făcea simţită mâna grea în toată presa. Multe ziare franceze dezvoltau cu plăcere teoriile naziste. Unele publicaţii se dedau cu atâta entuziasm acestei practici, încât era imposibil să te îndoieşti de sinceritatea lor.

Dacă te luai după paginile nesfârşite dedicate „problemei” evreieşti, agrementate cu numeroase caricaturi, toate necazurile Franţei, de la nepregătirea militară până la dezastrul înfrângerii, erau imputabile poporului lui Israel.

Cât despre radio, aflat în întregime în mâinile nemţilor, nu numai că emitea zilnic insulte împotriva evreilor contemporani, ci organiza şi lecţii de vulgarizare a istoriei evreilor, demonstrând abjecţia acestui popor încă dinainte de era noastră.

Erau distribuite gratis cărţi, broşuri şi manifeste, iar pe garduri, pe ziduri, în vitrinele magazinelor sau în faţa redacţiilor de presă, peste tot vedeai lipite caricaturi.

Refugiaţii luaseră contact încă din 1933 cu toată această propagandă de sorginte germană şi îi simţeau ameninţarea.

Într-o zi, am luat autobuzul de la piaţa Wilson şi am văzut un tânăr care a urcat ca să distribuie foi de

propagandă. Fiind refuzat de majoritatea călătorilor, omul a exclamat indignat:

— Dare gratis!

— Nici gratis nu le vrem, i-a răspuns cineva.

— Hai, dispari în Germania! s-a mai auzit un glas.

Toată lumea a început să râdă pe înfundate.

Simţisem adierea unei pale de aer francez.

O altă categorie de agitatori se specializase în propaganda în locurile publice: cafenele, bistrouri, restaurante, în port sau pe bănci.

Iată încă un incident, nelipsit de o anumită savoare. Într-un mic restaurant de pe rue de France, un individ blond, foarte bine făcut, la vreo treizeci de ani, vorbea cu voce tare, adresându-se întregii săli.

— Ne-am săturat de toţi străinii ăştia! striga el. De toţi străinii, dar mai ales de evrei!

Un muncitor cu tenul închis la culoare şi ochii mijiţi batjocoritor l-a interpelat:

— Hei, compatriotule! Te-ai întors din Germania? Fă-ne şi nouă cinste din caşcavalul pe care l-ai încasat ca să ne bagi în cap aiurelile astea.

Oamenii au început să zâmbească.

Provocatorul s-a grăbit să-şi achite consumaţia şi a luat-o prudent spre ieşire.

— Aşa, dispari, ticălosule! Eşti un vândut şi nimic mai mult! a strigat în urma lui muncitorul, de data asta fără nicio urmă de ironie.

Blândeţea Mediteranei mi se părea imuabilă, aşa că nu mică mi-a fost mirarea când, spre finalul lunii ianuarie, această mare de azur a fost cuprinsă dintr-odată de o criză de furie.

Furtuna s-a dezlănţuit pe timpul nopţii. Zgomotul făcut de obloanele izbite de vânt i-a trezit pe toţi locatarii, care s-au reunit pe terasă. Zgomotele cele mai puternice erau produse de crengile copacilor care loveau ferestrele. Solul grădinii era acoperit de spuma valurilor, care ajungeau până la treptele intrării principale. Valuri înalte cât nişte case se ridicau deasupra Promenadei şi se

spărgeau de zidurile hotelurilor şi vilelor.

Zburau pietre în toate direcţiile, iar talazurile distrugeau garduri, peluze şi straturi de flori în timp ce furtuna culca arborii la pământ şi răsturna totul în cale.

Timp de patruzeci şi opt de ore Promenada a fost sub stăpânirea apelor; nimeni nu avea curajul să iasă, de teamă să nu fie rănit sau tras de valuri. Apa se strecura pe străduţele laterale, inunda grădinile, curţile şi pivniţele.

Marea s-a retras abia a doua zi. Promenada dispărută a reapărut, plină de copaci doborâţi şi de felurite resturi aduse de apă: ramuri şi pahare sparte, bănci şi scaune făcute zob şi o mulţime de pietre.

Soarele strălucea din nou, aprinzând miliarde de raze pe pământ şi pe mare.

Mediterana îşi regăsise liniştea nonşalantă, albastrul ei moarat…

Părea că-şi cere iertare pentru accesele de furie din seara precedentă.

Baie des Anges râdea către îngeri. Pacea şi primăvara domneau peste natură.

Pacea oamenilor însă mai avea de aşteptat…

Petrecusem trei luni la pensiunea domnului Thérive. Anunţul că urma să închidă în scurt timp m-a obligat să-mi caut altceva. Am închiriat o cameră într-un hotel aflat pe o înălţime.

Parcul hotelului, plin de palmieri şi de flori, răspândea răcoare şi parfum.

Aveam să locuiesc acolo din februarie 1941 până la data fatidică de 27 august 1942.

Teoretic, clădirea dispunea de un ascensor care urca până la etajul cinci. Prezenta un singur inconvenient: nu funcţiona niciodată. Direcţiunea mi-a explicat că lipsea o rotiţă de la motor. O căutaseră peste tot, fără succes. În concluzie, cele cinci etaje trebuiau urcate pe scări. Când ajungeam la ultima treaptă uitam de oboseală, căci panorama ce mi se înfăţişă în faţa ochilor mă răsplătea cu generozitate.

Aprovizionarea devenise, încă de pe atunci, o mare

bătaie de cap. Cum găteam singură, mă aşezam încă de la prima oră la cozile ce se formau la uşile magazinelor şi, în zilele de piaţă, în faţa tarabelor din piaţa Sainte-Hélène.

Lumea stătea la cozi succesive pentru cele două bucăţi de carne săptămânale, pentru oul lunar şi pentru legume şi fructe. Cu cartela de aprovizionare în mână, cu o pălărie de pai pe cap, cu câte un coş pe fiecare braţ, mă aşezam la coadă printre gospodine, copii, fete tinere, bătrâni, mondene elegante, femei abia ieşite din mare, care îşi aruncaseră un halat peste costumul de baie, femei cu copii în braţe, ca să nu-i mai pomenesc pe cei care le atârnau de fuste, unii dintre ei „împrumutaţi", ca să pară o familie numeroasă şi să stea mai puţin la rând. De la ora şapte la unsprezece dimineaţa eram la postul meu, la coadă, cu o carte în mână, obosită şi pregătită pentru orice decepţie.

Odată ce puneam mâna pe alimentele raţionalizate, trebuia să-mi procur fructe şi legume, care se vindeau la liber. Conform unui ordin al poliţiei, negustorii erau obligaţi să afişeze la intrare liste cu cantităţile primite, repartizate în principiu după numărul aproximativ de clienţi. Această măsură, logică în sine, nu era supusă nici unei forme de control. Pe cartela de aprovizionare nu se făcea nicio menţiune care să indice dacă omul îşi luase ori nu raţia. „Ar fi mult prea complicat, ar trebui să ţinem o contabilitate întreagă şi să instalăm un birou special", declarau negustorii, într-adevăr suprasolicitaţi.

Speculanţii profitau ca să cumpere cu cartele împrumutate de ici-colo, de la diferite familii.

Clienţii care plecau cu mâinile goale protestau şi ameninţau „să facă praf totul", dar se întâmpla foarte rar să treacă la acţiune. Prea obosiţi de eforturile zilnice pe care le presupunea supravieţuirea, oamenii nu mai aveau energia să se revolte.

De multe ori m-am întors cu buzele umflate, ca şi atâţia alţii.

După înfrângere, dezorganizarea căilor ferate şi a tuturor mijloacelor de transport ajunsese la culme.

Aprovizionarea se făcea complet haotic.

În momentul proclamării armistiţiului, autorităţile, statisticienii şi presa declaraseră că imediat ce reţelele feroviare şi rutiere îşi vor relua funcţionarea normală, Franţa avea să fie capabilă să-şi hrănească populaţia, cu ajutorul imperiului ei colonial.

Când controlul inamic s-a instalat temeinic au apărut însă dificultăţi neprevăzute, care au blocat realizarea acestor proiecte.

Ocupantul a confiscat materialul rulant, a împărţit teritoriul în mai multe zone izolate unele de celelalte (zonele interzise erau de-a dreptul inaccesibile), iar problemele ce grevau importurile maritime, blocada, lipsa mâinii de lucru, deportată sau încarcerată, au trimis pe apa sâmbetei promisiunile făcute populaţiei franceze.

O altă consecinţă neprevăzută a ocupaţiei: autorităţile germane organizau excursii prin ţară şi, datorită cursului de schimb foarte avantajos, excursioniştii cumpărau marfa direct de la producătorii locali la preţuri incredibil de mici. Aceste rechiziţionări la sursă au avut un impact extrem de grav asupra echilibrului economic al ţării.

Mărfurile dispăreau ca prin farmec. Am asistat eu însămi la un caz frapant.

În timpul primului meu sejur în Vaucluse, am remarcat că untul de calitate şi brânzeturile cele mai variate se găseau din belşug, alături de movile de fructe şi maşini pline cu legume.

Când m-am întors de la Vichy, comisia economică germană, instalată la Avignon, începuse deja să-şi facă simţită prezenţa în agricultură. Apăruseră cozile, şi preţurile urcau văzând cu ochii. Ţăranii şi negustorii spuneau: „Ne cumpără totul fără să aleagă şi la ce preţ vor ei. Am primit ordin de la Vichy să nu-i refuzăm şi să le acceptăm banii de hârtie! Poliţia lor e tot timpul cu ochii pe noi!”

Creşterea preţurilor – declanşată deja de război – luase o viteză vertiginoasă.

Patronii de hoteluri, de restaurante, de pensiuni sau proprietarii bogaţi au început să lucreze direct cu ţăranii şi cu producătorii, oferindu-le preţurile ocupantului german.

Cât despre populaţie, ea continua să aştepte în faţa magazinelor şi a tarabelor din piaţă, dar începuse să facă apel tot mai des la producători. Toată lumea făcea expediţii de aprovizionare pe la ferme.

Cum această practică era strict interzisă, oamenii se întorceau la casele lor cu fructele şi legumele pe care reuşiseră să le cumpere ascunse prin saci, coşuri şi valize.

Ca să încetinească creşterea preţurilor, autorităţile au încercat să impună diverse măsuri neîndemânatice. Din când în când aplicau taxe pe diferite categorii de mărfuri, dar în van, căci nu aşa puteai tăia răul de la rădăcină.

Prin urmare, rechiziţionările masive, lipsa mâinii de lucru, problemele de transport, blocada, taxele oficiale derizorii, dispreţul pentru procedurile „legale” dictate de ocupant au avut drept consecinţă o creştere disproporţionată a preţurilor în raport cu posibilităţile reale. Combinaţi, toţi aceşti factori complecşi au condus la înflorirea pieţei negre.

Cu timpul, aprovizionarea a devenit un mecanism ce solicita ingeniozitate, viclenie şi curaj.

Fabricanţii şi meşteşugarii n-au rămas mai prejos şi s-au angajat, la rândul lor, în sistemul de schimb. Cereau plata direct în bunuri şi mărfuri pentru produsele manufacturate.

Aşa a apărut trocul, care s-a extins într-o reţea tot mai vastă, reprezentând un fel de revanşă împotriva pieţei negre.

Ambele sisteme de schimburi economice s-au implantat temeinic în ţară.

În 1943 mi-a trecut prin mână o broşură clandestină despre aprovizionarea cu alimente în Franţa. Am aflat de acolo că 80% din populaţia franceză recurgea la practici interzise şi că 20% vegeta lamentabil respectând sistemul oficial de raţii.

Circula o anecdotă:

„— Tocmai a murit Jean!

— Ah, deci era bolnav!

— Nu tocmai, dar trăia numai din tichete, aşa că înţelegeţi…”

Propaganda germană profita de situaţia creată de înfrângere, de obligaţiile impuse prin armistiţiu şi, mai ales, de ocupaţia care secătuia literalmente rezervele ţării, dând vina pentru tot pe refugiaţii de rasă evreiască.

În realitate, spre finalul anului 1942, fiind deportaţi în lagărele de concentrare, evreii dispăruseră din viaţa economică a ţării. În schimb, înflorea piaţa neagră.

În zona ocupată, de unde evreii fuseseră deportaţi încă de la începutul invaziei, şi mai cu seamă la Paris, contrabanda se organizase într-un sistem bine pus la punct. Se transformase într-o instituţie cvasioficială. Nicio măsură guvernamentală n-a reuşit s-o abolească vreodată.

Hotelul La Roseraie s-ar fi numit mai bine Arca lui Noe, căci adăpostea refugiaţi din cele mai diverse medii sociale, de toate naţionalităţile. Era o lume foarte eteroclită, unită de speranţa comună a păcii.

Vecina mea din camera din dreapta era o spaniolă republicană, refugiată în sudul Franţei de mai mulţi ani. Pleca dimineaţa devreme şi se întorcea târziu, aşa că nu prea o vedeai. Paloarea chipului ei, care te frapa la prima întâlnire, s-a accentuat rapid. Părea bolnavă de nostalgie. În ziua când a decedat am aflat că murise lent, de inaniţie. Se stinsese în tăcere, fără să se plângă şi fără să ceară vreodată ceva de la vecini.

În stânga mea locuia un cuplu de evrei, proprietarii unei filaturi cunoscute din Mannheim. Aşteptau vizele pentru Palestina, unde fiica lor se stabilise deja.

În lipsa lor, poştaşul îmi încredinţa adesea telegramele care le erau adresate, ceea ce ne-a permis să facem cunoştinţă. Camera lor era plină de geamantane şi de valize burduşite, atent etichetate. Mi-au mărturisit că stăteau aşa, cu bagajele pregătite, de doi ani. Într-o zi mi-au spus că nu mai aveau răbdare să aştepte la Nisa şi că intenţionau să se mute la Marsilia, în speranţa că vor urca

mai repede la bordul vasului care ar fi urmat să-i ducă în Palestina. Am primit două cărţi poştale de ei, apoi am pierdut legătura.

La plecare mi-au lăsat toate ustensilele lor de bucătărie: trei cratiţe, cinci farfurii, mai multe căni şi nişte tacâmuri, care mi-au permis să invit la mine câţiva vecini. Am înfiripat astfel relaţii care s-au consolidat cu timpul în adevărate prietenii.

La acelaşi etaj cu mine mai locuiau şi doi studenţi despărţiţi de familii, cărora le lipsea protecţia maternă.

Unul dintre ei, domnul Charles Guyot, de loc din Lyon, era un tânăr mic şi slab, spiritual până în vârful unghiilor. Protestase împreună cu câţiva colegi faţă de ocuparea oraşului natal şi se văzuse, la scurt timp, obligat să fugă în altă parte. Trăia la Nisa sub un nume de împrumut. Ironia lui fină era o sursă de amuzament pentru tot hotelul. Celălalt, Daniel Léger, de confesiune protestantă, era fiul unei evreice române convertite, de la care moştenise ochii, şi al unui medic parizian. Când luase contact cu ocupantul german şi cu metodele sale de persecuţie, căzuse într-o nevroză atât de puternică, încât nici Nisa nu-l putuse vindeca. Trăia într-o spaimă permanentă, se credea urmărit. Cei doi studenţi erau prieteni şi mâncau împreună prin mici restaurante pe care le schimbau frecvent, căutând mereu ceva mai bun. Când se întorceau la hotel cereau ruşinaţi mici suplimente de la vecini, „ca să ronţăie ceva”, după cum spuneau, iar oamenii le dădeau cu plăcere. Apoi, recunoscători, aduceau de câte ori puteau fie câteva kilograme de portocale sau de ceapă, fie chiar raţia lor de vin. Ofertele le erau primite cu urale, căci portocalele şi ceapa erau la fel de apreciate. Mai mult, unul dintre ei aducea vorbe de duh, iar celălalt, plăcerea de a analiza probleme serioase. Ne reuneam uneori ca să discutăm politică, să împărtăşim noutăţi, să ne imaginăm viitorul, dar şi ca să improvizăm un fel de salon literar, unde discutam despre o carte, un poem sau un concert de muzică clasică. Aceste momente reprezentau o gură de aer proaspăt în atmosfera aceea

apăsătoare, deprimantă.

Împărţeam „preşedinţia” etajului cu o vieneză, doamna Elsa von Radendorf, care ocupa camera cea mai mare. Scriitoare, părăsise Austria din opoziţie faţă de mişcarea nazistă. Gestul ei era cu atât mai lăudabil cu cât depăşise şaizeci de ani, vârstă la care confortul casei primează, în general, asupra consideraţiunilor de ordin doctrinar.

Întotdeauna în mişcare, femeia îşi împărţea timpul între două ocupaţii diametral opuse: scria o lucrare despre originea şi dezvoltarea artei dantelei şi asigura, pe lângă sfaturi şi protecţie, servicii de menajeră şi de infirmieră tinerilor din hotel. La ea puteai să guşti la orice oră un pahar de vin sau de lichior, plăcere din ce în ce mai rară.

Am devenit apropiate. La început aveam în comun dificultăţile de aprovizionare, care ne-au făcut să ne ajutăm reciproc sau să ne informăm despre surse şi metode de a face rost de hrană. Cu timpul a venit şi prietenia.

De la această doamnă vieneză, care locuia la hotel de un an, am aflat că etajul patru era plin de chiriaşi polonezi: un cuplu de aristocraţi, un actor celebru, un literat nu mai puţin cunoscut, un critic de artă şi doi oameni politici. Aceştia duceau o viaţă aparte, discutau de dimineaţa până seara şi construiau proiecte de viitor. Doar câteva compatrioate elegante şi tăcute aveau acces în această oază slavă, etaj al reveriei şi curtoaziei, de unde se auzeau rostogolindu-se consoanele inconfundabile ale limbii polone.

Al treilea etaj le era rezervat emigranţilor. Toţi evrei cultivaţi – avocaţi, medici, profesori –, îşi petreceau timpul plănuindu-şi emigraţia ulterioară. La fiecare plecare, cei care rămâneau se simţeau încurajaţi şi îşi aşteptau rândul cu o rezervă de răbdare reînnoită.

Acolo locuia un septiiagenar care reuşise să treacă linia de demarcaţie cu mari sacrificii. Plecase împreună cu fiul lui, dar, când erau pe cale să ajungă în zona liberă, cei doi au fost despărţiţi. Când bătrânul a aflat că fiul lui

fusese prins şi trimis în lagărul de concentrare de la Drancy, a căzut într-o depresie profundă. Vecinii făceau cu rândul ca să-l distreze: unii îl duceau la plimbare, alţii mergeau la el ca să-l ţină de vorbă. Dar domnul Samuel Mendelsohn a reuşit să păcălească supravegherea binevoitoare a anturajului şi, într-o noapte, s-a spânzurat la fereastra camerei sale. Uşa a fost sigilată, iar oamenii au început să mărească pasul când treceau pe la etajul trei. Finalul tragic al acestui vecin a fost resimţit ca un exemplu brutal al sorţii ce ne-ar fi putut aştepta pe toţi.

Prin contrast, etajul al doilea era animat de prezenţa unui prinţ hindus. Mare amator de muzică şi de dans, colecţionar de discuri şi de cărţi, umplea etajul de sunete şi de mister.

Spre deosebire de noi, ceilalţi, prinţul nu se hrănea din speranţa unui viitor mai bun, ci spunea că existenţa sa era deja bogată, împlinită, dedicată naturii, frumuseţii şi armoniei. Curtenitor şi afabil, le făcea servicii tuturor nevoiaşilor în maniera dezinteresată a unui mare senior.

Ceilalţi locatari ai acestui etaj erau, în general, clienţi în trecere, veniţi în excursie. O castă aparte, pe care noi o ignoram. Prin urmare, etajul al doilea era caracterizat de amprenta inconfundabilă a prinţului exotic.

La primul etaj domnea atotputernica direcţiune, care exercita asupra locatarilor un regim de dictatură absolută. Lângă direcţiune, o singură cameră, cea mai frumoasă, era închiriată unui personaj misterios. Slav, cu siguranţă, foarte blond, cu ochii foarte albaştri, de o eleganţă rafinată, nu preluase doar aspectul exterior de la faimosul Narcis, ci şi sufletul. În jurul lui evolua un fel de curte formată mai ales din ruşi albi şi dominată de elementul feminin. Întreprindea numeroase activităţi cu ajutorul supuşilor săi: negustor de bijuterii, expert în imobiliare, domenii, maşini, obiecte de artă şi de anticariat. Câteodată organiza petreceri zgomotoase, care se încheiau cu scene violente.

La începutul lui 1942, o curăţenie neobişnuit de scrupuloasă a etajului nostru, numit şi „aproape de nori”,

ne-a anunţat sosirea unui nou locatar important. Într-o dimineaţă, un preot militar s-a instalat într-o cameră foarte frumoasă, cu vedere spre lanţul muntos Alpilles.

A sosit pe bicicletă, cu prestanţa unui cavalerist. Era un bărbat la vreo şaizeci de ani, înalt, solid, afabil şi jovial. Fusese preot pe front între 1914 şi 1918 şi, în ciuda sutanei, îşi păstrase o alură militară.

Bunătatea lui contrasta cu aerul marţial. Era generos şi, deşi se încredea în Providenţă în toate cele, avea obiceiul să spună: „Să ne ajutăm între noi şi Dumnezeu ne va ajuta”. Într-adevăr, ajuta iară ezitare pe oricine bătea la uşa lui.

Am făcut cunoştinţă cu el într-un mod dintre cele mai neobişnuite: alunecasem pe o treaptă şi căzusem pe palier, în mijlocul cartofilor pe care tocmai îi cumpărasem de la piaţă. Auzind zgomotul, reverendul a ieşit imediat şi, ca un bun samaritean, m-a ajutat să-mi adun lucrurile de pe jos şi să intru în casă. Mă alesesem cu câteva contuzii dureroase, iar părintele, care mai văzuse răniţi la viaţa lui, mi-a pansat degetul sucit şi m-a lăsat sub supravegherea vecinei mele vieneze.

Am rămas ţintuită în casă o săptămână întreagă, timp în care el a venit periodic să se intereseze de sănătatea mea. I-am rămas profund recunoscătoare şi am încercat să-l răsplătesc aşa cum se practica pe vremea aceea, aducându-i băuturi calde în timpul sezonului rece.

Aşa a trecut iarna dintre 1941 şi 1942.

*

Pe parcursul acestei perioade petrecute la Nisa, momentele cele mai redutabile au fost cele legate de revizuirea documentelor de identitate. Cu opt zile înainte de expirarea validităţii permisului de şedere, străinii trebuiau să se prezinte la prefectură cu toate actele, inclusiv o cerere pe hârtie timbrată.

Ne aşezam la coadă în pasajul Gioffredo, care beneficia de o sursă de aerisire foarte puternică, un fel de ventilaţie făcută special pentru oamenii obligaţi să petreacă ore în şir acolo. În zilele cu ploaie şi vânt curentul

era un adevărat supliciu.

Când intrai în cele din urmă, în tranşe de zece sau cincisprezece persoane, dădeai ochii cu o tânără aşezată la o masă plină de dosare şi de bibliorafturi. Era brunetă, de talie mijlocie. Gesticula energic şi emana o siguranţă de sine în contrast total cu anxietatea refugiaţilor.

Cerceta documentele, punea întrebări pe un ton imperativ, vorbea monosilabic, lua notiţe rapide şi nu răspundea niciodată la întrebările pline de îngrijorare ale petenţilor. Se uita la omul din faţa ei cu o expresie inchizitorială de ursitoare, stăpână pe viaţa aproapelui. Când dădea peste un interlocutor deosebit de abătut, de umilit şi de speriat (erau printre noi bătrâni şi bolnavi, şi toţi, inclusiv tinerii, eram mai mult sau mai puţin confuzi), pe chipul femeii se lăţea un surâs ironic.

Refugiaţii o porecliseră „nazista” şi se temeau de ea, căci femeia era conştientă de puterea pe care o avea asupra acestor mii de biete epave, iar chipul ei exprima un sentiment de superioritate.

Consulta dosarele şi lua decizii cu autoritate. Prelungea permisele de şedere cu o lună sau cu trei, ca să convoace oamenii de mai multe ori, cerând documente suplimentare, cum ar fi recomandarea unui cetăţean francez sau un certificat medical. Până la furnizarea acestora păstra dosarul, iar petentul pleca de acolo încă şi mai speriat, cu o ţidulă în mână.

Se întâmpla adesea ca documentele expirate să fie declarate nule şi confiscate. Din acea clipă, era imposibil să fie reînnoite, deoarece comunicaţiile cu ţările ocupate de către germani erau întrerupte, iar consulatele, fie desfiinţate, fie lipsite de orice fel de autoritate.

Înnebunit de teamă, respectivul asedia comisariatul ca să ceară sfaturi, îndrumare şi sprijin, sfârşind prin adresarea de noi cereri pe hârtie timbrată, care semănau mai mult cu nişte rugăminţi. Erau unii care-şi aşterneau pe hârtie neputinţa şi situaţia fără ieşire, amintind că aveau mijloace suficiente de subzistenţă, că erau grav bolnavi sau mai ştiu eu ce alte detalii!

Aflaţi în situaţii atât de dificile, unii făceau apel la oameni de afaceri, la consilieri de ocazie, adeseori escroci şi unii şi ceilalţi.

Alţii se adresau medicilor, consultau specialişti sau îşi făceau programări la chirurgie.

O doamnă din hotelul nostru mi-a declarat într-o zi, radioasă:

— Eu, una, nu mă tem de nimic, sunt sigură că voi primi permisul de sejur fiindcă trebuie să mă operez!

Dacă nu reuşeau să se descurce, refugiaţii ajungeau într-o situaţie ilegală şi se expuneau sancţiunilor din partea poliţiei.

Am trecut şi eu prin aceste încercări, la fel ca toată lumea. Permisul de sejur „până la finalul ostilităţilor”, care îmi fusese acordat în 1939, a fost anulat după armistiţiu, sub pretextul că Preşedinţia Consiliului de Miniştri nu mai exista şi că recomandările acordate de serviciile ei nu mai corespundeau în ochii noilor autorităţi.

Toate aceste demersuri penibile şi obositoare aveau, de multe ori, o parte comică.

De pildă, la fiecare nouă cerere de prelungire a unui permis de sejur trebuia să dovedeşti că ai mijloace suficiente de subzistenţă: un cont la bancă, remitenţe din străinătate sau bani lichizi. În acest ultim caz, petentul trebuia să vină cu suma în faţa funcţionarului responsabil. De multe ori suma nu acoperea minimul cerut, şi atunci omul împrumuta bani de la prieteni, de la cunoştinţe sau de la vecini, ca să demonstreze că întrunea condiţiile impuse. Când ieşea din birou îi restituia imediat împrumutul creditorului, care de obicei îl aştepta la colţul străzii.

Funcţionarii nu se lăsau prostiţi întotdeauna. Într-o zi, unul dintre ei l-a întrebat pe un refugiat care tocmai îşi număra banii:

— Bancherul dumneavoastră vă aşteaptă în faţa prefecturii, sau la cafeneaua din colţ?

Îi adresase întrebarea discret, pe un ton complice, căci era unul dintre acei funcţionari care nu luau în serios

formalităţile, dar refugiatul a tras o spaimă zdravănă.

În fine, problema hârtiilor se rezolva într-un fel sau altul şi puteam respira… până la termenul următor.

Între timp, fiecare ducea o viaţă plină de griji şi de suferinţe, pe care munca sau împlinirea n-o puteau însenina.

Fundamentul acestei existenţe era aşteptarea, pânză pe care o speranţă tot mai mică şi o dispoziţie tot mai proastă brodau împreună arabescuri nostalgice.

Din aceste culori sumbre se detaşau uneori, în nuanţe mai clare, când o bucurie fugară, când o emoţie mai caldă: primirea unei scrisori din partea familiei sau a unor prieteni, ştiri din Elveţia, din Suedia sau din America, ţări binecuvântate, unde nu era război.

În martie 1942, guvernul de la Vichy a decretat un recensământ general.

Afişe speciale îndemnau populaţia de rasă evreiască să-şi menţioneze originea în declaraţii, sub ameninţarea cu închisoarea.

Semnificaţia acestui apel era limpede, căci în Germania aceeaşi operaţiune deschisese calea persecuţiilor.

De altfel, nimeni nu ignora faptul că era o măsură impusă statului francez de către autorităţile germane. Consecinţele la care trebuia să ne aşteptăm erau evidente.

Oamenii erau indecişi asupra atitudinii de adoptat. Unii spuneau:

„Omisiunea voluntară a declarării originii rasiale este, evident, o ilegalitate, dar există întotdeauna o şansă să treacă neobservată. În acest caz, am scăpat. Pe de altă parte, declaraţia ne-ar expune, cu siguranţă, la toate persecuţiile”.

Iar ceilalţi răspundeau: „Suntem în Franţa, în ţara care ne-a acordat ospitalitate şi protecţie. Avem o datorie de loialitate faţă de această ţară şi trebuie să-i respectăm exigenţele. Autorităţile franceze *vor permite exercitarea de abuzuri împotriva noastră*. *Avem încredere*”.

În această atmosferă de haos şi incertitudine s-au

realizat pregătirile pentru recensământ, până în ziua remiterii chestionarelor. Trebuia să te hotărăşti şi să mergi până la capăt. Ca şi mine, majoritatea evreilor au dat declaraţii conforme cu realitatea.

Odată finalizat recensământul, a trebuit să ne prezentăm cu toţii la prefectură pentru modificarea documentelor de identitate. Le-am primit înapoi după opt zile, cu menţiunea operată. A urmat înscrierea rasei pe cartela de raţii, la serviciul de aprovizionare cu alimente. După ce s-a încheiat şi această formalitate, toată lumea era clasată, marcată, „în bună ordine", cum se spune la poliţie. Dansul macabru putea să înceapă.

Deportările străinilor de rasă evreiască au demarat la Paris încă din primele zile ale lunii iulie, iar la Lyon, pe 15 iulie. Pericolul iminent era resimţit în întreaga Franţă, dar nimeni nu ştia precis ce să facă.

Fugarii se adunau de peste tot, în masă, îngroziţi, aducând ştiri teribile.

Refugiaţii din regiunea Alpes-Maritimes asediau efectiv consulatele: american, spaniol, elveţian, suedez… stăteau la coadă cu energia disperării, dar majoritatea serviciilor de acordare a vizei nu funcţionau.

Ne simţeam încarceraţi, blocaţi.

Cei care păstraseră diverse bunuri din precedentele exoduri se străduiau acum să le depoziteze pe la francezi. Cei mai înţelepţi îşi căutau ascunzători. Toată lumea aştepta înfrigurată, la mila unor evenimente ineluctabile.

Le-am scris prietenilor mei din Elveţia că „starea de sănătate mi s-a înrăutăţit", ceea ce, în convenţia noastră epistolară, însemna că eram în pericol.

Mi-au răspuns că puteam conta pe obţinerea unei vize de intrare în Ţara Cantoanelor.

Înarmată cu această promisiune, m-am dus la prefectură. Am arătat scrisoarea primită din Elveţia, împreună cu recomandarea din 1939, de la Preşedinţia Consiliului de Miniştri, şi am cerut viza de ieşire din ţară.

Funcţionarul, un tânăr de douăzeci de ani, după ce a examinat cele două documente, mi-a spus politicos, pe un

ton confidenţial:

— Ceea ce aveţi dumneavoastră aici este recomandarea unui guvern de dinainte de război, care s-a dovedit nedemn. Acel guvern a fost abolit. Azi, trăim într-o Franţă nouă. Stăpânii pe care i-aţi servit au dispărut.

Cunoşteam acest tip de raţionament, căci îl mai auzisem de nenumărate ori! Şi totuşi, ceva m-a împins să mă revolt de acea dată, să protestez cu glas tare:

— Să ştiţi, domnule, că patronii pe care i-am servit peste douăzeci de ani se numesc Boileau, Molière, Corneille, Racine, Voltaire şi mulţi alţi nemuritori ai ţării dumneavoastră!

Cuvintele mele au părut să-l impresioneze, stimulând probabil amintiri de pe băncile şcolii.

— Fie, voi încerca să avansez o cerere pentru dumneavoastră, mi-a răspuns după un moment de reflecţie. Daţi-mi paşaportul, vă rog!

A înserat o foaie de hârtie roz în maşina de scris din faţa lui, mi-a silabisit numele şi a început să-l transcrie.

— Sper că nu sunteţi evreică, da? m-a întrebat lovit de o revelaţie. Arătaţi-mi permisul de sejur.

A aruncat o privire rapidă pe document.

— N-are niciun rost să faceţi cerere! Am primit ordinul strict să nu mai lăsăm străinii de rasă evreiască să părăsească teritoriul francez. Probabil că, în curând, noul regulament li se va aplica chiar şi cetăţenilor francezi. Înţelegeţi-mă, acum germanii sunt şefii, a adăugat pe o voce joasă, ca şi cum ar fi făcut o mărturisire.

Avea aerul că-şi cerea iertare, ceea ce m-a mişcat.

Am ieşit din prefectură cu paşi repezi. La colţul bulevardului Gambetta, mi-am dat seama că ţineam încă în mână paşaportul şi recomandarea. M-am aşezat pe o bancă, am pus la loc hârtiile în plicul în care le ţineam, cu gesturi maşinale, şi am rămas acolo.

Pe 26 august 1942, m-am dus, ca de obicei, să-mi fac provizii. În pofida orei matinale, era deja foarte cald. Am fost mirată să întâlnesc atât de puţină lume la piaţă.

După cumpărături m-am întors liniştită la hotel. Când

dădeam colţul străduţei care ducea la mine, aveam obiceiul să ridic privirea spre etajul cinci, ca să-mi salut din cap vecina vieneză. În acea dimineaţă nu era acolo, dar am văzut, la un balcon de la etajul al treilea, un compatriot, pe domnul Sigismund. Bărbatul făcea nişte gesturi ciudate cu braţele. L-am privit amuzată, la început, crezând că făcea o glumă. Nu mică mi-a fost mirarea când am înţeles că-mi făcea semne!

M-am oprit şi am încercat să înţeleg ce voia să-mi transmită. Am văzut că-mi arăta străduţa ce trecea prin faţa hotelului. Fără a încerca să mai pricep, m-am îndreptat în direcţia indicată.

Ajunsă în strada principală, am dat peste o mulţime de oameni. Mai multe autobuze staţionau lângă trotuar, înconjurate de poliţişti. Apoi, am văzut un grup de jandarmi care împingeau înainte sau ţineau de braţ mai mulţi bărbaţi, femei şi copii.

— Ce se întâmplă? l-am întrebat pe un şofer.

— Adunăm evreii, mi-au răspuns mai multe voci la unison.

— Am ajuns să vânăm oameni acum, a comentat un muncitor cu dezaprobare în glas.

În jurul maşinilor se adunase o mulţime considerabilă.

Am traversat bulevardul şi m-am îndreptat, fără să mă gândesc, către mare. M-am aşezat pe o bancă, cu coşurile de cumpărături la picioare.

În faţa mea se întindea Mediterana, în spate nu aveam ieşire. Am rămas mai multă vreme acolo, încercând să-mi adun ideile.

Drumul de coastă era pustiu. Un grup de poliţişti pe bicicletă a ajuns în dreptul meu. Am aşteptat să mă depăşească şi m-am întors către strada principală.

Autobuzele erau tot acolo şi încă erau aduşi oameni în grupuri de doi, trei, patru sau cinci. Cărau cu ei valize sau simple pachete legate cu sfoară. Jandarmii îi împingeau în vehicule. Două dintre acestea, umplute până la refuz, tocmai plecau, fiind imediat înlocuite de altele

goale.

Pentru o secundă mi-a venit să alerg spre ele şi să strig: „Luaţi-mă şi pe mine, sunt de-a lor!” Acest gând de solidaritate şi de sacrificiu mi-a provocat o bucurie imensă, însă logica rece a intrat în funcţiune.

La ce ar fi servit un astfel de sacrificiu? Ce puteam schimba? La ce bun?

Instinctul de conservare a fost mai puternic.

Amărăciunea acestei slăbiciuni mă bântuie încă şi mă va apăsa până la sfârşitul zilelor.

Nu ştiu cât am rămas, ca paralizată, acolo.

Cineva a trecut în fugă pe lângă mine şi m-a îmbrâncit.

Dintr-odată, am perceput pericolul în toată oroarea lui…

Am cercetat bulevardul, străduţele, casele, magazinele, vilele, căutând instinctiv un adăpost. Privirea mi s-a oprit asupra unei firme:

MARIUS – SALON DE COAFURĂ

Făcusem cunoştinţă cu doamna Marius pe la cozi. Într-o zi, cu prilejul distribuirii de combustibil pentru încălzire, m-a invitat să trec pe la ea ori de câte ori voiam, ca să profit de căldura produsă de gaz. Relaţiile noastre se strânseseră prin intermediul chestiunilor legate de aprovizionare, atât de importante. La rândul meu, o „pxezentasem” pe doamna Marius unui fermier de la care mai puteai face rost de fructe şi de legume. Între noi domnea o înţelegere fără cusur. Îmi făcea mare plăcere să stau la taclale cu acest cuplu de vreo treizeci de ani, amabil şi simpatic.

Doamna Marius, cu ochi de jăratic şi păr lung, negru, era corsicană. Domnul Marius, deşi meridional şi el, avea ochi albaştri şi păr castaniu. Avea o fire echilibrată şi veselă.

Cu aşa nişte patroni serviabili şi amuzanţi, nu era de mirare că salonul lor nu se golea niciodată. În aglomeraţia incredibilă din interior, clienţii, marea majoritate meridionali vorbăreţi, nu se mai dădeau duşi, aşteptându-

şi rândul fără să bombăne, chiar cu plăcere.

Din salonul de coafură se auzeau glasuri şi râsete; poantele şi vorbele de duh zburau parcă prin aer; fiecare împărtăşea, cu mai mult sau mai puţin talent, întâmplări din cursul zilei, noutăţi şi pronosticuri.

Rămasă singură în mijlocul drumului, în calea pericolului, m-am îndreptat ca împinsă de o mână invizibilă spre localul familiei Marius.

Patronul stătea în prag.

— Bună ziua, doamnă! Mă bucur că aţi venit pe la noi. Poftiţi, intraţi! Francine, vino să vezi cine ne-a adus provizii, şi-a strigat soţia odată ajunşi în interior.

Cuplul s-a înţeles rapid din priviri.

Femeia m-a salutat şi ea, m-a invitat să iau loc şi mi-a oferit o ceaşcă de cafea şi un pahar de coniac, neomiţând să pună pe masă zaharniţa, semn de mare ospitalitate şi prietenie în acele vremuri.

— Beţi, m-a îndemnat. Cafeaua e fierbinte şi coniacul o să vă facă bine.

Cu aceste cuvinte, a dispărut în bucătărie.

Am terminat trataţia şi i-am dus cele două coşuri.

— Ce grele sunt! mi-a zâmbit femeia. Vor arăta foarte bine în ghiveciul nostru.

Cum, în acel moment, prin curte treceau nişte vecini, mi-a făcut semn să mă retrag în dormitorul lor, ceea ce am făcut.

Plasa de ţânţari roz de deasupra patului conjugal, comoda veche, plină de prosoape, bufetul încărcat cu veselă şi căni multicolore, pereţii plini de fotografii de familie şi de cărţi poştale, totul crea o atmosferă calmă şi primitoare. Prin uşa întredeschisă puteam auzi vocile din „salon”. Oamenii vorbeau despre ce se întâmplase, despre marea razie, dar nu reuşeam să înţeleg detaliile.

La prânz, patroana a aşezat masa pentru trei persoane. Soţul ei ni s-a alăturat.

— Am discutat cu un funcţionar pe care îl cunosc, a spus el. Vor continua să-i adune pe bieţii oameni şi în zilele următoare, apoi o să se oprească. Trebuie să rezistaţi o

vreme. Iar noi vom rezista! Ah, nenorociţii! O să plătească într-o bună zi pentru asta! Trebuie să vă păstraţi puterile, doamnă. Mâncaţi! Sunt vremuri grele, dar o să treacă. Sănătate! a adăugat turnându-mi în farfurie un polonic plin ochi de supă.

Vinul îl însufleţise. îl ajuta să depăşească toate contradicţiile şi necazurile vieţii.

Masa s-a terminat în tăcere. Gazda mea a dat paharul pe gât şi a declarat ritos:

— Aici sunteţi ca la dumneavoastră acasă, doamnă, adică acasă la nişte francezi adevăraţi. N-o să vi se întâmple nimic cât suntem noi stăpâni aici. Puteţi conta pe noi şi în viitor, când o să vă luaţi revanşa. Aveţi cuvântul lui Marius!

Apoi, cuplul s-a întors la treburile lui. M-am aşezat în colţul meu, în partea din spate a camerei. Patroana venea din când în când, ca să mai schimbăm câte o vorbă.

La ora patru mi-a adus un castron de cafea cu lapte şi, puţin mai târziu, câţiva prieteni, anunţaţi de femeie, au venit să mă vadă. Doamna vieneză m-a sfătuit să nu ies afară indiferent ce s-ar fi întâmplat şi mi-a promis că-mi aduce a doua zi câteva haine şi obiecte de toaletă.

Doamna Sigismund mi-a povestit că la ora opt dimineaţa, poliţia apăruse brusc în hotel şi arestase două cupluri de evrei. Ceilalţi, avertizaţi fără îndoială, nu erau acolo. Poliţiştii lăsaseră lista cu locatari evrei, ordonând conducerii să nu le permită să revină în camere, ci să-i trimită imediat la comisariatul de cartier. Pe această listă figura şi numele meu. În momentul când mă întorceam de la piaţă, intrarea hotelului era supravegheată de trei jandarmi. Fără gesturile disperate ale vecinului de la etajul trei, aş fi căzut fix în mâinile lor.

Un plan de acţiune a fost discutat rapid şi s-a luat decizia că, momentan, era mai bine să rămân ascunsă la familia Marius.

După ce a închis salonul, patronul a aşezat o saltea pe podea, în timp ce soţia lui scotea din comodă cearşafuri curate. Bărbatul s-a întins să se culce pe jos. A trebuit să

insist şi chiar să ameninţ că plec ca să-l fac să se întoarcă în patul conjugal.

— Dacă aşa vrea doamna, să mergem, Francine…

Am rămas multă vreme trează, ascultând zgomotele străzii. Paşi grăbiţi, strigăte înăbuşite, fluierături, strigăte… apoi, din nou, murmurul mării.

Mă tot foiam de pe o parte pe cealaltă, căci nu-mi găseam locul.

— Dormiţi, sărmană doamnă, aveţi nevoie de odihnă, mi-a şoptit patroana văzându-mi neliniştea.

Mi-am înfipt chipul în pernă ca să-mi ascund lacrimile. Plângeam de disperare şi, concomitent, din recunoştinţă faţă de aceşti oameni minunaţi care mă primiseră la ei şi mă salvaseră.

Gândul că eram în siguranţă sub acoperişul lor m-a calmat până la urmă şi am adormit.

Patronii salonului de coafură s-au trezit plini de voie bună şi au trecut la treabă. Domnul Marius era un idealist care visa la pacea şi la fraternitatea universală. Îi plăcea să se lanseze în discuţii lungi despre probleme de ordin umanitar. Erau oameni cu suflet mare, preocupaţi de soarta aproapelui şi gata oricând să vină în ajutorul celor năpăstuiţi. M-au înconjurat cu grija cea mai prevenitoare.

Ca să mă mai scoată din apatie, domnul Marius mă invita seară de seară la o partidă de cărţi, iar eu pierdeam constant. Îi admiram sincer priceperea, ceea ce-i făcea mare plăcere. Cât despre doamna Marius, aceasta era foarte mândră de soţul ei.

Erau seri deosebit de agreabile, care mă ajutau să suport şi chiar să-mi uit, câteodată, situaţia tragică şi periculoasă.

Elsa von Radendorf revenea adesea, cu veşti tot mai rele.

Poliţia începuse să facă razii nocturne. Prin grădini, parcuri, pe plaje şi prin pădurile mărginaşe erau organizate pânde şi căutări. Făcându-şi socoteala că majoritatea fugarilor aveau să se întoarcă acasă la un moment dat, poliţiştii dădeau buzna peste tot şi ridicau

oamenii din pat. Era exclus să mă întorc acasă ca să-mi iau lucrurile, aşa că Elsa von Radendorf a început să-mi aducă obiecte de primă necesitate cumpărate în grabă: o periuţă de dinţi, săpun, batiste, ciorapi, ba chiar mi-a împrumutat şi un halat de-al ei. Tot ea a pus la poştă pentru mine o scrisoare prin care, sub un nume de împrumut, îmi avertizam prietenii din Elveţia că mă simţeam „cum nu se poate mai rău”.

Timp de opt zile consecutive raziile au făcut ravagii în toată regiunea. Numărul arestaţilor era considerabil; îi vedeam câteodată mergând între doi agenţi, cu mâinile încătuşate. Poliţiştii, jandarmii şi gărzile mobile îi încuiau în comisariate, în cazărmi şi chiar prin halele comerciale din piaţa M asséna. Toate aceste imobile fuseseră transformate, peste noapte, în închisori provizorii.

La începutul lunii octombrie populaţia trebuia să-şi preschimbe cartelele de alimente. Poliţia era prezentă în birourile respective ca să pună mâna pe cei care, scăpând cumva de razii, încercau să-şi ia tichetele indispensabile dacă voiau să mănânce.

Cum s-au prezentat foarte puţini evrei, poliţiştii au profitat ca să-i aresteze pe francezii care, din milă, veneau să ia tichete pentru cei care se ascundeau.

Peste puţin timp a fost promulgată o nouă măsură: copiii evrei urmau să fie smulşi de lângă părinţii lor. Erau aruncaţi direct în camioane, iar actele de identitate le erau rupte pe loc. Autorităţile le dădeau în schimb un număr matricol.

Punerea în practică a acestei măsuri a generat multe scene extrem de tragice. Unele mame şi-au tăiat venele, altele s-au aruncat în faţa maşinilor. Într-un hotel de pe Coasta de Azur, o femeie care scăpase până atunci de razii s-a aruncat pe fereastră cu copilul în braţe. A fost arestată, cu picioarele rupte. Copilul a murit.

Poliţiştii şi jandarmii ne vânau cu un zel neobosit. Executau ordinele primite de la Vichy cu fermitate, fără nicio ezitare. Furia acestor oameni transformaţi în sclavi era violentă, proporţională cu umilinţa înfrângerii.

Atitudinea şi faptele acestor reprezentanţi ai autorităţii nu aveau absolut nimic eroic în ele. Păreau hotărâţi să se răzbune pe cei mai năpăstuiţi şi mai slabi decât ei.

Probabil că în fiecare dintre noi există un rezervor ascuns de sadism ce nu aşteaptă decât un prilej ca să iasă la suprafaţă. Era suficient să le dai acestor tineri, altfel cât se poate de paşnici, puterea abominabilă de a urmări şi a vâna fiinţe umane lipsite de apărare, pentru ca ei să se achite de sarcină cu o asprime atât de radicală, de viguroasă, încât semăna cu bucuria.

O făceau fiindcă aşa primiseră ordine, sau dintr-un sentiment de ruşine? îi auzeam spunând că aceste măsuri erau utile şi necesare, reprezentând una dintre condiţiile cooperării cu Germania, colaborare de care depindea salvarea Franţei.

Deciziile definitive privind soarta refugiaţilor de rasă evreiască de pe teritoriul francez nu s-au lăsat mult aşteptate. Timp de opt zile, prietenii lor au putut încă să-i viziteze şi să le aducă obiecte de primă necesitate. Apoi, fără niciun avertisment, prizonierii au fost transportaţi în lagăre de concentrare franceze, de unde au fost duşi, pe categorii, în lagăre din Polonia, din Cehoslovacia şi din Germania.

În ciuda scrupulelor pe care mi le făceam, am rămas ascunsă în casa familiei Marius. De fiecare dată când pomeneam posibilitatea să-mi caut alt refugiu, cei doi protestau, căci considerau de datoria lor să răscumpere nedreptăţile de care se făceau vinovaţi compatrioţii lor orbiţi sau obligaţi de puterea instalată de ocupant.

Dormitorul cuplului comunica direct cu salonul de coafură. Unii clienţi obişnuiau chiar să intre ca să schimbe o vorbă cu patroana sau ca să dea bună ziua. Inevitabil, unii dintre aceştia m-au văzut şi imediat s-a răspândit zvonul că familia Marius ascundea pe cineva în casă.

Pentru cazurile de urgenţă, stabiliserăm că dacă bărbatul îşi striga nevasta cu glas neobişnuit de tare, eu trebuia să mă ascund imediat în fundul unui şifonier.

Situaţia s-a produs într-o zi pe la prânz, când m-am

repezit în ascunzătoarea mea, de unde l-am auzit pe domnul Marius:

— Intraţi, domnule brigadier, n-avem decât camera asta şi bucătăria. O să vă terminaţi repede inspecţia.

Apoi, adresându-se soţiei lui:

— Dă-i, te rog, domnului brigadier un pahar de ţuică. Să ne spună dacă îi este pe plac.

Agentul şi-a golit paharul şi a început să se scuze:

— Ştiţi, suntem puşi să umblăm ca proştii. Primim toată ziua indicii şi denunţuri! Urâtă meserie în vremurile astea! Alergăm după oameni care n-au încălcat nicio lege… cum să nu te apuce scârba! Dar numai să îndrăznim să deschidem gura. Ne arestează pe loc. Cine mai pune mâncare pe masă pentru nevastă şi copii? Fără supărare, şefule!

Cu aceste cuvinte, omul şi-a luat rămas-bun şi a ieşit.

— Vedeţi, până şi printre porcii ăştia împuţiţi de poliţişti, tot mai găseşti câte un tip de treabă.

Aşa am aflat din întâmplare (căci gazdele mele nu mă informaseră) că cei suspectaţi de ascunderea unor evrei fugiţi se expuneau percheziţiilor. Poliţia îi supraveghea zi şi noapte, intra peste ei când avea chef şi îi putea aresta la un loc cu refugiaţii pe care-i ascundeau.

Peste tot apăruseră afişe care informau populaţia despre amenzile şi pedepsele cu închisoarea care-i aşteptau pe francezii care ar fi făcut dovadă de sentimente caritabile faţă de evrei.

Rugasem nişte prieteni să-mi caute o ascunzătoare în apropiere de Nisa. Nu-mi mai puteam găsi liniştea de când aflasem la ce pericol îi expuneam pe cei doi binefăcători ai mei. Am fost foarte uşurată să aflu într-o dimineaţă că o franţuzoaică de familie bună se declarase dispusă să mă primească în castelul ei de la munte, la vreo douăzeci de kilometri de Villefranche.

Familia Marius a protestat, dar a trebuit să-mi accepte decizia, întărită de prietena mea vieneză. Cu toate acestea, au insistat să-mi cunoască viitoarea gazdă, iar castelana a acceptat să vină să mă ia chiar ea duminica

următoare.

Adăpostită într-un sălaş cald şi tandru, protejată, aşteptam, nu fără o anume nelinişte, următoarea etapă a aventurii mele extraordinare, demnă de Evul Mediu.

În ultimele două zile pe care le-am petrecut la ei, prietenii mei s-au străduit din răsputeri să mă răsfeţe. Doamna Marius a făcut o expediţie la o fermă unde a găsit câteva ouă, de nevăzut la Nisa, ba chiar şi câteva lămâi. Cu aceste ingrediente, sacrificându-şi rezerva de făină albă, a făcut o tartă excelentă în onoarea mea.

Doamna Elsa von Radendorf a sosit şi ea, mândră de faptele ei. Reuşise să intre în camera mea de la hotel, de unde luase o rochie, pantofi, un mantou şi câteva piese de lenjerie.

Vecinul meu de etaj, studentul din Lyon Charles Guyot, mi-a recomandat să-i cer sfatul ofiţerului de pace pe care-l cunoşteam personal. Originar din Alsacia, omul îi detesta pe nemţi. Tocmai îl întâlnise pe domnul Guyot, iar eu discutasem cu el de mai multe ori şi mă asigurase că puteam conta pe ajutorul lui dacă aveam probleme. Neştiind cum aş fi putut călători cu un permis de şedere expirat şi marcat de un stigmat periculos, m-am hotărât să urmez sfatul mai tânărului meu vecin. I-am scris poliţistului un mesaj în care am încercat să-i amintesc de mine şi să-l pun la curent cu necazurile în care intrasem.

Un prieten al domnului Marius a fost însărcinat cu misiunea de a-i preda scrisoarea. Am aşteptat rezultatul demersului cu nerăbdare febrilă. Patronul salonului de coafură se aţinea tot timpul în prag, pândind întoarcerea mesagerului, care a revenit abia după-amiază, plin de nervi. Ne-a povestit că a remis scrisoarea destinatarului, care l-a interpelat fără niciun pic de amabilitate. Ofiţerul de pace i-a cerut să se legitimeze, după care i-a zis:

— Cum se poate aşa ceva? Dumneavoastră, un luptător din 1914, să vă compromiteţi cu astfel de activităţi ilegale şi contrare deciziilor guvernului nostru? Vă rog să nu se mai repete!

La început nu mi-a venit să-mi cred urechilor, dar

descrierea pe care mi-a făcut-o mesagerul nu lăsa loc de îndoială, corespunzând semnalmentelor aşa-zisului nostru prieten. Până la urmă, m-am considerat norocoasă că am scăpat cu bine din această încercare neinspirată.

VII

UNDEVA LA MUNTE

A venit în fine ziua de duminică şi, odată cu ea, castelana noastră, care urma să mă ducă la reşedinţa ei, lângă Villefranche. Era o femeie la vreo patruzeci de ani, cu alură masculină şi privire rece. Ne-a povestit că avea o fiică şi un fiu. Proprietatea, ipotecată din greu, le aparţinea unor prieteni care trăiau la Paris. Îi lăsaseră ei uzufructul pentru o perioadă de douăzeci şi cinci de ani, cu condiţia să acopere cheltuielile de întreţinere şi să plătească impozitele.

Ne-a împărtăşit opiniile ei politice, furia împotriva germanilor, şi şi-a exprimat satisfacţia că putea veni în ajutorul unei „persecutate”. A adăugat că, departe de a fi o persoană interesată de avantaje materiale, spera să obţină oarece beneficii cazându-mă, căci vremurile erau grele. I-am expus situaţia mea şi am stabilit o chirie care corespundea cu cea de la un hotel de lux de pe Promenade des Anglais. Cât despre mâncare, urma să mă bazez pe prietenii mei. Domnul Marius a participat la negocieri şi a acceptat condiţiile, deşi era evident că nu-i plăcea de castelană. A promis chiar, în plus, două pachete de ţigări pe săptămână, căci viitoarea mea gazdă fuma zdravăn. Era un cadou regesc, pentru că raţiile de ţigări, la care numai bărbaţii aveau dreptul, erau foarte strict controlate.

În fine, am căzut de acord asupra tuturor condiţiilor şi am început să mă deghizez pentru călătorie: o rochie largă, şoşoni de pânză, un şorţ şi, pe cap, un batic ţărănesc care cădea pe umeri. În braţe urma să duc un coş de răchită cu nişte provizii. Obiectele mele de toaletă au fost încredinţate castelanei, ca să îndepărtăm suspiciunile.

Pe la şase seara m-am despărţit cu inima grea de minunatele mele gazde şi mi-am urmat ghidul.

Am urcat într-un tramvai care ne-a dus în piaţa M

asséna, de unde, după o aşteptare de trei sferturi de oră, am luat autobuzul care deservea împrejurimile oraşului Villefranche. Castelana a profitat de aşteptare ca să dea o raită prin magazine, lăsându-mă singură în staţie.

În jurul meu roiau agenţii şi poliţiştii, pe jos sau pe bicicletă. Brusc, în faţa mea a ţâşnit un tânăr fugind cât îl ţineau picioarele, cu doi poliţişti pe urme. L-au prins şi l-au încătuşat. L-am văzut reapărând între cei doi oameni ai legii, cu spatele îndoit, cu capul în pământ, mergând şovăielnic. Au dispărut după colţul străzii…

Când a revenit, castelana m-a găsit şocată că încă mai eram acolo unde mă lăsase. În mintea mea, fusesem arestată, alături de tânărul evreu.

Autobuzul se târa fără grabă peste coline. În timp ce gazda mea, foarte comunicativă, mă punea la curent cu viaţa la castel, urmăream cu privirea panorama oferită de Alpilles, pe care nu avusesem prilejul să o văd de pe partea aceasta: câmpuri, păduri, sate atârnate parcă pe coastele înverzite.

Castelana ajunsese la subiectul vecinilor, al căror egoism o nemulţumea profund.

— Toată regiunea rurală e plină de muncitori. Sunt înconjurată de ostilitate, căci majoritatea sunt comunişti. La fel şi poliţia locală, aceleaşi convingeri politice.

Ascultând-o, am fost cuprinsă de o anumită nelinişte. Gazda mea părea certată cu întreg universul.

Am coborât în Piaţa Primăriei, chiar în faţa sediului jandarmeriei. Pe ziduri se puteau vedea afişele, deja decolorate, ce popularizau recensământul, alături de cele proaspete despre măsurile drastice împotriva celor care ascundeau evrei. Ca să ajungi la castel trebuia să urci pe jos vreo patru kilometri. Gazda mi-a recomandat să întreprind singură, fără grabă, acest parcurs şi să o aştept la următoarea intersecţie, ca să nu fim văzute împreună.

Drumul pentru pietoni era tăiat direct în stâncă, cu multe trepte. Pe margini se vedeau construite, oarecum la întâmplare, cabane şi căsuţe. Din când în când se iţea câte o vilă mai impozantă; în zare, mici ferme, înconjurate de

livezi de măslini şi de palmieri.

Înaintam cu greutate, oprindu-mă frecvent să admir peisajul.

În sfârşit, am ajuns la intersecţia indicată, în mijlocul căreia se ridica o fântână. Castelana mi s-a alăturat la scurt timp; i-am spus că fusesem văzută de localnici, care mă salutaseră amabil din pragul caselor. M-a liniştit, asigurându-mă că vizitele străinilor erau frecvente şi că ea însăşi primea în fiecare duminică oaspeţi de la Nisa.

Castelul se găsea în mijlocul unei frumoase peluze tăiate direct în pădure. Edificiul, de proporţii nobile, ar fi avut mare nevoie de o restaurare serioasă.

Mi-au fost prezentaţi o tânără blondă, politicoasă şi cuminte, de douăzeci de ani, şi un băiat cam de şaisprezece ani.

Am fost cazată într-o cameră decorată cu două goblenuri frumoase. Patru balcoane cu ferestre înalte se deschideau spre Alpi, dar, imediat ce s-a lăsat înserarea, castelul a fost învăluit în umbre atât de dense, încât m-am repezit să trag obloanele şi să aprind lămpile.

A doua zi, dis-de-dimineaţă, dotată cu un şorţ de-al castelanei, cu saboţi în picioare şi o pălărie de pai pe cap, am coborât în grădina de legume. Am început prin a curăţa un teren pe care stăpâna locurilor se gândea să-l cultive. Culegeam bolovanii şi îi căram, într-un coş, până în locul ce-mi fusese indicat.

În acest timp, gazda mea şi fiica ei întorceau brazdele. După ce treceau orele de caniculă, udam grădina cu apa pe care o căram dintr-un rezervor. Cu mănuşi de protecţie pe mâini, tânărul curăţa copacii de omizi şi arunca insectele, cu sutele, într-o găleată cu jăratic. M-a chemat să admir cum se contorsionau cuprinse de flăcări.

S-au scurs mai multe zile, tăcute şi calme. Mă credeam la capătul lumii, pusă la adăpost pentru totdeauna. Într-o sâmbătă însă, revenind din sat, unde se dusese să cumpere pâine, băiatul castelanei ne-a povestit că se întâlnise întâmplător cu unul dintre cei trei jandarmi ai satului, care îi spusese în şoaptă că-l aştepta la

jandarmerie. Puştiul a mers acolo după o jumătate de oră, iar agentul i-a spus că, din câte se zvonea prin sat, la castel ar fi locuit o străină nedeclarată încă la poliţie. Jandarmii urmau să verifice zvonul luni de dimineaţă, când ar fi fost de preferat să nu găsească pe nimeni în neregulă la castel.

La auzul acestor veşti, castelana mea şi-a ieşit din minţi, la propriu, şi m-a invitat să plec imediat unde oi vedea cu ochii. Am rugat-o să-mi acorde măcar un răgaz de douăzeci şi patru de ore ca să-mi anunţ prietenii de la Nisa şi să găsesc altă ascunzătoare. Altfel, riscam să fiu arestată şi deportată chiar în drum spre oraş.

L-am rugat tot pe băiatul castelanei să ducă două mesaje, unul către domnul Marius şi unul pentru vecina mea de la hotel. A plecat imediat şi, când s-a întors, spre seară, mi-a spus că frizerul urma să ia măsurile necesare şi să vină la castel.

După masă, castelana mi s-a alăturat în cameră, spunându-mi că se sfătuise cu fiul ei, „singurul bărbat din casă”. Mi-a mărturisit că nu-şi dăduse seama la ce pericole se expunea oferindu-mi adăpost. Cunoscând ostilitatea cu care o priveau poliţiştii, se putea aştepta la complicaţii deosebit de grave!

Am încercat s-o liniştesc, spunându-i că jandarmul îi trimisese spontan un avertisment, dar era convinsă că avea de-a face cu o capcană de-a poliţiei.

Până la urmă, de voie, de nevoie, am acceptat să petrec noaptea în pădure, lângă castel, unde mi-a promis că-mi amenajează un adăpost sigur. Ne-am îndreptat către locul cu pricina ducând pături şi o pernă. Am ajuns într-o mică râpă, unde castelana a rupt rapid un braţ de ferigi din care mi-a făcut culcuşul.

Am rămas singură.

Aveam la mine o carte şi am încercat să citesc, dar nu reuşeam să mă concentrez. Eram înconjurată de o tăcere vătuită, întreruptă doar de ultimele cântece ale păsărilor şi de zumzetul insectelor. Ascultam şi priveam cum se lăsa noaptea peste pădure; câteva raze de soare

încă aureau coroanele copacilor; din nişte case îndepărtate se auzeau voci; încet, încet, cântecul păsărilor s-a stins.

Întunericul s-a lăsat brusc şi m-a învelit ca un giulgiu. Tăcerea era tulburată acum doar de zgomote mici, abia perceptibile: frunze şi conuri care cădeau din copaci; o pasăre ce mângâia cu aripa o creangă; o insectă care încerca să urce pe un trunchi şi tot cădea înapoi. Vântul părea să şuşotească prin frunziş. Toate aceste sunete purtau semnificaţii neliniştitoare pentru mine. Lătratul îndepărtat al unui câine de fermă mi s-a părut o voce prietenoasă.

Dintr-odată, m-a pătruns frigul şi m-am acoperit tremurând cu paltonul şi cu păturile. Am încercat să dorm, fără succes. Căutam un gând optimist, dar care? Mama mea iubită era departe, de doi ani nu mai ştiam nimic despre ea sau despre ceilalţi membri ai familiei. Lumea întreagă era însângerată de război. Peste tot domneau doliul şi disperarea. M-am gândit la Marius, la prietenii mei elveţieni, la surorile mele aflate deja în afara pericolului. Amintirea lor mi-a făcut bine.

Am rămas aşa ore lungi, cu ochii pironiţi în beznă. Acea noapte mi s-a părut nesfârşită.

În sfârşit, pe cer au început să apară arabescuri roşietice. Am simţit pe chip căldura blândă, încă slabă, a primelor raze de soare. Părul îmi era umed de rouă şi mă dureau toate oasele.

Se crăpa se ziuă. Rouă sclipea acum de pe fiecare rămurică şi fiecare fir de iarbă. Paloarea limpede a aurorei a lăsat locul unei lumini orbitoare. Unul, zece, o sută, o mie de triluri de păsări au umplut aerul, amplificându-se într-un gigantic concert matinal.

Se făcuse ziuă pe deplin. Cu tristeţea risipită, am rămas pe loc, mută de admiraţie.

Dintr-odată însă, am fost cuprinsă de groază. Pe cărare se auzeau zgomote. Paşi grei, care se apropiau. Să fug? în ce direcţie?

O femeie în vârstă a apărut dintre copaci. M-am întins rapid pe burtă, dar mă văzuse deja.

— Bună ziua! m-a salutat vesel. Vara aproape a trecut, încă mai campaţi în natură? Vom avea o zi frumoasă astăzi.

Femeia a trecut mai departe.

Puţin mai târziu a apărut fiica doamnei de la castel. A părut foarte bucuroasă să mă revadă şi mi-a spus că a dormit prost gândindu-se la situaţia mea. Am informat-o imediat că m-a surprins o femeie din împrejurimi. A plecat să-şi avertizeze mama şi, după câteva minute, s-au întors amândouă.

— Numai necazuri! a strigat castelana nervoasă. Dacă aş fi ştiut în ce mă bag, n-aş fi acceptat niciodată această misiune, ah, nici gând!

În centrul pădurii era o colibă, vechiul adăpost al paznicului de vânătoare, folosit acum ca depozit pentru scule de grădinărit şi mobilă veche, inclusiv un pat pliant.

Castelana m-a condus acolo. Eram înţepenită. Fata mi-a adus un lighean cu apă caldă pentru toaletă, o cană de cafea şi pâine. A şters repede de praf patul pliant şi a făcut rost de o saltea, pe care a acoperit-o cu păturile.

Tremuram de frig în continuare. Înduioşată, m-a ajutat să mă întind în pat îmbrăcată. Apoi a ieşit închizând uşa colibei cu cheia, ca să nu dea cineva peste mine din greşeală.

Am încercat multă vreme să mă încălzesc; la un moment dat, am căzut într-un somn greu, bântuit de coşmaruri.

La prânz am auzit zgomotul yalei. Uşa s-a deschis şi, ca un înger păzitor, în prag a apărut domnul Marius. Venise pe bicicletă, şi o aversă îl udase până la piele. Mi-a povestit că, după ce luase proviziile mele pentru o săptămână şi cele două pachete de ţigări, castelana îl anunţase că trebuia să plec imediat.

— La naiba, în ce castel frumos aţi nimerit! a înjurat printre dinţi strivind sub talpă doi păianjeni uriaşi, speriaţi de lumină.

După ce s-a aşezat pe o ladă veche, mi-a spus că trecuse pe la toţi prietenii în care avea încredere, dar

peste tot se lovise de piedici neprevăzute. Unii erau în favoarea „colaborării”, alţii aveau câte un fiu care lucra la poliţie. În aşteptarea unei soluţii mai bune, mi-a propus să mă întorc la ei.

Apoi a negociat cu castelana mea, convingând-o să mă lase să petrec încă o noapte în coliba din pădure, care urma să fie măturată şi curăţată. Au stabilit că voi pleca definitiv a doua zi după-amiază, iar Marius a plătit chiria.

Toate proviziile pentru o săptămână, carne, vin, zece kilograme de cartofi şi cele două pachete de ţigări, îi rămâneau femeii ca despăgubire.

Domnul Marius mi-a explicat situaţia:

— Sunt trişti că trebuie să plecaţi, pentru că le convenea, dar le este frică să vă mai ţină, în acelaşi timp. Am impresia, a continuat râzând, că nu s-ar supăra dacă aţi continua să le trimiteţi de mâncare… şi aţi locui în altă parte. Chiar ar fi foarte bucuroşi!

M-a invitat să facem câţiva paşi prin pădure, ca să mă dezmorţesc, şi în timpul scurtei noastre plimbări s-a străduit din răsputeri să-mi redea optimismul. Când a plecat, începusem să sper, din nou, că totul s-ar putea rezolva. M-am întors în colibă şi am început să citesc. Seara a venit în vizită motanul casei, Noiraud, iar fata l-a încuiat cu mine, ca să-mi ţină companie peste noapte.

A doua zi de dimineaţă m-am trezit animată de o energie proaspătă, de care chiar aveam nevoie, căci coborârea înapoi în sat, de unde urma să iau autobuzul din staţia din faţa jandarmeriei, reprezenta un risc evident.

Castelana şi fiul ei şi-au făcut şi ei apariţia la un moment dat. Băiatul m-a întrebat dacă puteau conta pe discreţia mea; se temeau că, în cazul în care aş fi fost arestată, aş fi putut dezvălui autorităţilor unde stătusem ascunsă. Au insistat amândoi asupra pericolului iminent al vizitei jandarmului. Le-am cerut instrumente de scris şi am aşternut pe hârtie o scrisoare către castelană, prin care declaram că, fără a o fi informat despre rasa mea, profitasem de ospitalitatea ei şi că acum plecam, tot fără ştirea ei, nedorind să-i provoc necazuri.

Abia aşa mi s-a permis să petrec restul după-amiezii la castel.

Pe la ora cinci m-am deghizat din nou. Cu o lădiţă şi un coş plin de roşii, m-am angajat pe drumul naţional.

La intersecţie, lângă o fântână, am văzut-o pe domnişoara Yvonne, tânăra castelană, care părea că mă aştepta.

— Permiteţi-mi, doamnă, să vă însoţesc puţin. Şi-a potrivit paşii cu ai mei şi a continuat: N-am venit să-mi iau rămas-bun de la dumneavoastră împreună cu mama, căci n-aş fi putut asista la toate recomandările odioase pe care fratele meu se pregătea să vi le facă. Vă rog să o iertaţi pe mama mea, care a căzut sub influenţa fiului ei! Ele încă tânăr, mai are timp să se schimbe, când viaţa noastră va redeveni normală, nu-i aşa? Dumnezeule! Nici nu vreau să-mi imaginez ce impresie v-aţi făcut despre noi. Mi-e atât de ruşine. Sunt franţuzoaică, detest laşitatea! Am fost crescută la mănăstire. Nici n-ai crede că suntem creştini!

S-a oprit emoţionată, cu răsuflarea tăiată.

— Doamnă, permiteţi-mi să vă strâng la piept, îmbrăţişându-mă, a adăugat: Aş fi vrut să vă conduc până la Nisa, ca să fiu sigură că ajungeţi cu bine, dar absenţa mea ar da bănuit şi n-aş mai avea linişte.

— Vă doresc mult noroc, domnişoară Yvonne. Nu voi uita niciodată bunăvoinţa pe care mi-aţi arătat-o, i-am răspuns, îmbrăţişând-o la rândul meu.

Am grăbit pasul, iar peste câteva clipe m-am întors pentru un ultim semn de rămas-bun în direcţia fetei care încă mă urmărea cu privirea.

Mergeam repede, cu simţurile la pândă, cu nervii întinşi la maximum, dar cuprinsă şi de o bucurie secretă, căci revedeam în minte gestul tinerei franţuzoaice.

În faţa mea se întindea un peisaj magnific: aici, stânci golaşe, aride, în zare, munţii cu pante înverzite, câmpuri vaste de flori, livezi de măslini, de palmieri, de lămâi şi de portocali; toată flora generoasă a acestei regiuni. Dumnezeule, cât era de frumos!

Câmpurile şi dealurile erau străbătute de drumuri în

volute fanteziste, panglici albe menite să pună în evidenţă frumuseţea decorurilor.

Aerul de ţară îmi umplea plămânii şi soarele mă răsfăţa în căldura lui blândă, de toamnă.

VIII

ÎNAPOI LA NISA

Era duminică. Plin de lume pe drumeaguri şi pe străzi. Când am ajuns în sat, în loc să aştept autobuzul în staţia principală, m-am hotărât să merg până la oprirea următoare. Astfel, am ocolit jandarmeria şi m-am regăsit în plin câmp. Inconvenient neprevăzut! Maşina, plină ochi, nu s-a mai oprit în haltă, aşa că am fost nevoită s-o aştept pe următoarea. Încă o jumătate de oră de spaimă la drumul mare. Dar n-am fost prinsă.

La intrarea în oraş, într-un fel de ţarc, mai mulţi funcţionari verificau bagajele. Formalitatea mi-a provocat alte emoţii, deşi nu aveam la mine niciun fel de marfa din categoria celor raţionalizate.

Am coborât la staţia din piaţa M asséna, de unde domnul Marius promisese că vine să mă ia la ora şapte. În graba mea, ajunsesem mai devreme cu trei sferturi de oră. Am început să număr maşinal poliţiştii pe jos, pe bicicletă şi pe motocicletă care treceau prin piaţă. Ajunsesem la un mai puţin de douăzeci şi opt, când, în sfârşit, l-am văzut pe domnul

Marius, pe bicicletă. Mi-a făcut semn să-l urmez şi a apucat-o pe o stradă transversală, unde a coborât şi a început să meargă pe lângă bicicletă. Mi-a recomandat să iau tramvaiul şi să mă duc la ei acasă, unde, după ce mă asiguram că nu pândea nimeni la poartă, urma să intru prin curte. Mi-a zis că puteam să mă duc direct într-acolo, căci deghizarea mea funcţiona atât de bine, încât nici el nu mă recunoscuse în prima clipă.

Imediat ce am trecut pragul casei familiei Marius am fost cuprinsă de un sentiment binecuvântat de siguranţă. Temerile şi pericolele erau date uitării, iar tensiunea permanentă în care petrecusem ultimele zile a dispărut ca prin farmec.

I-am povestit odiseea mea doamnei Marius, iar râsul ei sănătos când i-am descris pe castelană şi pe fiul ei m-a făcut să-mi recapăt buna dispoziţie.

Când ne-am aşezat la masă, stăpânul casei ne-a împărtăşit ultima lui descoperire: o tânără muncitoare, cusătoreasă, care lucra pentru marile magazine de confecţii, subînchiria o cameră din micul ei apartament. Aş fi putut să mă mut imediat acolo, dar exista un inconvenient: tânăra primea prieteni, permanenţi sau ocazionali. Era supărător, dar se hotărâse să-mi propună această soluţie fiindcă prezenta mai multe avantaje. Persoana respectivă se arătase foarte bucuroasă la ideea de a câştiga ceva în plus. Faptul că locuinţa ei avea, ca să zicem aşa, un „caracter oarecum public" însemna că poliţia n-avea s-o verifice prea curând. Domnişoara Marion, căci aşa o chema pe cusătoreasă, urma să treacă în aceeaşi seară să afle răspunsul.

Marion era o femeie pe la treizeci de ani, înaltă, slabă şi elegantă. Ochii negri şi părul la fel, împreună cu gura mare, senzuală, îi dădeau o frumuseţe vulgară, deosebit de atrăgătoare.

Stabilise pentru cameră acelaşi preţ pe care mi-l ceruse şi castelana, aşa că am bătut palma.

Am vrut s-o urmez, dar familia Marius a decis că era mai prudent să aştept dimineaţa următoare. Am plecat în zori de zi, la ora cinci, împreună cu protectorul meu, profitând de faptul că poliţiştii încă dormeau.

Apartamentul lui Marion era situat în zona Gării de Sud, într-un imobil nou, cu toate dotările confortului modern, de care era foarte mândră. Două ferestre dădeau spre stradă şi una, spre o curte interioară. Am fost instalată în camera din spate, unde am găsit un divan acoperit cu o tapiţerie cu model vegetal, o măsuţă şi a doua taburete. Ferestrele aveau perdele cu motive în culori vii, dar şi draperii grele, menite să stopeze curiozitatea vecinilor. Când voiam să aerisesc încăperea trebuia să mă târăsc în genunchi, să întind mâna şi să trag de cordon într-o parte. Un covor de tip turcesc, cumpărat

de la vreun negustor ambulant, completa decorul.

Am aflat, la scurt timp după ce m-am instalat, că în casă mai locuiau trei pisici şi un motan. Marion adora aceste feline, dar nu le lăsa să intre în „salon”, care ţinea loc şi de dormitor. Familia patrupedă se vedea astfel exilată în camera de închiriat. Stăpâna casei m-a asigurat că niciunul dintre predecesorii mei nu se plânsese de coabitare.

În situaţia mea, oricum nu aveam de ales. Şi mie îmi plăceau pisicile, dar nu atât de multe la un loc. Am adormit, aşadar, cu cei patru noi prieteni, unul pe umăr, unul pe lângă cap şi ceilalţi doi pe picioare. Cea mai mică mişcare pe care o făceam era interpretată ca o invitaţie la joacă şi, uneori, în plină noapte, patul devenea arena unor acrobaţii ce-mi tăiau cheful de somn.

Drept răsplată pentru această convieţuire, hainele mele erau pline de păr de pisică şi chiar de purici. Cum igiena personală nu era suficientă ca să scap de micii paraziţi, am rugat-o pe doamna Marius să-mi cumpere o pudră insecticidă pentru pisici şi un pieptăn special, în ideea de a ataca răul de la rădăcină. Am reuşit, nu iară un efort considerabil, să-mi curăţ temeinic cei patru colegi de cameră. Marion s-a arătat foarte impresionată de devotamentul meu, puţin forţat, iar cele patru pisici m-au îndrăgit atât de tare încât nu se mai despărţeau de mine!

Soneria se auzea destul de des la Marion, iar vizitatorii ei aveau modalităţi variate de a-şi semnala prezenţa, între unu şi şase apeluri, în ritmuri diferite. Aceste zgomote mă făceau să tresar, mai ales când eram singură acasă. Inutil să precizez că nu mă duceam să deschid.

Din fericire, camera mea era separată de restul apartamentului de un coridor mascat cu o perdea groasă. Puteam să scriu şi să citesc fără să mă deranjeze prea tare foiala de dincolo.

În fiecare zi, unul dintre soţii Marius îmi aducea de mâncare. La ora fixată, mă duceam la bucătărie – care trebuie să spun că strălucea de curăţenie. Ne puneam

amândouă la masă, înconjurate de pisicile care torceau şi încercau în fel şi chip să ne fure mâncarea din farfurii.

Lui Marion nimic nu-i plăcea mai mult decât banii, pentru că avea experienţa vieţii şi cunoştea perfidia bărbaţilor, după cum mi-a explicat. Îmi povestea cu plăcere despre trecutul ei, despre eforturile pe care le făcuse şi necazurile de care avusese parte. Era o fată cu suflet bun, dar complet lipsită de caracter. În ciuda simpatiei cu care mă trata, aveam să descopăr, în scurt timp, că suferea de influenţe nefaste.

Într-o după-amiază, a intrat la mine în timp ce îi scriam o scrisoare doamnei de Radendorf, care încetase să mă mai viziteze, de teamă să nu trezească suspiciuni. S-a apropiat şi mi-a şoptit dintr-o suflare:

— Vă caută cineva de la poliţie. Vrea să vă vorbească. Vă închipuiţi cât de tare m-am speriat când l-am văzut! Am încercat să neg totul, dar mi-a spus că ştie că sunteţi aici şi că nu vrea decât să vă avertizeze.

Fără să mai apuc să răspund, s-a dat la o parte şi a lăsat să intre un bărbat între douăzeci şi cinci şi douăzeci şi opt de ani.

— Nu vă temeţi, mi-a spus cu un zâmbet larg, aşezându-se pe unul dintre taburete. Tocmai am fost demobilizat. Eram în marină şi am fost repartizat temporar la poliţia secretă. Misiunea mea este să găsesc refugiaţi care se ascund. Sunt pe urmele dumneavoastră de mai multă vreme. În fine, v-am găsit! Dar sunteţi femeie, mi s-a făcut milă. Sunt gata să-mi ţin gura, însă ştiţi… tăcerea are un preţ. Îmi risc libertatea! înţelegeţi ce vreau să spun, nu-i aşa?

— Aţi dori o despăgubire? l-am întrebat.

— Îmi asum nişte riscuri enorme, doamnă! mi-a răspuns gesticulând teatral cu braţele.

— Cât?

— Şapte mii, mi-a spus fără să clipească.

Cifra m-a frapat. Era exact suma ce-mi fusese oferită cu trei zile mai devreme pentru maşina mea de scris. (Precizez că maşina de scris era confiscată la hotel, din

ordinul poliţiei, împreună cu celelalte bunuri ale mele. Prin intermediul unor prieteni, un vecin se arătase interesat s-o cumpere, neştiind că nu puteam dispune de ea.) Marion cunoştea toată istoria. Această coincidenţă m-a mirat şi, într-o străfulgerare, mi-am dat seama că cei doi erau complici.

După un moment de tăcere, m-am ridicat cu greutate în picioare. M-am apropiat de uşă şi am strigat:

— Domnişoară Marion!

Împricinata nu se dusese prea departe.

— Marion, i-am spus, ascunzătoarea mea a fost descoperită. Era inevitabil să se întâmple, la un moment dat. Vă rog să-mi aduceţi paltonul şi eşarfa, îl voi însoţi pe domnul poliţist la comisariat.

— Nu se poate, doamnă, aţi văzut că domnul este înţelegător, doar nu vreţi să fiţi arestată şi să ne daţi pierzaniei şi pe noi.

— Domnul nu riscă nimic, am asigurat-o. Îşi face doar meseria şi va primi recompensa obişnuită. Fiecare denunţ aduce o primă.

— Dar eu, care v-am ascuns şi am avut grijă de dumneavoastră! a strigat disperată.

Văzând că mă duceam spre ieşire, m-a apucat de mâneca hainei. M-am smuls, scârbită de atingerea ei. Atunci s-a întors spre falsul poliţist:

— Louis, fă ceva, împiedic-o să plece! i-a strigat izbucnind în lacrimi.

Tânărul a împins-o, s-a repezit afară din apartament şi a coborât scările în goană, câte patru deodată.

Urma să mă denunţe, era limpede.

I-am spus lui Marion să ia tramvaiul şi să se ducă la Marius, să-l întrebe ce puteam face. A plecat, pe jumătate înnebunită de frică.

Cum niciun poliţist nu şi-a făcut apariţia, n-am mai avut nicio umbră de îndoială asupra complicităţii fetei. Era limpede că faimosul detectiv o menaja.

Când s-a întors era deja noapte. Urma să mă văd cu domnul Marius după stingerea felinarelor, însoţită de

Marion.

Am rămas aşezate amândouă, fără să scoatem o vorbă, aşteptând ora zece. Pisicile se învârteau în jurul nostru, torcând şi făcând mii de graţii. Parcă încercau să ţeasă la loc legăturile invizibile care se înfiripaseră între noi în aceste săptămâni de convieţuire, pe care slăbiciunea stăpânei lor tocmai le rupsese într-un mod lamentabil.

Am ajuns pe jos, la unsprezece seara, într-o beznă adâncă. Familia Marius ne aştepta îngrijorată. Patronul i-a spus lui Marion să rămână împreună cu soţia lui până se întorcea el.

Am ieşit împreună şi, fără niciun cuvânt, domnul Marius m-a condus într-un pasaj din apropiere, nude s-a adresat unei siluete aflate în penumbră, pe o voce coborâtă:

— Bună seara, doamnă. Îmi pare rău că am întârziat, dar o să vă explic imediat motivul. Vă mulţumesc că ne-aţi aşteptat.

Apoi s-a întors către mine:

— Mergeţi cu doamna. Venim şi noi la miezul nopţii.

Am luat-o în tăcere pe urmele misterioasei mele ghide care, încălţată cu papuci, avansa fără zgomot. Am parcurs două străzi şi am intrat într-o casă. Cum femeia a preferat să nu aprindă lumina pe scară, am folosit lanternele pe care le aveam la noi. La etajul trei, a deschis o uşă şi m-a lăsat să intru prima. A aprins lumina şi… m-am găsit în faţa uneia dintre bunele mele cunoştinţe, doamna Lucienne!

Am fost extrem de surprinsă. Ne-am îmbrăţişat şi mi-a arătat camera pe care mi-o rezervase.

Probabil că răcisem, căci m-a apucat un tremur necontrolat, iar dinţii au început să-mi clănţănească. Doamna Lucienne m-a ajutat să mă dezbrac, mi-a dat o cămaşă de noapte din lână şi a pregătit o buiotă şi un ceai cald.

Pe la miezul nopţii am auzit un zgrepţănat uşor la uşă. Erau cei doi Marius. În prezenţa acestor oameni care mi-au dovedit atâta devotament, am izbucnit în lacrimi.

Dezamăgirile şi amărăciunea mi-au dispărut dintr-odată, înlocuite de un sentiment de uriaşă recunoştinţă. Şi ei păreau înduioşaţi, căci dacă bucuria de a fi salvat este mare, la fel este şi aceea de a ajuta o fiinţă umană aflată la ananghie, în sufletele bine întocmite.

Am stat de vorbă, am făcut planuri şi m-am culcat liniştită.

Doamna Lucienne lucrase douăzeci şi cinci de ani ca infirmieră într-un spital din Marsilia, dedicându-se trup şi suflet bolnavilor. După pensionare se retrăsese la Nisa, visul ei dintotdeauna, unde, din economii, reuşise să-şi organizeze o viaţă comodă şi liniştită. Îşi umpluse casa cu toate lucrurile care îi lipsiseră într-un sfert de secol de muncă grea. Stofe vesele, pernuţe decorative şi bibelouri amuzante. Canari, păsări colibri, peruşi, un papagal verde şi vorbăreţ, o mierlă şi chiar un porumbel rănit, adunat de milă, stăteau închişi în două colivii sau zburau prin cameră.

În faţa ferestrelor şi în interior, pe mese, peste tot, erau aşezate nenumărate vaze cu flori. Apartamentul era plin de parfumuri, de triluri şi de veselie.

Doamna Lucienne era înaltă, solidă, foarte brunetă, cu ochi căprui frumoşi. Purta rochii în culori vii, cercei cu pandantive lungi, broşe mari, care atrăgeau privirea, şi inele cu pietre colorate.

Rămăsese văduvă după o primă căsătorie, apoi divorţase de două ori. Bărbaţii o dezamăgeau, spunea ea.

O cunoscusem mai demult, în micul restaurant pe care îl frecventam. Ea, îmbrăcată întotdeauna în ţinute multicolore, eu, întotdeauna în negru, ne-am apropiat spontan.

Lunga activitate administrativă îi croise un suflet de funcţionar la stat. Nu avea încredere decât în autorităţi şi regulamentele oficiale. Respecta poliţia, despre care credea că se ocupă exclusiv cu combaterea infracţiunilor şi prinderea răufăcătorilor. Îşi punea toată încrederea în ziarul ei preferat, care îi furniza şi hrana spirituală. Radioul şi ziarul îi formau părerile politice şi viziunea

despre lume. Nu-i plăcea să-şi bată capul şi accepta cu plăcere judecăţile de-a gata. Sincer convinsă de libertatea de acţiune a Mareşalului şi de înţelegerea lui perfectă cu învingătorii, avea o încredere naivă în orientarea politică a momentului.

Persecuţiile antisemite o deranjaseră la început, pentru că era fundamental bună la suflet. Apoi, lecţiile de istorie evreiască pe care le ascultase la radio şi „păcatele seculare" ale acestui popor o făcuseră să admită că, probabil, măsurile erau justificate. Acest punct de vedere ne îndepărtase la vremea respectivă.

Prin urmare, nu mică mi-a fost mirarea când m-am trezit faţă în faţă cu ea. Am aflat că, ştiindu-mă în pericol, venea periodic la salonul de frizerie, ca să afle noutăţi. În ziua aceea, familia Marius îi povestise că ajunsesem victima unui şantajist.

— Am încredere în guvern şi în Mareşal, dar femeia aceasta mi-a făcut o impresie bună şi mi-e milă de ea. Aduceţi-o la mine, le-a răspuns doamna Lucienne.

Aşa am ajuns să locuiesc la ea.

Sacrificiul femeii m-a impresionat cu atât mai mult cu cât îi cunoşteam rigoarea şi convingerile.

O febră teribilă m-a doborât la pat timp de o săptămână, şi niciodată nu m-am simţit mai norocoasă, deoarece ajunsesem pe mâinile unei infirmiere de înaltă clasă.

Între noi s-a legat o intimitate agreabilă. Ea mă îngrijea şi citeam împreună. Am învăţat-o un joc de cărţi, dar uita regulile de la o zi la alta şi o certam fiindcă era cu capul în nori. Se străduia din toate puterile, dar fără succes.

Distracţia ei favorită era să ascultăm discuri împreună. De fiecare o legau alte amintiri sentimentale, pe care mi le povestea cu ochii pierduţi nostalgic în zare.

O rudă care locuia acolo, fostă patroană de tutungerie, m-a adoptat şi ea. Aceste două femei, ieşite dintr-o familie ce dăduse generaţii întregi de birocraţi, m-au înconjurat cu afecţiunea lor autentică, uneori părând

de-a dreptul geloase pe prietenia mea. Pe de altă parte, înţelegeau perfect că încălcau legile vremii, iar conştiinţele lor de funcţionare model aveau de suferit. Erau „două furtuni în două capete”.

Inima lor de bune franţuzoaice a învins, până la urmă. De fiecare dată când la Radio Paris se enumerau justificările măsurilor rasiale, doamna Lucienne se neliniştea vizibil asupra legalităţii acţiunilor ei, dar, privindu-mă pe furiş, oprea aparatul de radio şi comenta:

— Ei, şi nu mai pot eu de clauza aceea a colaborării!

Schimbam apoi câte un surâs de tip „antantă cordială”.

Ca să nu atragem atenţia asupra noastră, îmi lăsasem lucrurile la Marión. A doua zi, soţia domnului

Marius s-a dus să le recupereze. Marion i-a dat doar o valiză, cu câteva lucruri mărunte. Rochiile mele dispăruseră!

I-a povestit că după ce plecasem, de frică, a dus totul în pivniţă. A doua zi, ştiind că urma să vină doamna Marius, s-a dus să caute valiza. A găsit-o deschisă cu forţa, iar cele două rochii dispăruseră.

Acest nou jaf pe care-l suferisem aproape că i-a scos din minţi pe proprietarii salonului de coafură, dar nu eram în poziţia să protestez. Trebuia să înfrunt realitatea cu stoicism. În schimb, domnul Marius blestema în gura mare:

— Vă dau cuvântul meu că vor plăti toţi după război!

Doamna Lucienne şi doamna de Radendorf m-au ajutat cu haine din garderoba lor.

Aceste dovezi mişcătoare de devotament şi de bunătate m-au ajutat enorm.

Suportam din ce în ce mai greu lipsa oricărei noutăţi despre familia mea. Închisă, fură posibilitatea să ies din casă, simţind că mă sufoc, sufeream de o insomnie care-mi accentua peste măsură nervozitatea.

Singurele distracţii pe care le aveam la dispoziţie erau Radio Paris şi ziarul francez al gazdei mele! Şi unul şi celălalt mă deprimau, căci anunţau numai înfrângeri

suferite de Aliaţi şi apoteoza colaborării. Nicio lumină, nicio rază de speranţă din această direcţie.

Pericolul era încă la fel de prezent. Zi de zi aveau loc arestări. Câteodată, poliţia ridica direct din stradă câte un amărât care riscase să iasă, din nevoia de aer şi de mişcare sau ca să rezolve vreo problemă urgentă. Unii îşi riscau libertatea doar ca să mai guste o dată din atmosfera oraşului.

În faţa consulatelor elveţian şi american aveau loc arestări pe bandă rulantă, căci poliţia stătea la pândă şi îi vâna pe cei care, neavând o adresă unde să fie contactaţi, veneau să verifice dacă li s-a aprobat viza.

De fiecare dată când era descoperită câte o nouă ascunzătoare, ziarele îşi făceau o plăcere să relateze în detaliu şi profitau de ocazie ca să reia avertismentele la adresa populaţiei, descriind pericolele la care se expunea dacă ajuta refugiaţii.

Analizam tot timpul posibilităţile de a mă apropia de frontieră, de unde speram să pot trece spre Elveţia. Îmi făceam tot felul de planuri de evadare, cu ajutorul prietenilor din Elveţia şi Nisa.

Aş fi rămas fără probleme la doamna Lucienne până la concretizarea planului de a părăsi ţara, dacă două incidente nu mi-ar fi compromis securitatea.

Ferestrele apartamentului, de care nu mă apropiam niciodată, ca să nu fiu văzută, dădeau spre o grădină şi un câmp liber. Într-o zi, pe când stăteam şi citeam la masă, în mijlocul camerei, am trăit senzaţia că eram urmărită. În faţa mea, cocoţat într-un copac, portarul tocmai culegea smochine. Văzând că am ridicat ochii, m-a salutat. Doamna Lucienne primea frecvent vizite, iar prezenţa mea era posibil să nu-i fi trezit bănuieli. Cu toate acestea, întâmplarea ne-a zguduit serios.

Câteva zile mai târziu, un gest neinspirat a fost cât pe ce să mă piardă.

Singura legătură cu mediul exterior erau prietenii care îmi aduceau corespondenţa, veneau cu idei, cu sfaturi, îmi relatau ştirile politice auzite la radiourile

străine sau, pur şi simplu, îmi povesteau întâmplările mărunte petrecute afară.

Mă asigurau de solidaritatea lor şi mă încurajau din tot sufletul. Ca să nu atragem atenţia, eram obligată să menţin la minimum aceste întâlniri. Fiecare trebuia să se anunţe la familia Marius în prealabil şi să profite de câte un moment propice.

În acest context, într-o zi de duminică, după stingerea iluminatului public, aşteptam liniştită vizita unui fost vecin, care se întorcea dintr-o vizită de orientare întreprinsă pentru prieteni. Străbătuse regiunile Isère şi Savoia şi venea să-mi împărtăşească detalii utile pentru aplicarea proiectului meu.

La sosire, în penumbra din faţa uşii imobilului, văzuse profilul unei femei. S-a apropiat de ea şi a întrebat-o dacă îl aştepta ca să-l conducă la doamna poloneză. Femeia, care era tocmai atotputernica portăreasă, i-a răspuns că „în casa asta nu există străini, ci numai buni francezi”.

Conştient de gafa pe care o comisese, omul s-a scuzat şi a plecat, în ideea că va reveni ceva mai târziu.

Portăreasa nu şi-a dezminţit reputaţia. A urcat până la ultimul etaj ca să informeze pe toată lumea că era posibil să fie ascunsă în imobil o străină căutată de poliţie. Evident, s-a oprit şi la uşa noastră.

Nu voi uita niciodată expresia speriată şi, în acelaşi timp, mâhnită a bietei doamne Lucienne. A intrat în camera mea ca o furtună şi a început să se învârtă şi să-şi frângă mâinile declamând: „E de rău… e de rău… e de rău!”

Mi-a spus că toată lumea a fost alertată. Trebuia să plec înainte ca zvonul să ajungă la comisariatul de poliţie.

Ca de obicei, l-am alertat pe Marius şi m-am regăsit – pentru a treia oară – în casa binefăcătorilor mei.

M-au primit cu bunăvoinţa obişnuită şi cu un curaj firesc. Deşi retragerile mele succesive la ei surveniseră de fiecare dată în urma unui dezastru, eram bucuroasă şi mă simţeam în deplină siguranţă. Solicitudinea lor

inepuizabilă îmi dădea senzaţia, probabil falsă, că aş fi fost în afara pericolului.

Căile ferate şi drumurile naţionale, toate căile de comunicaţie erau controlate strict de autorităţile germane şi de poliţia franceză, aflată sub ordinele acestora. La intrările şi ieşirile din gări, în faţa ghişeelor, pe peroane, în staţiile principale de autobuz, la intrările în oraşe, călătorii erau interpelaţi de jandarmi şi li se verificau actele de identitate. În trenuri opera poliţia germană în civil, care se întâmpla să verifice câteodată de mai multe ori pe acelaşi traseu. Pe drumurile publice, orice vehicul, de la cotigile trase de măgăruşi până la maşinile de lux, era oprit. Străinilor le era strict interzis să-şi părăsească oraşul de reşedinţă, cu excepţia cazului în care obţineau un permis de liberă trecere. Documentul nu le putea fi însă eliberat cetăţenilor străini de origine evreiască. Cu toate acestea, indiferent de riscuri, trebuia să încerc să fug. Era singura salvare. Dilemă insolubilă!

Toţi refugiaţii visau să plece în Elveţia, în Spania sau în Anglia şi recurgeau la modalităţi ingenioase şi totodată riscante. Cu timpul, sistemele de trecere ilegală a frontierei s-au multiplicat şi perfecţionat.

Cei mai curajoşi porneau pur şi simplu la drum pe timp de noapte. Ziua se ascundeau prin tufişuri, în păduri sau la gazde inimoase. Numeroase familii franceze ofereau adăpost. Se crease un fel de organizaţie secretă, cu ramificaţii în mai multe oraşe, cu mijloace de comunicaţii secrete, agenţi de legătură şi chiar transportatori de bagaje. Câteodată, puşi în imposibilitatea de a-şi continua drumul, fugarii ajungeau să petreacă săptămâni sau chiar luni întregi prin casele francezilor. Aceştia nu numai că-i ascundeau, dar se descurcau cumva şi să-i hrănească, ceea ce era un tur de forţă, căci amărâţii nu mai aveau cartele de alimente.

S-ar putea scrie o carte întreagă despre curajul, generozitatea şi ingeniozitatea acestor familii, care, punându-şi viaţa în pericol, îi ajutau pe refugiaţi în toate departamentele şi chiar în Franţa ocupată. Se întâmpla

adesea să folosească documente de identitate franceze, care îţi permiteau să călătoreşti iară autorizaţie specială[9]. Peste tot în Franţa se găseau oameni de bine care nu ezitau să-şi dea actele cu împrumut[10].

În noiembrie 1942, o nouă decizie a impus că orice călător trebuia să poarte asupra lui nu numai actul de identitate, ci şi cartela de alimente. Era o prevedere cu bătaie lungă, căci, dacă un francez se putea descurca o perioadă fără actul de identitate, i-ar fi fost imposibil să se lipsească de cartela pentru alimente.

Această nouă obligaţie a dat naştere încă unei industrii, fabricarea de cartele pentru fugari, care s-a dezvoltat rapid, pe lângă cea existentă, a actelor de identitate.

Erau alese nume de francezi care locuiau cât mai departe, în zonele interzise, în colonii sau în străinătate, unde controalele erau imposibile. Actele de identitate false le erau utile şi celor care renunţaseră la ideea de a fugi în altă ţară. Pe durata ocupaţiei, numeroşi străini, evrei sau, pur şi simplu, cetăţeni ai ţărilor aflate în război cu Germania – englezi, belgieni, olandezi, norvegieni, polonezi şi ruşi –, surprinşi de ostilităţi în Franţa, se ascundeau sub diverse nume de împrumut. Identitatea civilă autentică pe care o împrumutaseră le dădea dreptul să obţină cartela de alimente, aşa că scăpau de problema fabricării uneia false.

Documentele false ajunseseră aproape de perfecţiune cu ajutorul unor gravori şi desenatori talentaţi, dar şi preţurile erau pe măsură şi variau în funcţie de conjunctură: recrudescenţă sau relaxare a persecuţiilor. Unii ajunseseră să-şi vândă şi hainele de pe ei pentru preţioasele hârtii.

---

9 în iunie 1943, această libertate a fost redusă prin introducerea obligaţiei ca inclusiv cetăţenii francezi să obţină permise de liberă trecere.

10 Documentele de identitate franceze contrastau frecvent cu accentul posesorilor lor, ceea ce trezea suspiciuni în timpul controalelor. Percheziţiile scoteau imediat la iveală actele autentice, pe care fugarii le păstrau ca să le folosească ulterior.

Au apărut în scurt timp şi organizaţii franceze clandestine care furnizau acte gratuit, asigurau consiliere şi indicaţii utile, dar şi bani sau veşminte celor aflaţi în dificultate.

Aceste operaţiuni erau alimentate prin subvenţii secrete provenite de la personalităţi religioase şi laice franceze.

În decembrie 1942, guvernul de la Vichy şi-a dublat aparatul poliţienesc, a multiplicat măsurile de control şi a cerut vigilenţă sporită. Gardurile de sârmă ghimpată au fost întărite peste tot şi s-a inaugurat utilizarea câinilor poliţişti.

A venit o vreme când nimeni nu mai îndrăznea să plece singur la drum, fiind utilizaţi tot mai des ghizii, oameni ai locului care cunoşteau drumurile de ţară, cărările secrete, vadurile pe unde se puteau traversa râurile sau traseele montane cele mai greu accesibile.

Aceşti ghizi dispuneau de informatori şi se bazau pe ajutorul populaţiei locale, în unele cazuri chiar pe al jandarmilor şi vameşilor, devenind stăpânii unui nou trafic ilegal, traficul de fiinţe umane. Tocmai luase naştere meseria de „călăuză”.

Când o expediţie eşua, fugarii erau duşi la penitenciarul cel mai apropiat, unde, după ce îşi ispăşeau pedeapsa pentru tentativă de trecere frauduloasă a frontierei, era triaţi după vârstă şi cetăţenie şi duşi în lagărele de concentrare franceze sau în forturi. De acolo, o nouă triere îi trimitea la destinaţia de deportare definitivă.

Dintre lagărele franceze, cele mai cunoscute erau Noë, pentru bătrâni, bolnavi sau infirmi, Récébédou, lângă Toulouse, Masseube, din regiunea Gers, Rivesaltes, din Pirineii Orientali, centrul de la Rabès, din Correze, şi centrul de la Gurs, din Pirineii Inferiori, destinat evreilor din Germania, din Olanda, din Marele Ducat de Baden şi din Palatinat.

Acest ultim lagăr a primit, începând din 1941, toţi refugiaţii evrei străini, indiferent de naţionalitate. Avea, de altfel, şi cea mai proastă reputaţie, fiind considerat un

veritabil infern. În iarna dintre 1940 şi 1941, la Gurs mureau de foame, de boli şi de frig între cincisprezece şi douăzeci de persoane pe zi. În sfârşit, lagărul de la Drancy (Le Bourget) aduna străinii de rasă evreiască care locuiau de mai mult timp în Franţa, dar şi refugiaţii recenţi, destinaţi deportării.

Din lagărele franceze se întâmpla frecvent să fie eliberaţi prizonieri, în urma intervenţiilor celor mai diverse. În schimb, din lagărul de la Drancy, aflat sub administrare germană, nimeni nu s-a întors vreodată.

Informaţiile despre accidente, furturi, şantaje, arestări, deportări şi tentativele eşuate se propagau rapid peste tot, iar numărul încercărilor de trecere ilegală a frontierei a scăzut rapid. Epuizaţi, slăbiţi de lunga recluziune şi de inerţia pe care aceasta o presupunea, refugiaţii rămăseseră fără energie. Evadarea se prezenta ca o încercare de anvergură, cu rezultate prea nesigure. Resemnaţi, refugiaţii au ajuns să-şi aştepte pasiv soarta, renunţând la proiecte şi, în acelaşi timp, la orice speranţă.

Doar o mână de oameni curajoşi, mai ales tineri, mai alegeau să înfrunte pericolul. Plecau purtând asupra lor otrăvuri puternice, arme de foc sau o cantitate suficientă de somnifere cât să le aducă moartea în caz de eşec.

1

Cine dispunea de o viză de intrare în altă ţară nu ezita niciodată să se aştearnă la drum.

La rândul meu, aşteptam exact o astfel de viză pentru Elveţia, dar, pentru a nu-mi compromite această cale de salvare, trebuia să mai rămân ascunsă o vreme la Nisa.

La etajul cinci al unei case noi şi frumoase din Cimiez locuiau două doamne care semănau extraordinar de bine între ele. Înalte şi slabe, împărtăşeau aceleaşi antipatii şi gusturi comune. Mamă şi fiică, se ocupau cu tricotajul, căci fuseseră lovite greu de soartă. În aceste vremuri de război, chiria le depăşea cu mult posibilităţile financiare, aşa că erau dispuse să subînchirieze. În ce mă privea, eram, din nou, în căutarea unui refugiu sigur. Se părea că eram făcute ca să ne înţelegem.

În realitate, cele două nu aveau câtuşi de puţin intenţia să renunţe la vreo cameră, pentru că fiecare voia să şi-o păstreze pe a ei.

S-a decis până la urmă ca eu să dorm pe canapeaua din salon, urmând să mă trezesc devreme ca să evit riscul de a fi surprinsă.

Recunosc cu plăcere că cele două femei erau muncitoare, econoame şi excelente gospodine; patriote până la şovinism, erau afectate de două defecte insuportabile: unul, ca revers al patriotismului excesiv, xenofobia; celălalt, invidia.

Erau invidioase pe mine tot timpul, indiferent de obiect: o scrisoare sau un mandat poştal primit prin intermediari de la vreun prieten din Elveţia, o vizită, un semn de simpatie, de bunăvoinţă sau de devotament. Erau invidioase pe mâncarea pe care o primeam şi pe micile mele bucurii ori raze de speranţă, atât de rare în acea perioadă sumbră a vieţii mele. Nu le plăcea să mă vadă altfel decât în starea mea obişnuită, adică hăituită, amărâtă, disperată.

Nu ratau nicio ocazie să mă facă să le simt pe pielea mea indispoziţiile. Neavând o cameră a mea, nu aveam unde să mă izolez, aşa că aceste ocazii apăreau foarte frecvent, ca să nu spun zilnic.

Sosirea italienilor în regiunea Alpilor Maritimi părea să se datoreze unei decizii improvizate. Convoaie de artilerie, de infanterie, trupe alpine cu sute de măgăruşi, urmate de camioane şi de ambulanţe, au defilat ore în şir pe Promenadă. Statul-major italian s-a instalat într-un hotel luxos din centru.

Imediat s-a răspândit o veste surprinzătoare: graţie unei intervenţii a Sfântului Scaun, ocupanţii tocmai decretaseră suspendarea imediată a persecuţiilor contra evreilor.

Sinagoga de la Nisa, pângărită de inscripţii grosolane, cu vitraliile sparte, a fost curăţată, renovată şi redeschisă pentru oficierea serviciului religios.

Refugiaţii evrei au fost invitaţi să se prezinte la

comisariatele de poliţie ca să-şi înnoiască actele de identitate şi permisele de şedere. Toţi cei care-i găzduiseră pe evrei au primit ordin să le restituie acestora bunurile. Comunitatea israelită a fost informată oficial că trecea sub protecţia ocupantului italian. În faţa prefecturii au apărut, în plină zi, refugiaţii care reuşiseră să scape de razii. Formau un grup mic.

Descendenţi dintr-o lungă filiaţie de persecutaţi, chinuiţi şi jefuiţi de generaţii, evreii simt când vine pericolul. În ciuda atitudinii liberale a autorităţilor italiene, ei se temeau de viitor. Fiecare profita de acalmie ca să-şi pregătească fuga spre regiuni precum Creuse, Isère şi, mai ales, Savoia, ca să se apropie de frontiera elveţiană.

Am profitat de răgazul oferit de ocupaţia italiană ca să-mi pun treburile în ordine. Ca toată lumea, m-am dus să-mi reînnoiesc permisul de sejur, documentele de identitate şi cartela pentru alimente. La comisariatul de poliţie şi la prefectură am avut prudenţa să nu-mi dezvălui adevărata adresă, ci s-o dau pe cea de la hotelul unde locuisem înainte.

Cum puteam să circul din nou legal, am început să mă pregătesc rapid de plecare. Nimic nu mă mai obliga să trăiesc la cele două tricoteze din Cimiez. M-am hotărât să mă instalez într-o vilă, în partea din spate a unei grădini abandonate, la o pariziancă septiiagenară pe care o cunoşteam deja de doi ani.

În perspectiva persecuţiilor viitoare, pe care le consideram inevitabile, mă deplasam cu mii de precauţii, încercând să nu fiu văzută, să nu trezesc nicio curiozitate.

Mai întâi a trebuit să-mi strâng la un loc toţi banii lichizi de care dispuneam. Hotelul îmi restituise cele trei valize, aşa că am putut purcede la vânzarea lucrurilor mele, a maşinii de scris şi a unui inel. Am încercat să vând, rând pe rând, tot ce puteam, căci nimic nu trebuia să mă încurce în marea evadare pe care o plănuiam.

Am umplut o valiză cu trei rochii, nişte lenjerie şi câteva obiecte dragi, de care nu mă puteam despărţi, inclusiv fotografii. Era singurul meu bagaj pentru călătoria

în Elveţia.

Eram nevoită să mă separ din nou de cele trei valize plimbăreţe, ale căror aventuri extraordinare vi le-am povestit mai înainte.

Pe 15 decembrie 1942, m-am înfăţişat la consulatul Elveţiei, ca să verific dacă mi-a sosit viza. Funcţionarul consular a răsfoit un teanc de depeşe şi a scos una care mă privea pe mine.

M-am simţit copleşită de o emoţie complexă, în care se îngemănau bucuria şi neliniştea. Ştiam prea bine că această călătorie spre frontieră nu se putea finaliza decât în două moduri: salvarea sau pierzania.

Funcţionarul mi-a ştampilat cu amabilitate paşaportul şi m-a avertizat că, „fireşte, deocamdată, frontiera este închisă”. Ştia la fel de bine ca şi mine că acest detaliu nu mă privea câtuşi de puţin. Oricum n-aş fi putut ieşi din Franţa în mod legal.

Mai rămânea acum să-mi procur actele de identitate şi cartela de alimente ale unei franţuzoaice. Proprietara la care locuiam, la curent cu dificultăţile mele, s-a declarat spontan dornică să mă ajute. Mi-a povestit că-şi pierduse de două ori actele, iar cei de la poliţie i le reînnoiseră fără prea multe discuţii, din cauza vârstei înaintate, fără îndoială, după ce achitase amenda obişnuită.

Era gata să şi le mai piardă o dată, „pentru o cauză bună”, cum îi plăcea să repete. Ca atâţia alţi francezi, era revoltată de practicile autorităţilor şi de ororile care aveau loc în ţara ei. Aveam norocul de a fi înconjurată de oameni generoşi!

Într-o primă etapă, trebuia să rezolv sarcina dificilă de a trece semnalmentele mele pe documentele bătrânei. Am petrecut ore în şir de eforturi, de răbdare şi de maximă concentrare până am reuşit să şterg datele binefăcătoarei mele referitoare la vârstă, înălţime, culoarea ochilor, forma chipului şi a nasului, şi să le înlocuiesc cu cele personale.

Din păcate, femeia avea un neg pe bărbie! Acest semn particular era deosebit de vizibil şi, mai grav, apărea

în acte. Aşa se întâmplă uneori ca în drama crudă a vieţii să se iţească un element comic, dacă nu chiar ridicol. În orice caz, am pierdut opt zile, împreună cu prietenii care mă ajutau, aplecaţi asupra acestui detaliu ornamental.

Oare trebuia să-mi pun un neg fals? Dar nu cunoşteam niciun specialist în materie, aşa că, până la urmă, ne-am hotărât să ştergem jenanta precizare din acte, cu riscul de a lăsa urme. Cu nervii întinşi la maximum, cu multă îndemânare şi infinite precauţii, am reuşit să înlăturăm semnul particular din acte, cât de bine s-a putut.

Sarcina următoare, la fel de delicată, consta în dezlipirea fotografiei, solid fixată pe bucata de carton, şi înlocuirea ei cu a mea. Timpul şi răbdarea au fost din nou la loc de cinste.

Cât despre nume, prenume şi loc de naştere, le-am adoptat pe cele scrise deja acolo, desigur. Urma să mă numesc, pentru binele cauzei, Blanche Heraudeau, născută la Paris, pe rue de Clichy. Ultimul detaliu, ştampila prefecturii, avea să confere autenticitate documentului. A fost desenată cu o pensulă fină! Specialiştii adevăraţi dispuneau de ştampile copiate sau aveau acces chiar la cea reală, dar preţurile pe care le cereau îmi depăşeau cu mult posibilităţile.

În sfârşit, documentele arătau onorabil, cu condiţia să nu le examinezi prea îndeaproape…

Aveam actele franceze în ordine şi viza de Elveţia în paşaportul meu autentic, pe care îl cususem în căptuşeala hainei. Mi-am învăţat pe dinafară noul nume şi am exersat semnătura binefăcătoarei mele. Într-o stare de nervozitate iară precedent, dar cumva privilegiată de viza mea elveţiană, mă simţeam gata de plecare.

Familia Marius, pentru care devenisem un fel de vas fragil ce trebuia mutat periodic cu o delicateţe înduioşătoare, a hotărât că nu puteam fi lăsată să plec singură. Nici gând! Aşa că au început să dezbată între ei posibilitatea de a mă însoţi. Doamna Marius, de o blândeţe îngerească, nu părea tocmai calificată să se descurce în

caz de încurcături cu poliţia, iar absenţa prelungită a domnului Marius ar fi iscat suspiciuni în cartier.

Încă o dată, Providenţa mi-a sărit în ajutor. Părea decisă să mă conducă spre salvare cu orice preţ.

Un client de-al casei a povestit într-o zi la frizerie că urma să petreacă sărbătorile de Crăciun la domeniul lui din Isère. Imediat, lui Marius i-a venit ideea să mă pună în legătură cu el, mai ales că-i cunoştea convingerile de bun francez.

Domnul Jean Letellier, arhitect de meserie, veteran şi, în plus, republican, s-a arătat gata să mă ia sub protecţia lui şi a venit să mă vadă. Detaliile călătoriei au fost analizate şi am schiţat rapid un plan. Urma să mă deplasez până la Grenoble şi să rămân acolo, alături de noul meu binefăcător, până ce se ivea o posibilitate de plecare.

Trenurile erau arhipline înainte de Crăciun. Trebuia să duci o adevărată bătălie ca să ocupi un loc, dar am reuşit, cu chiu, cu vai, să ne instalăm. Stabiliserăm că însoţitorul meu avea să se ocupe de bagaje, de prezentarea biletelor şi de eventuala discuţie cu controlorul.

Cum trenul nu era încălzit, domnul Letellier a întins o pătură pliată peste genunchii noştri şi mi-a sugerat râzând:

— Am putea trece drept un cuplu în vacanţă. Să ne prefacem îndrăgostiţi.

Aşa a început călătoria, sub auspicii favorabile.

Tovarăşul meu de drum era omul situaţiei din toate punctele de vedere: francez de familie bună, arăta exact cum ne imaginăm că ar fi putut să arate galii, mai puţin mustăţile, evident. Purta o haină scurtă din piele de miel şi o caschetă asortată, întruchipând imaginea aristocratului care se întoarce la domeniu.

Călătoria a decurs iară incidente până la Marsilia, fiecare fiind adâncit în lectură. Din când în când, mă mai opream ca să-mi repet în gând numele şi prenumele de împrumut.

Controlul biletelor s-a desfăşurat fără complicaţii. La Marsilia însă, în tren au apărut trei indivizi spâni, cu mutre

sumbre, care s-au apucat să verifice actele de identitate. Când au ajuns la mine, le-am întins documentele fără grabă. Făcând pe indiferenta, i-am adresat un surâs fetei şarmante aflate pe bancheta de vizavi, care se agita căutându-şi actele, pe care le-a găsit până la urmă… în poşetă.

Domnul Letellier mi-a spus după aceea că zâmbetul meu din acel moment i s-a părut amabil şi stupid în acelaşi timp, abţinându-se cu greu să nu izbucnească în râs. I-am mulţumit în sinea mea că încerca să mă liniştească şi să destindă atmosfera cu o glumă, în ciuda emoţiilor care-l încercau şi pe el.

Cu douăzeci de minute înainte de sosirea la Grenoble a avut loc al doilea control, care s-a soldat şi cu un incident. Agenţii Gestapo i-au cerut unei doamne, despre care am aflat ulterior că era belgiancă, certificatul de botez.

— Am patruzeci şi doi de ani şi n-am avut nevoie decât de patru sau cinci ori în viaţă de certificatul de botez. De unde era să ştiu că trebuie să-l port la mine în călătorii? a exclamat femeia.

— Sunteţi străină, şi documentele dumneavoastră nu poartă nicăieri menţiunea confesiunii de care aparţineţi, i-a răspuns unul dintre agenţi.

— Dar am un permis de liberă trecere! Unde s-a mai pomenit să le fie eliberate permise de liberă trecere evreilor?

În acest moment a intervenit un alt călător:

— O cunosc pe doamna de multă vreme. E vecina mea. Poftiţi cartea mea de vizită, sunt director de fabrică la C… Soţul dânsei deţine o fabrică la Charleroi.

Fără să mai insiste, agenţii s-au îndepărtat în căutarea altui vânat.

Vă imaginaţi cu uşurinţă ce-a fost în sufletul meu cât a durat acest schimb de replici.

IX

GRENOBLE

Când am ajuns la Grenoble se înnoptase deja.

Hotelurile erau pline. Ne-am găsit totuşi un adăpost într-un mare hotel unde îşi făcuse sediul chiar misiunea italiană.

Domnul Letellier i-a inspirat o asemenea încredere recepţionerului, încât acesta ne-a lăsat să completăm fişele fără să ne mai ceară actele.

Am zăbovit acolo mai multe zile fără să întâmpinăm probleme. Pe scări şi pe culoare mă intersectam fără nicio teamă cu reprezentanţii autorităţii de ocupaţie.

Mi se semnalase că în oraş exista o asociaţie secretă care funcţiona în relativă siguranţă în departamentele Isère şi Savoia. Dotată cu un consemn, urma să-i contactez ca să-mi găsească un ghid experimentat.

Seara, la ora şase, m-am dus la sediul organizaţiei, pe care l-am găsit după multe căutări în sediul pe jumătate demolat al unei şcoli.

Un domn în vârstă mi-a notat numele şi prenumele adevărate şi adresa prietenilor din Elveţia, „ca să-i prevenim, dacă se întâmplă vreo nenorocire”, şi mi-a recomandat să fac rost, dacă puteam, de bocanci de munte, de şosete groase de lână şi de o lanternă. Apoi mi-a indicat o adresă dintr-un cartier periferic. Trebuia să mă duc acolo în aceeaşi seară, la ora opt, ca să primesc toate detaliile necesare.

M-am prezentat punctuală la adresă, unde am fost primită într-o vilă de un bărbat la patruzeci de ani, cu aspect energic şi hotărât. Mi-a examinat documentele, atât pe cele adevărate, cât şi pe cele false, şi viza de Elveţia. Eu i-am dat suma destinată călăuzei, iar el mi-a comunicat ultimele instrucţiuni.

A doua zi, la ora opt dimineaţa, m-am pus pe aşteptat la intrarea în gară. Trebuia să mă ţin după un tânăr îmbrăcat cu o bluză de muncitor, care avea, ca semn distinctiv, o pâine. În scurt timp, am observat într-adevăr, sprijinit nonşalant de gardul gării, un tânăr muncitor care purta la subraţ o pâine împletită. Domnul Letellier ţinuse să mă însoţească şi pe această ultimă bucată de drum.

Muncitorul a luat un tren în direcţia Annemasse şi

ne-am suit şi noi, dar nu în acelaşi vagon.

La fiecare oprire supravegheam atent peronul, ca nu cumva să-l pierdem. S-a dat jos după mai multe staţii şi l-am urmat. După un sfert de oră de mers, l-am văzut trecând pe partea dreaptă a străzii. Două fete tinere şi un băiat, purtând în spinare tot echipamentul de alpinism, s-au angajat pe aceeaşi parte. Avansam în şir indian, lăsând un spaţiu suficient între noi. În sfârşit, ghidul nostru s-a oprit în faţa unui han, şi-a aprins o ţigară şi a intrat. Cei trei tineri au depăşit stabilimentul, l-au ocolit şi au dispărut pe o poartă ce dădea în curte.

Noi am continuat o bucată de drum, prefăcându-ne că nu reuşeam să ne hotărâm între restaurantul care se găsea ceva mai încolo şi han, apoi am intrat.

Hangiul ne-a condus discret într-o sală mică, unde era pusă masa. Tânărul deghizat în muncitor a lăsat pâinea deoparte, s-a apropiat şi ni s-a prezentat ca adjunct al Asociaţiei de ajutor pentru fugari. În aşteptarea călăuzei, ne-a invitat să ne aşezăm la masă şi să mâncăm bine, căci ne aştepta un drum lung.

L-am ascultat şi ne-am instalat. Câteva minute mai târziu, în sală a intrat o femeie cu doi copii. Băieţelul, care părea să aibă cam zece ani, s-a aşezat la masa noastră, în timp ce mama a condus-o pe fetiţă, de vreo paisprezece ani, lângă fratele ei, unde a îndemnat-o să ia loc. Fetiţa era parcă întruchiparea chintesenţială a rasei evreieşti: cu pielea perfect albă, ochi mari, negri, adânci şi catifelaţi şi bucle de un negru ce bătea în albastru încadrându-i chipul rafinat. Din păcate, expresia de pe acest chip era ciudat de detaşată, aproape absentă.

Familia a fost servită în viteză, pentru că era aşteptată dintr-o clipă în alta călăuza lor. Băieţelul mânca pofticios, cu acea inocenţă specifică vârstei, însă fetiţa a rămas nemişcată, iar mama ei a început să-i dea să mănânce cu lingura. I-a povestit hangiţei înduioşate că micuţa rămăsese şocată din noaptea când, trezită de vacarm, asistase la arestarea tatălui ei.

— Am fost la un doctor din Grenoble şi m-a asigurat

că o să-şi revină la un moment dat. Ştiu că în Elveţia sunt specialişti buni, care o vor vindeca complet pe scumpa mea Rachel, a încheiat femeia cu un suspin.

— Dumnezeule mare! Cum e posibil aşa ceva în Franţa? mi-a şoptit puternic impresionat domnul Letellier.

În cele din urmă şi-a făcut apariţia un bărbat cu aspect de ţăran. Mama s-a ridicat, urmată de băieţel, şi-a luat pacheţelul cu lucruri, a luat-o de mână pe fetiţa bolnavă şi ne-a făcut un semn rapid de rămas-bun.

Micul grup tragic a dispărut în spatele bărbatului, în drumul său către libertate sau… către lagăr.

Am rămas tăcuţi, fiecare cu gândurile lui.

Călăuza noastră întârzia. La ora două, tânărul care ne adusese la han a început să dea semne de nervozitate. S-a dus să se consulte cu patroana, fără rezultat.

În sfârşit, hangiţa, care plecase în căutare de informaţii, s-a întors şi ne-a anunţat că domnul Charles era de negăsit în sat.

— Să sperăm că n-a păţit ceva. În general, e foarte parolist şi punctual. În fine, îl mai avem şi pe Julot, care este aici. Vreţi să discutaţi cu el?

— Julot? Julot? a exclamat tânărul. Nu mai înţeleg nimic. Am primit ordin să iau legătura cu Charles. Nu ştiu ce să fac. Să dau telefon? Imposibil. Să duc pe toată lumea înapoi la Grenoble? E şi mai periculos. Nu mai putem da înapoi acum. Bine, aduceţi-l pe Julot. Probabil că-l şi cunosc, dar nu este la fel de bun ca Charles! Charles e un as. În ce încurcătură am nimerit!

Băiatul chiar era supărat, iar noi, tot mai speriaţi, după cum e uşor de imaginat.

Un sfert de oră mai târziu, în mica sală de mese a apărut un bărbat al cărui aspect exterior nu mi-a inspirat nici cea mai mică încredere. îmbrăcat neglijent, murdar pe faţă şi pe mâini, vorbea tare şi folosea un limbaj grosier.

— Dacă nu mă vreţi, n-aveţi decât să vă duceţi singuri! Tot timpul Charles, numai Charles. Foarte bine, luaţi-l pe Charles! M-am săturat de munca asta de ocnaş! mai bine mă duc să mă distrez prin sat.

Tânărul l-a tras într-o cameră alăturată, unde cei doi au zăbovit îndelung. Când s-au întors, Julot părea în toane mai bune:

— Trebuie să plecăm imediat. E iarnă, soarele apune repede. Ascultaţi-mă cu atenţie: eu merg înainte, când pe jos, când pe bicicletă. Voi mă urmaţi la o distanţă sigură. Dacă mă opresc, vă apropiaţi. Dacă mă aşez pe marginea drumului sau mă pun pe vine, înseamnă că e groasă. Vă duceţi iară grabă în pădure. Aţi înţeles? Dacă vă opreşte potera şi vă cere actele, le prezentaţi politicos, firesc, iară ezitare. Dacă merge, vă continuaţi drumul. O să vă aştept la câteva sute de metri mai încolo, în spatele unui copac. Dar dacă actele voastre nu sunt bune şi vă saltă, eu nu v-am văzut şi nu vă cunosc! Nu cumva să spuneţi că eraţi călăuziţi. Nici de cine, nici unde. Nu mă cunoaşteţi! Arestarea mea nu v-ar folosi la nimic, ba chiar ar fi o pierdere pentru alţii ca voi care vin zi de zi să ne ceară ajutorul şi pe care noi îi salvăm. Călăuzele sunt la mare căutare zilele astea! De acord, domnilor şi doamnelor?

— De acord, am răspuns în cor.

Nu eram deloc convinsă de reuşită cu un asemenea ghid. Straniu, în ciuda conştiinţei acute că eram pe cale să comit o greşeală încrezându-mă în acest individ, m-am lăsat pe mâna lui! L-am auzit pe domnul Letellier spunându-i lui Julot că o să-i dau lui actele mele, pe care va trebui să i le restituie, căci îl va aştepta la han ca să afle cum a mers traversarea.

M-am întrebat de nenumărate ori după aceea *de ce* acceptasem să plec cu această călăuză care îmi inspira mai mult aversiune şi teamă decât încredere. Cred că din dorinţa, mai puternică decât orice, de a termina totul, de a nu mai căuta, de a nu mai trece încă o dată prin tot ce am trecut. Eram precum înecatul care, luat de şuvoi, renunţă la luptă şi se lasă în voia elementelor naturii.

Tinerii şi-au luat în spinare rucsacul, geanta şi pătura. Mi-am adunat şi eu, maşinal, bocceluţa.

1

— Hai, odată! Hai să mergem! ne presa Julot.

I-am mulţumit călduros prietenului meu de la Nisa pentru tot ceea ce făcuse pentru mine. M-am despărţit de el într-o stare de semiconştienţă, cu mintea în altă parte.

— Plecăm! repeta Julot.

Când am trecut prin dreptul lui am fost surprinsă de cât de puternic mirosea a alcool. Băuse zdravăn, probabil. Până şi acest semnal de alarmă m-a lăsat indiferentă. Era prea târziu, mult prea târziu. Soarta oarbă avea să se ocupe de toate de-acum înainte.

Am pornit la drum. Soarele era palid, peisajul, de un alb imaculat. Zăpadă tare sub tălpi. Vreo cinci kilometri ne-am ţinut după Julot, eu şi cei trei tineri, lăsându-i un avans de câteva sute de metri. Ajuns în dreptul unui grup de case, s-a oprit şi ne-a întrebat şmechereşte dacă n-ar fi momentul să-şi ude gâtlejul cu ceva.

I-am dat o bancnotă şi a dispărut într-o cârciumă micuţă. Am continuat să înaintăm, într-un ritm mai lent. Julot ne-a ajuns repede din urmă şi am grăbit din nou pasul. După o oră, tovarăşii mei de drum mi-o luaseră binişor înainte. I-am ajuns din urmă la o intersecţie, unde ne aştepta Julot cu noi instrucţiuni. I-am rugat să nu se îndepărteze foarte tare, ca să nu mă rătăcesc. Una dintre fete mi-a răspuns:

— Fiecare merge cum poate. Nu suntem la plimbare.

— Nici chiar aşa, Suzy, trebuie să o protejăm pe doamna. Nu mai are vârsta noastră, a intervenit cealaltă fată.

Am mers o vreme cu toţii în pas alert, dar, după o jumătate de oră, tinerii mei însoţitori s-au îndepărtat şi i-am pierdut din vedere. Am urmat drumul în continuare şi, la o curbă, l-am zărit pe Julot sprijinit de bicicletă, înconjurat de cei trei tineri.

— O să intrăm într-un tunel feroviar, apoi, urmăm un viaduct şi ieşim din nou la drum, ne-a zis.

S-a întors spre mine şi a adăugat:

— După ce părăsim viaductul, înainte să intrăm în sat, o să mă opresc. Atunci trebuie să-mi daţi actele, pe care le voi da domnului de la han… Cât despre sat, îl

traversaţi fără ezitare. Vă prezentaţi drept turişti. Vin foarte mulţi turişti aici. După ce ieşiţi din sat, ajungeţi la calea ferată. Vă opriţi la trecerea la nivel şi gata, aţi ajuns! O să vin să vă arăt pe unde să treceţi graniţa în Elveţia. Toată lumea a înţeles?

— Am înţeles, s-au auzit patru voci.

După cinci sute de metri am intrat în bezna adâncă a tunelului. Din fericire, urmaserăm sfatul organizaţiei şi aveam lanterne la noi. Nu găsesc cuvinte care să descrie înaintarea noastră prin tenebre. Piatra concasată ce acoperea solul scrâşnea la fiecare pas. Julot venea în urma noastră, cu bicicleta pe umăr, încercând să-şi ţină echilibrul. Tinerii erau la câţiva metri în faţa mea. Ne împiedicam tot timpul. Unei fete i s-a desprins tocul de la un pantof şi s-a oprit ca să-l rupă cu mâna şi pe celălalt. Îmi era tot mai greu să ţin pasul. Am căzut de mai multe ori pe bolovanii colţuroşi.

La un moment dat, în faţa noastră a început să se vadă o luminiţă, care părea să crească. Am ajuns la ieşire. Ne-am oprit să ne tragem sufletul şi am aruncat o privire în jur.

Jos, în vale, se vedea un oraş.

— Geneva, ne-a spus Julot în şoaptă, apoi a pornit pe viaduct mergând pe lângă bicicletă.

L-am urmat. Pe alocuri lipseau traversele, şi viaductul nu fusese în niciun caz conceput pentru trafic pietonal. Dedesubt se vedea albia unui râu secat, plină de bolovani şi de stânci. Cuprinsă de vertij, m-am străduit din răsputeri să nu mă mai uit în jos. Am început să număr traversele ca să-mi distrag atenţia şi, cu un efort serios de voinţă, am reuşit să mă concentrez doar asupra lor.

Am coborât din nou pe pământul ferm. Tinerii, parcă eliberaţi de o povară nevăzută, au pornit la drum cu energie reînnoită. Eu, în schimb, eram epuizată, la capătul forţelor.

Cerul începea să se întunece. Ziua era pe sfârşite.

Julot s-a oprit lângă mine.

— Daţi-mi actele.

I le-am dat. Le-a vârât în scorbura unui copac pe care părea s-o folosească drept ascunzătoare, căci a scos de acolo un pachet de ţigări şi un plic.

Am plecat mai departe. Picioarele mi se umflaseră atât de tare, încât nu mai puteam ţine pasul cu grupul. M-am aşezat pe un taluz ca să-mi scot încălţările, căci nu mai puteam suporta durerea. Văzând că ceilalţi se îndepărtau rapid, m-am ridicat şi m-am repus în mişcare, păşind numai în şosete pe solul tare, acoperit cu o crustă subţire de gheaţă. Din fericire, cumpărasem de la Grenoble nişte şosete de lână deosebit de groase, dar cred că aş fi mers şi în picioarele goale, dacă aş fi fost nevoită. Descotorosindu-mă de ghete am reuşit să înaintez mai rapid.

Peste câmp cobora o brumă uşoară.

Geneva scânteia în nenumărate luminiţe, care păreau să se apropie constant. În jurul meu însă era beznă. Mergeam în lumina pâcloasă a lanternei ca într-un vis, cu sufletul golit şi mintea absentă, epuizată. Încercam să mă ţin după indicaţiile lui Julot: am ajuns în sat, am ocolit fântâna şi m-am regăsit în faţa trecerii la nivel cu calea ferată.

Tăcere. Nimeni!

Tovarăşii mei de drum dispăruseră. Parcă se evaporaseră…

M-am oprit, nemaiştiind încotro s-o apuc. Tremuram. Am profitat de răgaz ca să-mi pun înapoi încălţările. Eram sigură că mă aflam acolo unde ne spusese călăuza că trebuia să ajungem, de unde el trebuia să ne indice drumul de urmat dincolo de

 linia ferată. Dar nu puteam să disting nimic în jur, atât de densă era pâcla.

Pentru o clipă mi-a trecut prin cap să mă întorc, să-mi iau cele două documente din scorbura unde fuseseră ascunse şi să revin la han, dar simţeam că mi-ar fi fost peste puteri să refac drumul.

Oboseala fizică mă cuprinsese în aşa hal, încât simţeam o indiferenţă vecină cu inconştienţa. Brusc, am adormit.

Un resort interior m-a făcut să mă trezesc. Scurta pauză îmi dăduse puteri noi. Obişnuită cu întunericul, am distins vag un drum ce cotea la stânga. În faţa mea, la trei paşi, o vale străjuită de copaci. Cum nu puteam merge înainte, m-am hotărât s-o explorez ca să văd unde ducea.

Imediat ce mi-a încolţit ideea în minte, locul acela a început să exercite asupra mea o atracţie stranie, o fascinaţie misterioasă. Avansam încet, când, dintr-odată… o lumină puternică m-a orbit. Am încins instinctiv ochii şi am auzit o voce batjocoritoare:

— Ce facem noi aici, noaptea târziu? Căutaţi prietenii care v-au lăsat în urmă? Haideţi cu mine, vă aşteaptă.

Era un vameş. M-a luat de braţ.

N-am făcut nici cincizeci de paşi şi am ajuns la biroul vămii. La lumina lanternelor am văzut bariera mobilă. De cealaltă parte, la numai câţiva metri… Elveţia.

LA FRONTIERĂ

Am intrat într-o încăpere plină de oameni, unde mai erau doi vameşi, mai mulţi jandarmi şi un soldat german. Vameşul care mă arestase a anunţat pe un ton triumfal:

— Încă una pentru ultimul lot! E din echipa rămasă fără călăuză.

Îşi freca încetişor mâinile lângă sobă şi părea foarte mulţumit de „misiunea îndeplinită”.

Am fost trimisă într-o cameră alăturată, unde doi jandarmi stăteau aşezaţi la o masă plină de dosare, în mijloc trona o maşină de scris cu o foaie albă deja introdusă, gata să fie întrebuinţată. Pe băncile aşezate pe lângă pereţi mi-am văzut tovarăşii de drum, prăbuşiţi.

Îmi amintesc că pe un coşmar orele care au urmat. Pe bănci, două fete înlăcrimate, un băiat dezorientat şi o femeie ajunsă la capătul puterilor, toţi cu încălţările rupte, cu hainele şi părul în dezordine, cu o expresie hăituită pe chip, formam un grup demn de milă. Doi vlăjgani în uniforme franceze lătrau la noi aceleaşi şi aceleaşi întrebări: „Nume? Prenume? Origine? Rasă? Religie? Naţionalitate? Condamnări anterioare? Motivele deplasării?”

Eram interogaţi pe un ton sever, plin de superioritate, care sugera că agenţii aşteptau cu adevărat un răspuns, deşi îl mai auziseră de o mie de ori în ultimele luni şi îl cunoşteau prea bine!

— Am fugit din faţa pericolului de fi încarcerată în Germania, a răspuns una dintre tinere, ale cărei bucle încadrau o mutriţă drăguţă, cu ochii scăldaţi în lacrimi.

— Am fugit de lagărul de concentrare, a completat cealaltă, nu la fel de frumoasă, dar cu o privire inteligentă.

— Am fugit la mama, care locuieşte în Elveţia, a venit răspunsul simplu al băiatului.

— Am fugit din calea pericolului deportării, am răspuns şi eu.

Atenţi şi plini de importanţă, cei doi jandarmi completau de zor declaraţiile. Clinchetul metalic al maşinii de scris. Întrebări complementare, răspunsuri interminabile. După două ore lungi, bărbaţii au început să dea semne de plictiseală. Unul din ei a deschis uşa şi a strigat:

— Percheziţionaţi-i şi hai să terminăm odată. Am pierdut micul dejun, şi pe post de cină am înghiţit destule poveşti din astea!

Şi-a făcut apariţia o femeie jovială, de vreo treizeci de ani. Jandarmii au ieşit cu băiatul.

Femeia ne-a ordonat să ne dezbrăcăm şi ne-a examinat hainele. A palpat cu atenţie cusăturile şi părţile mai groase ale rochiilor şi paltoanelor, a scotocit prin buzunare, apoi ne-a trecut mâinile prin păr şi ne-a pus să ridicăm braţele.

— Hai, spuneţi tot! Ştiu că aveţi la voi bijuterii, aur, pietre preţioase şi valută!

Apoi, mi-a suflat complice la ureche:

— Tanti Maria nu e rea. O să vă dea totul înapoi când vă întoarceţi.

„De unde să mă întorc?”, m-am întrebat în gând.

— O supă caldă v-ar prinde bine. Hai, mai repede! Declaraţi toate valorile, toate bijuteriile. Mărturisiţi tot!

Până la urmă, de la una a luat un medalion, iar de la

cealaltă un inel, o pereche de cercei şi un ceas de mână de douăzeci şi cinci de franci. Mie mi-a luat două inele. Le-a dat totul celor doi jandarmi care tocmai intraseră. Se făcea schimbarea gărzii.

— Continuaţi voi lista bijuteriilor găsite şi conţinutul pachetelor. Le-am făcut deja procesul-verbal de arestare: au încercat s-o întindă în Elveţia, fără autorizaţie. Una are şi viza. Bagajele sunt uşoare, n-aveţi prea mult de muncă.

Jandarmii nou-veniţi au început să ne umble prin „bagaje”, aşezând conţinutul la vedere, pe o masă alăturată.

Lângă amărâtele de bijuterii de care fuseserăm deposedate, a trebuit să ne golim genţile şi portofelele într-un şir de obiecte mărunte: bancnote şi monede, câteva articole de lenjerie, rochii, piepteni, perii jumulite, o carte, o oglindă spartă, batiste şi fotografii ale rudelor şi prietenilor, luate după lungi ezitări, cu teama că am putea compromite pe cineva.

Câteodată, unul dintre jandarmi se oprea ca să se intereseze despre semnificaţia unui obiect ori a unei scrisori sau despre utilizarea unui obiect. Unul dicta şi celălalt scria la maşină: „O broşă… o broşă. Şaizeci şi şapte de franci… şaizeci şi şapte de franci. O foarfecă… o foarfecă. Zece timbre de cincizeci de centime… zece timbre de cincizeci de centime. Cercei, un pieptăn de argint… cercei, un pieptăn de argint. Trei sute de franci, două inele, o rochie…”

Litanie monotonă şi tristă. Aşezată pe bancă, sprijinindu-mi ceafa pe zid, am adormit.

— Alo, ce faceţi acolo? am fost interpelată brusc.

M-am trezit speriată.

— Ce naiba e asta?

Era o monedă veche pe care mi-o dăruise doamna Lucienne, spunând că o să-mi poarte noroc. I-am explicat exact aşa.

— O monedă purtătoare de noroc, a dictat jandarmul.

— O monedă purtătoare de noroc, a repetat colegul lui.

Şi maşina de scris şi-a continuat ţăcănitul: ţac… ţac… ţac.

Din prea mult zel, cea de-a doua echipă de jandarmi începea să-şi piardă şi ea răbdarea. Unul dintre agenţi a sunat la cazarma vecină ca să ceară instrucţiuni despre ce să facă cu noi. Au discutat multă vreme, iar la un moment dat am auzit:

— De când am început, mereu aceeaşi poveste. Aşa că trimiteţi-l pe Marcel cu sergentul Camus. Să le ducem!!!

Şi-au aprins ţigările şi s-au oprit din orice activitate.

Încăperea era plină de fum. Odată terminată „datoria civică”, atitudinea jandarmilor faţă de noi s-a modificat.

Între timp, cina promisă de „tanti Maria” a fost adusă într-un coş: supă, legume şi pâine.

A apărut un ofiţer cu două gărzi după el, Marcel şi sergentul Camus. Să tot fi avut vreo cincizeci de ani, cu un chip nobil şi inteligent; îl observam în timp ce jandarmii, care terminaseră procesul-verbal şi inventarul, îi expuneau cazul nostru. Ofiţerul asculta raportul, vizibil jenat.

— Bine, bine, l-a oprit pe agent. Le-aţi dat să mănânce? Aerisiţi aici, că pute a tutun. E prea târziu ca să le mai transferăm, nu vedeţi că abia se mai ţin pe picioare? Daţi-le lemne pentru noapte.

A ieşit valvârtej, fără nicio vorbă, cu spatele încovoiat şi o atitudine deloc marţială.

Aşadar, transferul nostru fusese amânat. Un jandarm a îndesat lemne în sobă şi a lăsat câteva alături. A adus şi o găleată de apă.

Fetelor li s-a acordat permisiunea să iasă la aer, cu un jandarm după ele.

— Să nu faceţi prostii, că… le-a arătat râzând revolverul ataşat la centură.

Colegul lui m-a lăsat să mă aşez pe pragul uşii şi a rămas lângă mine, fumându-şi ţigara.

În faţa mea, foarte aproape, se vedea un gard de sârmă ghimpată, iar dincolo de el, luminile Genevei. Mi-a revenit un regret din copilărie: ce n-aş fi dat să am aripi.

Am intrat înapoi şi ne-am aşezat pe bănci.

Tinerele îşi repovesteau aventura. După ce-l urmaseră pe ghid până la trecerea la nivel cu calea ferată, grupul lor căzuse fix în braţele unor jandarmi. Tot ce mai apucaseră să vadă a fost silueta lui Julot fugind de-i sfârâiau călcâiele.

Am încercat să ne concentrăm asupra situaţiei prezente, dar tot ce puteam spune era atât de lugubru şi de inutil, încât până la urmă am căzut la loc în tăcere. Băiatul, adus şi el ca să mănânce, dormea.

Oboseala le-a cuprins şi pe fete, care au adormit. Somnul le era întretăiat de suspine. Băiatul a strigat la un moment dat „Mama!”, apoi respiraţiile regulate li s-au reluat, ritmate de paşii santinelei germane din faţa clădirii.

Încercam să-mi fac ordine în gânduri şi să găsesc o soluţie salvatoare de ultim moment. Viitorul mi se înfăţişa în cele mai negre culori.

Cu ochii la gratiile de la fereastră, ascultam gemetele surde ale vântului. Eram încă trează, adâncită în gândurile mele triste, când ziua, zgârcită cu lumina, a început să-şi arate chipul.

La opt dimineaţa au reapărut jandarmii din prima echipă. Era duminică, şi bărbaţii erau în toane bune. Păreau să ne spună că, acum, odată încheiat efortul prilejuit de formalităţi, nu mai aveau nimic cu noi.

Fără îndoială că nu-şi dădeau seama ce oboseală şi ce suferinţe ne obligaseră să îndurăm cu interogatoriile lor interminabile şi indiferente la starea noastră.

Cât despre ce soartă ne aştepta pe noi, părea că nu ştiau mare lucru.

— Hai, domnişoară, că nu-i aşa o catastrofă să te duci la muncă în Germania! Se plăteşte şi se mănâncă mai bine ca la noi, i-a spus unul dintre ei uneia dintre fete pe un ton vesel.

Văzând cât eram de deprimată, un alt jandarm a simţit nevoia să intervină şi el:

— Sunt sigur că dumneavoastră n-o să vă dea o muncă prea grea, că doar nu mai aveţi douăzeci de ani! Nu

mai staţi aşa, cu mutra asta de înmormântare! O să fie bine!

— Tare se mai tem de muncă indivizii ăştia pe care-i tot arestăm de câteva săptămâni, a continuat primul. Credeţi cumva că în Elveţia îţi dă cineva să mănânci fără să munceşti?

Tânăra cu un aer mai inteligent a încercat să-i explice că, în cazul nostru, nu se punea problema muncii, ci a supravieţuirii. Cancelarul german jurase să extermine complet rasa evreiască.

I-am întrebat dacă vizitaseră un lagăr de concentrare pentru evrei. Unul dintre jandarmi a răspuns afirmativ, căci însoţise un convoi de o sută de fugari şi avusese ocazia să stea câteva ore la Gurs.

— Şi ce-aţi văzut acolo? l-a întrebat fata.

— De văzut am văzut, nu glumă! E groaznic ce se întâmplă acolo. Oamenii crapă ca muştele: bătrâni, femei şi copii. Da, aici sunt de acord. E oribil, dar trebuie să fi făcut ei nişte crime sau fraude prin Germania. Am auzit că şi-au bătut joc de ţară înainte de ’914 şi că după ’918 au ruinat-o cărând tot aurul şi bogăţiile Germaniei în Palestina lor, în cele două Americi şi o mare parte în Elveţia. Adică, se înţelege! Chiar un „gauleiter” mi-a „esplicat” (aşa spunea, „esplicat”). Şi freare vin pe-aici ne esplică şi ei la fel. Nu ne place de nemţi, e adevărat, că n-au ce căuta la noi, dar, în ce-i priveşte pe evrei, pe ăştia i-au făcut să simtă pe propria piele că au greşit. Adică, ne înţelegeţi? Noi ne facem datoria, ordinele vin de la Vichy, de la guvernul nostru, a tras el concluzia plin de convingere.

Al treilea, care se mulţumise să asculte atent această pertinentă explicaţie, a adăugat:

— Eu nu văzusem niciodată un evreu înainte. Sunt oameni ca noi toţi. Dar cei care ajung aici vor să treacă frontiera fără ca măcar să ceară viza! Noi îi trimitem înapoi. Şi iar încearcă. Sunt căpoşi ca nişte catâri. Atunci, îi arestăm şi-i trimitem la închisoare. De luni de zile ne chinuim cu ei. N-am avut niciodată atât de mult de lucru

prin părţile astea, înţelegeţi, puţin ne pasă de evrei… dar să facă bine să rămână acolo unde sunt. Cu mania asta a lor de a veni la frontieră, ne ţin mobilizaţi zi şi noapte. Nu mi-o luaţi în nume de rău, doamnelor, că n-are legătură cu dumneavoastră.

Atâta ignoranţă friza imbecilitatea. Nici n-am mai încercat să le expun faptele, ar fi fost o pierdere de vreme. „Aşadar, aceşti oameni vor continua să aresteze sute de fugari”, mi-am spus, „fără să înţeleagă niciodată la ce mizerie se pretează, dacă nu cumva caută să-şi ofere un alibi moral, tranchilizându-şi conştiinţa”.

Un jandarm care nu se amestecase până atunci în discuţie părea să înţeleagă mai bine situaţia, căci le-a spus pe un ton sentenţios:

— Tăceţi din gură, nu ştiţi că riscăm să fim daţi afară pe loc şi s-o păţim chiar mai rău dacă ne aud că le comentăm ordinele?

Cu aceste cuvinte a făcut un semn din cap către uşă, spre paznicul german, care „executa şi el ordinele” bătătorind solul francez cu bocancii.

La ora zece a fost adus băiatul, care avea să fie trimis înapoi de unde fugise, în regiunea Creuse. Ceva mai târziu, în faţa vămii a oprit o maşină. Jandarmii ne-au „invitat” să ne luăm bagajele şi să urcăm. Am refăcut pe patru roţi traseul parcurs pe jos cu o seară înainte, sub călăuzirea dezastruoasă a lui Julot.

Trecând pe lângă valea ce exercitase o asemenea atracţie asupra mea în noaptea precedentă şi unde mă pregăteam să cobor chiar înainte de a fi arestată, am văzut, la lumina zilei, un loc unde sârma ghimpată era smulsă. Probabil că pe acolo avusese loc recent o evadare. Fusesem la doi paşi de o trecere accesibilă! M-aş fi putut strecura fără mare dificultate printre sârmele îndepărtate. Această constatare amară m-a aruncat într-o disperare cruntă.

Am ajuns la jandarmeria din Saint-Julien, unde poliţiştii, după ce le-au comunicat colegilor lor numele noastre şi le-au dat actele întocmite, ne-au lăsat sub paza

acestora.

Am fost conduse într-o celulă provizorie, a cărei uşă era dotată cu o mică lucarnă. Era, de fapt, un fost garaj separat în două încăperi. Prima, de lângă intrare, era un fel de anticameră. A doua era împărţită, la rândul ei, în două celule de dimensiuni egale, care se închideau fiecare separat din exterior. În acea zi, celulele erau libere. Pe culoar, un recipient de tablă exala o putoare pestilenţială. Lângă el, pe o piatră, se afla o găleată cu apă.

Fiecare celulă era dotată cu un pat rudimentar, saltele umplute cu paie tocate, transformate în praf, şi pături militare rulate pe post de pernă.

O tânără însoţită de un jandarm ne-a adus de mâncare la prânz; în timp ce aştepta ca să ia înapoi coşul şi vesela, noi am rămas toate trei în picioare, neîndrăznind să ne aşezăm pe acel pat dezgustător ca să mâncăm.

După ce am terminat, am cerut voie să ne scuturăm păturile în curte şi să măturăm prin celulă.

Bărbatul ne-a răspuns că era duminică, dar tânăra, care ne privise cu milă mâncând, a intervenit în favoarea noastră.

În timp ce jandarmul sporovăia cu ea, am profitat ca să facem puţină curăţenie.

Apoi, tot sub supraveghere, ni s-a permis să ne spălăm în partea din spate a unui coridor lung, unde era o cişmea. Închise din nou, ne-am întins pe cuşete.

L-am implorat pe paznic să mă lase să fac câţiva paşi pe afară. Aveam febră, mă simţeam înfiorător, abia mai puteam respira. Cele două fete au ieşit şi ele după mine. După câteva ture, sub ochii înduioşaţi sau indiferenţi ai locatarilor ce se iţeau pe la ferestre, am fost băgate înapoi în celula noastră, pe care jandarmul a încuiat-o de două ori.

Am rămas pe întuneric, epuizate, în frigul muşcător. Până la urmă, ne-am culcat pe salteaua jegoasă. După câteva minute, s-a deschis uşa şi în prag a reapărut jandarmul, cu o lanternă în mână. S-a apropiat de noi şi mi-a întins un pachet înfăşurat în ziare.

— O cărămidă fierbinte, mi-a explicat.

Pachetul frigea, într-adevăr. Impresionate de atenţia lui, i-am mulţumit şi ne-am strâns bine unele în celelalte, ca să ne încălzim.

Doborâtă de oboseală şi de emoţii, am căzut într-un somn de plumb. Când m-am trezit, o lumină de culoarea cenuşii pătrundea prin lucarnă. La picioarele mele, cărămida binefăcătoare se răcise complet.

Uşa s-a deschis cu zgomot şi ne-am auzit strigate numele. Am fost conduse la un autobuz şi ni s-a ordonat să urcăm. Ne-am primit raţia de pâine pentru drum.

Maşina era plină de fugari arestaţi în diverse localităţi de frontieră şi transferaţi, ca noi, la Annecy.

XI

ANNECY

După o călătorie de câteva ore printre munţii maiestuoşi în haina lor hibernală, autobuzul a ajuns într-un oraş, unde a străbătut mai multe străzi până s-a oprit în dreptul unor ziduri înalte. Un jandarm a sunat la o poartă masivă de fier, s-a auzit scârţâitul unei broaşte, s-a deschis un grilaj şi am intrat în curte. Eram la puşcărie.

Am fost înşirate pe un culoar lung ce conducea de la intrare către mai multe birouri. Vântul îngheţat sufla în toate direcţiile prin uşile deschise. Am fost conduse, una după cealaltă, în faţa unui funcţionar care ne-a întocmit mandatele de arestare şi ne-a pus să completăm şi să semnăm un chestionar. Un alt funcţionar ne-a luat amprentele, ne-a măsurat şi ne-a cântărit. Am rămas acolo, apatice, ţinându-ne îndepărtate degetele înnegrite de cerneală, aşteptând iară grabă finalizarea formalităţilor.

Apoi, am văzut cum deţinuţii bărbaţi erau conduşi spre partea din spate a unei curţi mari, unde se afla secţiunea lor. Erau în număr de douăzeci şi nouă.

Noi eram unsprezece femei, dintre care una era însoţită de doi copii mici. A fost transferată imediat la infirmerie. O alta avea un băieţel de şase ani, care a fost încredinţat unui orfelinat. Micuţul a plecat de lângă mama lui fără să scoată niciun cuvânt. Era şi el la capătul

forţelor, ca noi.

La ordinul funcţionarului, ne-am luat după o matroană care ne-a condus în altă sală, la fel de rece. Acolo, ne-a percheziţionat cu atenţie, ne-a luat foarfecile, acele şi şireturile, dar şi o sticlă de sirop de tuse pe care o aveam la mine. Nu avea de unde să ştie ce era înăuntru, mi-a spus. Odată depuse bagajele la magazie, gardiana s-a îndreptat către o uşă închisă, dotată cu vizor, pe care scria *Atelier* şi din spatele căreia se auzea murmur de voci. A deschis şi ne-a făcut semn să intrăm. Vocile s-au oprit, şi primul lucru pe care l-am văzut, ca într-un coşmar, au fost chipurile palide ale femeilor care s-au întors brusc spre noi.

Am rămas o clipă lângă intrare, cu spatele lipit de zid. Îmi simţeam capul greu şi gol în acelaşi timp. Am examinat sala. Două ferestre zăbrelite luminau zidurile albe. Câteva bănci şi trei mese mari reprezentau singura mobilă. Vizavi de uşă se vedea una mai mică, pe care cineva scrisese cu creionul: *Cahinets*.

Imediat după dispariţia gardienei, prizonierele s-au ridicat din toate colţurile şi ne-au înconjurat, asaltându-ne cu întrebări. Cum mai mergea războiul?

Persecuţiile se înteţiseră, sau îşi mai diminuaseră intensitatea? De unde veneam? Cum fuseserăm arestate? în ce localitate? Şi aşa mai departe…

Ora mesei de prânz trecuse de mult, o săriserăm din cauza călătoriei şi a formalităţilor. Prizonierele au adunat din rezervele lor câte ceva pentru noi.

M-am aşezat pe o bancă şi am ascultat nenumărate poveşti cu evadări şi arestări, răspunzând cât puteam de bine la miile de întrebări pe care angoasa le genera în sufletele celorlalte femei. Gândurile tuturor erau legate, în linii mari, de patru probleme: războiul, fuga, arestarea, deportarea. Acest din urmă cuvânt, mai ales, era pronunţat cu o intonaţie specială, pe voce coborâtă, cu un frison şi ochii măriţi de groază.

La ora şase s-a deschis uşa, şi pe mese au apărut nişte recipiente de fontă în care se vedea o supă de legume

cu cartofi şi tăiţei.

— Alea noi! a strigat gardiana.

Ne-am prezentat în faţa ei şi am primit fiecare un pahar şi lingură. Cuţitul şi furculiţa, instrumente cu care ţi-ai fi putut lua zilele, erau interzise.

Peste o jumătate de oră a urmat distribuirea scrisorilor şi a cărţilor poştale cenzurate, apoi cea a pachetelor, al căror conţinut fusese controlat.

Apropiaţii celor mai multe dintre prizoniere fuseseră deja deportaţi, aşadar, coletele erau o mană cerească pentru o mână de privilegiate. Beneficiarele înţelegeau situaţia şi împărţeau ofrandele cu colegele de detenţie.

La ora şapte, gardiana a apărut din nou şi a strigat:

— Toată lumea la dormitoare! Apoi: Alea noi!

Am primit fiecare câte un cearşaf şi un prosop de culoare gri-închis. Cum era imposibil să speli rufe, pentru că lipsea săpunul, administraţia închisorii se mulţumea să fiarbă lenjeria.

Am pornit pe urmele tovarăşelor mele de necaz.

— Veniţi să vedeţi, ca să ştiţi cum se face când o să vă vină rândul, m-a îndemnat una dintre ele.

Pe culoar se aflau recipiente de tablă galvanizată pe care le-am transportat în dormitoare, luând şi un pahar din tablă cu apă curată pentru noapte. Mi-a luat câteva zile de exerciţii ca să mă obişnuiesc cu aceste operaţiuni complicate.

Dormitoarele mari aveau între douăzeci şi treizeci de priciuri, cele mici, numai trei sau patru… Am fost instalată într-unul dintre acestea din urmă, cu alte două deţinute. Am făcut prezentările.

Una dintre vecinele mele era mama unui cântăreţ celebru din America. Soţul ei era şi el încarcerat la secţiunea pentru bărbaţi. Cuplul avea voie să corespondeze de două ori pe săptămână şi, sărmana de ea, nu trăia decât pentru acele bucăţele de hârtie, aşa-zise scrisori, pe care trebuia să le scrie în franceză şi le primea în aceeaşi limbă. Nu era uşor, pentru că cei doi erau olandezi şi aveau noţiuni foarte vagi de franceză. Am

ajutat-o pe cât m-am priceput.

Cealaltă doamnă, o nemţoaică, energică şi foarte drăguţă, era nevasta unui industriaş, fost milionar, care reuşise să-şi scoată din Germania o parte din avere în 1935. Cei doi se instalaseră în apropiere de Lyon, unde pregătirea profesională a soţului le adusese repede un număr mic, dar constant, de clienţi francezi. În 1940, legea care îi viza pe evreii germani acuzaţi de apartenenţă la a cincea coloană nazistă în Franţa i-a trimis, împreună cu cele două fiice, într-un lagăr de concentrare. După luni de zile de insistenţe şi graţie intervenţiei unui avocat celebru din Lyon pe lângă regimul de la Vichy, au fost eliberaţi.

La sosirea germanilor la Lyon, în faţa pericolului iminent al deportării, fugiseră spre frontiera cu Elveţia, de unde fuseseră întorşi la închisoarea din Annecy.

Cele două cupluri beneficiaseră de serviciile unor călăuze „de primă mână”; cu toate acestea, iată-le acum lângă mine.

Femeile porniseră la drum în hainele de blană cele mai bune, cu rochii elegante şi împodobite cu bijuterii pe dedesubt, purtând mici valize cu articole de lenjerie. N-ar fi conceput să ajungă în Elveţia în zdrenţe, într-atât de sigur li se părea succesul tentativei lor. Eu procedasem invers, cu acelaşi rezultat.

Ce spectacol bizar ofereau aceste două doamne, îngrijite şi elegante, aşezare pe pătuţul lor de fier din această celulă rece şi goală!

Am aflat de la ele că eram plasate în detenţie preventivă. Urma să trecem printr-un proces în toată regula, de care depindea eliberarea noastră sau transferul într-un lagăr din Franţa, de unde ar fi urmat, probabil, deportarea. În principiu, persoanele sub şaizeci de ani care comiseseră delictul de a se deplasa fără autorizaţie cu acte false erau condamnate. Trebuia să-mi găsesc de urgenţă un avocat bun. Ele aveau deja.

Am petrecut o noapte agitată, chinuită, rumegând în minte toate aceste probleme. În plus, tuşeam încontinuu. Dormitorul nu era încălzit şi răcisem deja de când

umblasem în şosete căutând frontiera.

La ora şase dimineaţa ne-am făcut „patul”, căci la şase şi jumătate gardiana deschidea uşile ca să ne conducă la faimosul „atelier”.

Acolo, două câte două, ne-am spălat la o chiuvetă cu două robinete. Frigul muşca fără milă, dar, odată spălate, ne-am pus la loc paltoanele şi mănuşile şi am reuşit să ne încălzim cât de cât. Femeile de origine germană făceau chiar gimnastică în acest scop.

Gardiana a apărut din nou, urmată de două deţinute cu pedepse de doi sau trei ani, şi a proclamat:

— Atenţie la mine, e ora cafelei!

Am format un şir, cu paharele în mâini, în timp ce una dintre cele două deţinute ne distribuia raţia zilnică de pâine, iar cealaltă, o băutură. Apoi am fost lăsate în aceeaşi sală, într-o îngrămădeală de nedescris, având timp la dispoziţie. Unele scriau, altele citeau, iar altele stăteau cu ochii pe pereţi, gândindu-se la ce le rezerva viitorul. Printr-un colţ de fereastră spartă puteam privi afară.

O dată pe săptămână, la ora zece, gardiana anunţa:

— Atenţie la mine, e ora de cumpărături!

Aveam posibilitatea să ne înscriem pe nişte liste şi să comandăm diverse obiecte: hârtie de scris, cerneală, toc pentru peniţe, peniţe (atât de bune încât li se rupea vârful după prima utilizare), săpun făcut din nisip şi lut şi „dulciuri”, adică bomboane negre făcute din zahăr de struguri, admise ca să ne mai îndulcească amărăciunea zilelor, probabil. Se bucurau, de altfel, de mare succes.

Nimeni nu deţinea tichete pentru raţii. Cartelele de alimente găsite asupra fugarilor erau confiscate toate, căci unele aparţineau unor francezi, iar celelalte erau false. Prietenii la curent cu arestarea trimiteau adesea astfel de cartele deţinuţilor. Populaţia şi fundaţiile de întrajutorare franceze trimiteau şi ele către conducerea închisorii.

„Atelierul” nu avea nimic dintr-un atelier autentic, cu excepţia numelui. Era imposibil să lucrezi ceva, din simplul motiv că acele şi foarfecile erau interzise. Ne petreceam timpul într-o stare de somnolenţă, întreruptă uneori de

scandaluri violente, căci, în afară de cele treizeci şi cinci de infractoare care încercaseră „să-şi pună coada pe spinare fără permisiune”, aveam printre noi şi două hoaţe de carieră, de trei ori recidiviste, o tăinuitoare de bunuri, complicea unui fabricant de tichete de masă false, şi o fată de moravuri uşoare care profitase de vizita la hotel ca să fure nişte haine.

Cum armonia era departe de a domni între aceste femei, asistam uneori la schimburi de insulte dintre cele mai pitoreşti. Era „pegra” prin excelenţă. Parcă trăiam într-un roman de Carco[11]…

Printre fugare se aflau o doctoriţă alsaciană, o pianistă poloneză, două studente belgiene, soţia unui rabin din Anvers, cea a unui negustor de diamante din acelaşi oraş, cinci poloneze cu copiii lor, o rusoaică din Baku, o olandeză şi numeroase nemţoaice şi austriece.

Tinere sau bătrâne, frumoase sau urâte, înfloritoare sau fanate, tinere sau mame de familie, toate fugiseră din calea deportării.

O tânără franţuzoaică, călăuză benevolă, fusese arestată şi închisă împreună cu grupul de fugare pe care îl conducea. Bună la suflet şi răbdătoare, avea întotdeauna un cuvânt de consolare pentru cele mai slabe dintre noi. Toate deţinutele se bucurau de influenţa ei benefică şi îi cereau sfaturi sau informaţii. Domnişoara Adrienne era şi singura dintre noi care-şi păstra întotdeauna calmul.

Într-o dimineaţă, gardiana noastră, pe care eram obligate s-o numim „şefa”, a venit ca să conducă mai multe prizoniere la vorbitor. Am profitat ca să mă apropii de ea şi s-o rog să-mi dea înapoi sticluţa cu sirop de tuse.

— V-am spus o dată: niciun sirop! a urlat la mine.

— Tuşesc rău şi nu le las pe colegele de cameră să doarmă, am încercat să o conving.

Femeia s-a dezlănţuit complet:

— Cine conduce aici, eu sau dumneavoastră? Cine-mi

11 Francis Carco (1886-1958), scriitor francez cunoscut pentru romane a căror acţiune se desfăşoară în cartierele rău famate ale Parisului, utilizând din belşug elemente de argou (n.tr.)

garantează ce este în sticluţă? Poate că încercaţi să vă otrăviţi, ce ştiu eu? Am văzut multe pe aici! Dacă insistaţi, o să petreceţi noaptea în „atelier” şi, dacă mă supăr, vă tai la toate dreptul la scrisori şi la pachete pentru o zi.

A ieşit mormăind indispusă.

Această ieşire m-a intimidat în aşa hal, încât m-am ascuns în spatele tovarăşelor mele.

Ca să mă consolez, i-am scris lui Marius, care aflase probabil ce păţisem de la domnul Jean Letellier.

În scurtă vreme însă, mi-am dat seama că cerberul nostru feminin nu era atât de rău. Obişnuită să le impună o disciplină de fier clientelor ei obişnuite, prezenţa noastră o descumpănea. Îşi ascundea jena faţă de noi sub o asprime burzuluită şi zgomotoasă.

Când îi vorbeam, începeam întotdeauna cu formula:

— Îmi permiteţi, vă rog, să…

Şi eram întrerupte iară excepţie:

— N-aveţi ce să mă rugaţi. Eu nu dau decât ordine. Executaţi-le!

Nu mai îndrăzneam să terminăm fraza:

— …să vă cer acordul pentru a închide fereastra de deasupra patului? Ne udă ploaia.

Ceea ce n-o împiedica să vocifereze a doua zi: – Cât de leneşă poţi să fii ca să laşi geamul deschis şi să-ţi plouă în cap?

Dacă însă vreuna dintre noi îndrăznea să închidă o fereastră iară să ceară voie, imediat răcnea pe o voce care-ţi îngheţa sângele în vene:

— Cine a închis geamul? Cine comandă aici? Eu, sau voi?

În aceste situaţii ne blocam într-o tăcere anxioasă.

— Şefa e aşa tare-n gură, că te ia durerea de burtă, comenta tăinuitoarea de bunuri furate.

Scenele acestea ar fi trebuit să ne distreze, dar eram prea zguduite de încercările prin care trecuserăm. Mai mult, în fiecare zi aflam despre foste camarade de detenţie care fuseseră judecate şi luaseră calea lagărului de la Gurs. Îngrozite de perspectiva deportării, eram cu nervii la

pământ şi suportam cu greu măruntele incidente zilnice.

Într-o sâmbătă seara, domnişoara Adrienne ne-a spus că a doua zi se va ţine o slujbă în capela închisorii.

— Ce-ar fi să mergem toate să ne rugăm? Domnul ne ascultă pe toţi, indiferent de religie, a sugerat una dintre deţinute.

Majoritatea am acceptat.

Înainte să ne conducă la dormitoare, şefa ne-a anunţat:

— Atenţie la mine, mâine e slujbă! Care vrea să vină?

Vreo douăzeci dintre noi au ridicat mâna.

— Dacă toate evreicele care ajung acuma la noi urcă în capelă, n-o să mai fie loc pentru bunele creştine, a bombănit ea profund ofuscată.

Domnişoara Adrienne i-a răspuns pe cea mai blândă voce din lume:

— Doamna mea, de ce să nu le lăsăm şi pe aceste amărâte să se apropie de Dumnezeu? Aşa ne învaţă oare Domnul nostru?

Argumentul i-a indus o asemenea confuzie, încât şefa şi-a pierdut temporar uzul vorbirii. De această dată n-a reuşit să recurgă nici măcar la urlete asurzitoare, metoda ei obişnuită. Sunt convinsă că n-a uitat prea uşor acea zi.

A doua zi însă şi-a luat revanşa. Când deţinutele au dat să intre în micuţa capelă din străfundurile închisorii, a tunat dintr-odată:

— Întâi creştinele!

Poate că făcuse această discriminare mai mult din convingere decât din nevoia de a-şi recupera autoritatea. Aşa înţelegea ea să-şi manifeste sentimentele creştine. Nu avea suflet rău, dar era prea pătrunsă de rolul ei de gardiană-şefă a închisorii.

Astăzi îmi dă mâna să glumesc când îmi aduc aminte de ea (o porecliserăm între noi „Madam

Atenţie-la-mine”), iară resentimente şi chiar cu o doză de simpatie. Dacă ne gândim că dispunea de o putere nelimitată asupra noastră, trebuie să recunoaştem că s-ar fi putut arăta mult mai dictatorială decât o făcuse.

Existenţa noastră de sărmane deţinute avea şi unele clipe de destindere. Într-o duminică, o vieneză răvăşitoare, blondă cu ochii verzi, căreia nici măcar o sarcină avansată nu-i putea răpi graţia, mama băieţelului trimis la orfelinat, a primit vizita copilului, însoţit de o măicuţă.

Călugăriţa ne-a povestit că, pe drum, însoţind copilul, jandarmul îl întrebase cum îl cheamă, ca să ştie cum îl predă responsabililor închisorii.

— Cum te numeşti?

— François Besson, a răspuns copilul, aşa cum îl învăţaseră părinţii lui (căci toată familia dispunea, firește, de acte false).

— Bine, dar care e numele tău adevărat?

— Numele meu este François Besson, a repetat puştiul sigur pe el.

Cum jandarmul insista, copilul i-a răspuns iară a se lăsa intimidat:

— Dacă nu mă credeţi, n-aveţi decât să o întrebaţi pe mama numele meu adevărat. Eu ştiu că mă numesc François Besson.

Jandarmul a rămas cu gura căscată. Nu ştia că rezistenţa morală a acestui tânăr din Israel fusese călită de-a lungul zecilor de secole de istorie.

Călugăriţa ne-a mai povestit o întâmplare, pe care o redau aici.

Sora care avea grijă de copii la orfelinat l-a întrebat pe micuţ:

— Cine a murit, mama sau tatăl tău?

— Şi mama şi tata sunt în viaţă, la închisoare. Dar să ştiţi, doamnă, că n-au furat. Sunt închişi fiindcă sunt evrei!

Bunele măicuţe rămăseseră puternic impresionate.

Încurajat de succes, copilul a început să turuie verzi şi uscate, informându-ne că primise jucării şi că se juca cu micii lui colegi.

— Ştii, mama, ei nu sunt evrei, dar sunt destul de drăguţi cu mine şi nu mă bat.

Mama, mândră ca o regină, le-a povestit femeilor din jur cum micuţul ei le ţinuse deja piept jandarmilor în

momentul arestării.

— Le-am spus totul aşa cum m-ai învăţat, a întrerupt-o acesta.

Era un copil blond şi rozaliu, cu gropiţe în obraji, leit maică-sa. Cuvintele şi atitudinea lui trădau maturitate, erau atent cumpănite. Privindu-l, mi-am spus în sinea mea: „Într-o bună zi, va deveni unul dintre acei evrei antipatizaţi de toată lumea. Va fi considerat prea dezgheţat, prea isteţ şi insuportabil de abil. După aşa o şcoală a vieţii! La numai şase ani! Sărmanul de el!”

Uşa „atelierului” s-a deschis şi şefa a proclamat din prag:

— Atenţie la mine, e ora supei!

Pe masă au apărut recipiente umplute cu supă de linte şi tăiţei, în onoarea zilei de duminică.

Ora de vizită se încheiase…

Buna măicuţă de la orfelinat şi copilul roz au plecat.

XII

SAINT-JULIEN

După o săptămână, un grup de deţinuţi se pregătea să fie dus la palatul de justiţie de la Saint-Julien. Unii ca să fie audiaţi de judecătorul de instrucţie, alţii spre a fi prezentaţi în faţa tribunalului. Eu făceam parte din al doilea grup.

La ora şase dimineaţa am fost trezite de tradiţionalul „Atenţie la mine”, urmat însă de cuvintele „Se pleacă la tribunal!” Apoi, şefa a făcut apelul, pocind majoritatea numelor. La orice observaţie răspundea invariabil:

— Fac şi eu ce pot, dar ce-i cu numele astea, ce, suntem turci?… Pe mine să nu mă puneţi să vorbesc în latină!

Am izbucnit toate în râs, cu şefa în frunte, mulţumită de savoarea propriilor cuvinte.

Ne-am instalat în „duba” improvizată.

Această călătorie la tribunal a fost o adevărată recreaţie pentru noi, căci am putut părăsi pentru câteva ore închisoarea. Am admirat soarele, pădurea, câmpurile, Alpii, cu coamele lor cernute de zăpadă, iarna în toată

splendoarea ei. De asemenea, am intrat în contact cu prizonieri de dată mai recentă, care aveau noutăţi de afară.

Am călătorit, aşadar, împreună cu alţi deţinuţi: hoţi, vagabonzi, beţivi, spărgători şi tăinuitori. Un ucigaş cu cătuşe la mâini, păzit de doi jandarmi, era vedeta grupului. Stătea lângă o brunetă frumoasă, arestată pentru că dansase într-un loc public.

— Dansul! De când e dansul o crimă? se indigna ea.

Bărbaţii se prefăceau indignaţi şi ei, ca să-i facă plăcere. Nimeni însă nu i-a atras atenţia că singura crimă a majorităţii celor din jur era aceea că încercaseră să scape de deportare.

Când am ajuns la Saint-Julien, „nou-venitele” au fost trimise într-o sală, la judecătorul de instrucţie. Am răspuns la întrebările uzuale şi ne-am justificat, ca de obicei, decizia de încerca să fugim din ţară. Cum nu intraserăm încă în legătură cu un avocat, „cazul nostru” a fost amânat cu opt zile.

Am fost conduse apoi într-una dintre marile săli ale tribunalului, unde am fost lăsate să urmărim dezbaterile, care au început cu câţiva delincvenţi.

— Am înţeles, aţi vrut cu orice preţ un pui pentru revelion, dar de ce i-aţi căsăpit şi pe ceilalţi nouă? l-a întrebat judecătorul pe unul care furase zece pui de găină.

— Veneau singuri la mine, a explicat omul, atunci m-am gândit la prietenii mei. Ce cadou mai frumos decât un puiuţ de Crăciun?

Vorbea foarte serios. Martorii au confirmat că, într-adevăr, omul dăduse puii mai departe. Exterminatorul din poiată a fost condamnat la o lună de închisoare cu suspendare.

Imediat apoi a început procesul cel mai important al zilei, cel al asasinului. Experţii au prezentat depoziţii lungi, după care au fost chemaţi martorii şi, în sfârşit, acuzatul, un bărbat înalt şi extrem de palid, s-a ridicat în picioare.

Evreu de naţionalitate germană, ucigaşul se refugiase în Franţa împreună cu soţia lui. La început

trăiseră liniştiţi la Paris, din banii trimişi de o rudă din Elveţia. După ordinul de arestare a evreilor germani, consideraţi coloana a cincea, cuplul a fost separat: ea la Gurs, el într-un fort. După şase luni, femeia, bolnavă, epuizată, cu sistemul nervos grav dereglat, a fost pusă în libertate. După o lună, în baza legii de revizuire a situaţiei evreilor germani şi austrieci, a fost eliberat şi soţul ei. Au primit reşedinţă forţată într-o mică localitate din Alpii Maritimi, unde şi-au reluat viaţa normală.

Cu toate acestea, femeia nu reuşea să scape de coşmarul lunilor petrecute la Gurs, când crezuse că soţul ei fusese deportat în Est. Era atât de îngrozită, încât îl implora s-o ucidă dacă o astfel de situaţie avea să se repete. Multă vreme, soţul refuzase.

Femeia suferea de insomnie. Într-o noapte, a înghiţit un flacon întreg de somnifere; a fost adusă la viaţă, dar imediat a declarat că la prima ocazie avea să încerce din nou să se sinucidă. Spunea că nu putea continua să trăiască sub ameninţarea permanentă a deportării.

Ca să o liniştească şi fiind el însuşi convins că represiunea nu se va relua, bărbatul îi jurase că o s-o omoare şi că apoi îşi va lua şi el zilele. Din acea clipă, femeia devenise exemplar de calmă, aproape senină. De profesie infirmieră la domiciliu, a început să aibă grijă de copiii şi de bolnavii din sat cu atâta devotament, încât toată lumea îi trata pe cei doi cu multă simpatie şi recunoştinţă, a relatat un martor.

Legile rasiste aplicate în Franţa din 1942 au readus la ordinea zilei persecuţii din ce în ce mai violente. Cuplul s-a decis să ia calea riscantă a fugii în Elveţia.

Echipaţi doar cu o valiză mică, în care ascunseseră un brici mare din oţel, au pornit-o către frontieră, alături de alţi fugari, sub conducerea unei călăuze.

Au fost prinşi chiar când se pregăteau să sară peste sârma ghimpată. Într-o fracţiune de secundă, în timp ce jandarmii îi imobilizau pe ceilalţi membri ai grupului, femeia a scos briciul din valiză, i l-a dat soţului ei şi i-a spus doar atât:

— Hans, ai jurat!

Înnebunit el însuşi de spaimă şi hipnotizat de voinţa fermă a soţiei, omul i-a tăiat gâtul. Când a văzut că se apropie jandarmii, a încercat să se sinucidă, provocându-şi două tăieturi adânci, şi a căzut plin de sânge lângă cea care fusese aleasa inimii lui. Ultimul său gest, a povestit unul din vameşii care au asistat la scenă, a fost să o strângă la piept pe muribundă. Un alt vameş i-a confirmat depoziţia, adăugând:

— Am fost acolo. Exact aşa s-au petrecut lucrurile.

La faţa locului a fost chemat un medic, care nu a putut decât să constate decesul femeii şi situaţia gravă a bărbatului, pe care l-a trimis de urgenţă la spitalul cel mai apropiat, după ce i-a pansat provizoriu rănile. Cei doi au fost duşi în localitatea Z., ea la morgă, el pe masa de operaţie.

— Cum de-a scăpat ucigaşul cu viaţă după tăietura pe care şi-a făcut-o, aceasta trece peste puterea mea de înţelegere, onorată instanţă. O spun cu toată convingerea, avem de-a face cu una dintre acele manifestări ale hazardului, pe care am putea-o califica drept miraculoasă, dacă vrem să ne raportăm la intervenţia divină. De altfel, dacă examinaţi oribilele cicatrice rămase pe trupul ucigaşului, puteţi să vă faceţi o idee despre gravitatea rănilor.

Când medicul-expert a învârtit capul deţinutului, sala a fost străbătută de un fior. Chiar şi de la distanţă se vedeau două cicatrice mari, încă nevindecate complet, care se încrucişau la mijlocul gâtului.

— Când şi-a revenit în simţiri, disperat, a profitat de un moment de absenţă a paznicilor ca să-şi smulgă pansamentul şi a fost găsit într-o baltă de sânge. Tot spitalul a fost bulversat. Numai constituţia lui excepţional de robustă l-a scăpat cu viaţă, în ciuda

propriei voinţe, căci am fost nevoiţi să-l legăm ca să evităm o nouă tentativă.

Tribunalul era puternic impresionat.

A luat cuvântul acuzarea:

— Indiferent de amploarea tragediei, faptele sunt fapte: femeia a murit asasinată. Bărbatul este în faţa noastră – în viaţă. Cer pedeapsa obişnuită în astfel de cazuri, cu circumstanţe atenuante.

Omul s-a aşezat la loc, lăsând impresia că îşi făcea, fără nicio plăcere, datoria profesională.

Avocatul apărării a prezentat în cuvinte bine meşteşugite viaţa celor doi persecutaţi, cu perioadele ei succesive de speranţă şi de deznădejde. Şi-a încheiat pledoaria cu aceste cuvinte:

— Domnilor juraţi, când medicul aici prezent a ordonat transferul muribundului, care trebuia supus unei intervenţii chirurgicale de urgenţă, maşina l-a dus mai întâi la spitalul din localitatea cea mai apropiată, la Z. Primarul, anunţat telefonic despre sosirea iminentă a tragicului transport, a luat o decizie ce va rămâne pe veci înscrisă în anuarul ruşinii: „E un evreu. Nu vreau probleme cu nemţii în comuna mea. Duceţi-l la Saint-Julien!” Convoiul a trebuit să mai parcurgă câţiva kilometri înainte de a-i putea lăsa pe cei doi, moarta şi muribundul.

Dinspre juraţi s-au auzit exclamaţii dezaprobatoare, preluate de întreaga sală.

— Iată, domnilor juraţi, ce grozăvie se poate întâmpla în Franţa anului 1942! Pentru a ne şterge de pe conştiinţă această acţiune abominabilă, cer ca acest om să fie pus imediat în libertate. El nu poate şi nu trebuie să fie inculpat pentru crimă, căci singura crimă pe care a comis-o este aceea de a-şi fi ţinut o promisiune sacră, gest pentru care a încercat să plătească preţul suprem!

O oră mai târziu, acuzatul părăsea sala epuizat de emoţii şi de oboseală, purtat pe umeri de două suflete caritabile din public. Fusese achitat.

Tribunalul mai avea o sesiune după-amiază şi, cum deţinuţii nu puteau fi aduşi decât toţi odată, am fost închişi până la finalul lucrărilor în celula pe care o cunoşteam deja, căci petrecusem o noapte acolo înainte de transferul la penitenciar.

De această dată eram douăzeci şi unu de deţinuţi, înghesuiţi, întinşi pe cele două paturi de campanie sau în picioare, pe culoar. Două savoiarde drăguţe ne-au adus masa de la hanul învecinat. Am mâncat cum am putut, claie peste grămadă, căci eram lihniţi.

Poveştile pe care am avut ocazia să le aud în orele de aşteptare erau teribil de dureroase: părinţi cărora li se răpiseră copiii; mame de familie rămase fără soţi; un tată cu două fetiţe, de şase şi de opt ani, a căror mamă fusese arestată în timpul unei razii la Marsilia. Femeia ieşise la cumpărături şi nu se mai întorsese acasă. Un avocat din Bruxelles, un industriaş din Mulhouse, un preot din Praga îmbrăcat în ţăran; doi scriitori germani, o doctoriţă psihanalistă, tot nemţoaică, o cântăreaţă austriacă de operă, un rabin din Anvers a cărui familie de şapte persoane fusese deportată în timp ce el ţinea slujba, un pastor, o femeie cu sugarul ei etc., etc. Fiecare nou „caz" părea mai tragic decât precedentul. Un crescendo de suferinţe, de deportări, de dispariţii!

Printre noi, hoţul de găini făcea figură de favorit al destinului. Era, de altfel, foarte mulţumit de sentinţa primită şi se simţea bine în compania noastră. Am împărţit cu el ţigările şi mâncarea, căci bietul om nu mai mâncase pe săturate de la faimosul revelion cu pui.

Din discuţiile cu nou-veniţii am aflat că autorităţile germane înlocuiseră cam peste tot în Franţa trupele italiene de ocupaţie cu soldaţi ai Reichului. Germanii înregistrau victorii pe toată linia, situaţia politică le era favorabilă, demersurile lor diplomatice erau încununate de succes, iar ţara întreagă gemea sub un jug din ce în ce mai greu.

În acea seară, la distribuirea corespondenţei, mi-am auzit strigat numele. Primisem o scrisoare de la bunul meu profesor, care, deşi îşi planificase să locuiască la Nisa, se stabilise până la urmă la Lyon, din raţiuni de familie. îl anunţasem despre arestarea mea şi acum îmi scria că, ţinând seama de capetele de acuzare (deplasare iară autorizaţie, tentativă de trecere ilegală a frontierei), era

aproape sigur că urma să fiu trimisă în lagărul de la Gurs. Partea bună era că nu mă aflam în pericol iminent de deportare. Mi-a promis că avea să vină să mă vadă imediat ce ajungeam în lagăr, ca să analizăm împreună posibilităţile unei eliberări.

Toată bunăvoinţa şi tot devotamentul din scrisoarea lui nu mă puteau consola faţă de perspectiva de a ajunge la Gurs. Am petrecut o noapte agitată, căutând o soluţie şi gândindu-mă la cum aş putea organiza o nouă tentativă de fugă în străinătate. Nu vedeam niciuna. Prin minte mi-a trecut rapid, ca o pală de vânt, gândul fugii supreme. O femeie se sinucisese cu trei zile mai înainte, chiar când trebuia să fie transferată. Spărsese fereastra sălii unde fusese încuiată, în aşteptarea jandarmilor, şi îşi tăiase venele cu un ciob. Ştiam însă că-mi lipsea curajul. Mult prea multe legături mă ţineau încă prizonieră în această existenţă. Iubeam viaţa, iar gândul de a-i revedea pe mama şi pe cei dragi îmi dădea energia necesară ca să caut salvarea.

A doua zi, la ora când se distribuia corespondenţa, am fost din nou strigată. Primisem o scrisoare de la Marius. Îmi scria cât de tare îi duruse vestea eşecului meu, cât de neliniştiţi fuseseră în perioada sărbătorilor de Crăciun şi îmi povestea despre prieteni care se interesau constant de soarta mea. Mă întreba cu tristeţe ce sentinţă primisem: încarcerare sau lagăr? Cum putea ajunge la mine? Suma pe care i-o cerusem îi fusese trimisă avocatului meu, prin mandat telegrafic.

Printre altele, îmi spunea că expediase tichete pentru raţii de alimente pe adresa închisorii. Scrisoarea mi-a dat curaj şi m-a consolat. Puteam conta, aşadar, pe ajutorul unui avocat, speranţa supremă a oricărui deţinut.

A doua zi am primit un colet plin cu atâtea minunăţii şi rarităţi, încât am făcut senzaţie: două pulpe de iepure, fructe confiate, săpun, două prosoape şi un cearşaf.

Deţinuta complice a falsificatorului de tichete a exclamat:

— Săpunul tău este chiar săpun adevărat!

Am găsit şi trei ace de cusut ascunse într-o cutie, sub o roată de camembert bun. Pentru prima dată după mult timp am redescoperit plăcerile gustului, căci mâncatul devenise pentru mine un exerciţiu tern obligatoriu.

În acea noapte, Cenuşăreasa a dormit pe un cearşaf alb, cu sulul pe care punea capul învelit într-un prosop curat.

Într-o dimineaţă, şefa m-a convocat cu o voce de stentor. Am urmat-o la vorbitor, unde mă aştepta avocatul meu, cu care am făcut cunoştinţă.

În afara mandatului telegrafic, mai primise paşaportul meu şi diverse documente. Faimoasa recomandare a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri din

1939 şi-a făcut din nou apariţia, alături de cartea lui Jules Chancel.

Avocatul era un om afabil, aşa că am stat la taclale. Mi-a spus zâmbind că dosarul meu conţinea dovezi care m-ar fi putut scăpa de acuzaţii mult mai grave decât încercarea de trecere frauduloasă a frontierei în Elveţia. De altfel, a adăugat, rigorile justiţiei fuseseră relaxate puţin, căci atenţia ocupantului german era concentrată momentan în altă parte. Unii refugiaţi fuseseră eliberaţi după ispăşirea pedepsei, alţii, trimişi înapoi în oraşele de reşedinţă sau orientaţi către departamente mai puţin supravegheate de nazişti. Procesele în curs, mi-a explicat, nu erau decât o formalitate obligatorie, în absenţa căreia germanii ar fi luat ei înşişi, fără nicio problemă, toate măsurile represive, folosindu-se de primul pretext. În felul acesta ar fi ajuns să controleze toată administraţia poliţienească şi judiciară a ţării. Prin urmare, autorităţile franceze trebuiau să afişeze cea mai strictă asprime faţă de refugiaţi, ca să evite acapararea ultimelor instituţii ce mai aparţineau Franţei.

Săptămâna care stătea să înceapă sub auspicii luminoase mi-a permis să nutresc câteva speranţe, de care m-am agăţat bucuroasă.

Aceeaşi săptămână a fost marcată şi de eliberarea domnişoarei Adrienne, care, înainte de plecare, a găsit

pentru fiecare dintre noi o vorbă de încurajare sau un sfat. Mie mi-a dat adresele unor persoane la care aş fi putut apela după ce-mi regăseam libertatea.

Alte deţinute care se liberau au promis că ne vor ţine la curent cu soarta lor, ca să ştim şi noi ce ne aştepta.

Un lucru neplăcut a închis acea săptămână: am constatat că sejurul nostru colectiv la „pârnaie” ne adusese păduchi multora dintre noi. Mare emoţie! Am început, febrile şi conştiincioase, să ne despăduchem una pe cealaltă, activitate care ne-a ocupat toată ziua. Aveam impresia că mă găsesc într-una dintre acele cuşti pline de maimuţe al căror spectacol similar mă distra aşa de tare în fragedă tinereţe.

Şefa şi-a făcut din nou apariţia şi ne-a anunţat pe un ton grav:

— Atenţie la mine! Zi de tribunal.

A citit numele deţinutelor ajunse între timp „veterane”, pe care le pronunţa iară ezitare şi cu un accent impecabil, apoi cele ale „ălora noi”, care trebuiau să ajungă, la rândul lor, în faţa judecătorului de instrucţie.

Deţinuţii, bărbaţi şi femei, s-au suit în autobuz într-un freamăt de bucurie interioară. Pe drum însă, maşina noastră a intrat în coliziune cu o camionetă şi motorul a refuzat să mai pornească. Era ca inima unui colos, care, şocată de propria crimă, a încetat să mai bată. Victima autobuzului, camioneta, complet zdrobită, zăcea răsturnată în şanţ. În zadar s-a

chinuit şoferul, ajutat de jandarmi, să reanimeze bestia. Inutil! Deţinuţii au fost nevoiţi să străbată kilometrii rămaşi pe jos. Eram numeroşi, iar grupul care se mişca cel mai încet a fost încătuşat, căci „rămânea *espres* în urmă”, cum spunea unul dintre paznici.

Arestul, amprentarea, prezentarea la corecţională, cătuşele, nu lipsea nimic. Intrarea grupului nostru în tribunal, puternic încadrat de o escortă de jandarmi, mi-a amintit ilustraţia unei cărţi de Courteline şi m-a amuzat.

Primul caz a fost cel al unei călăuze care organizase

numeroase expediţii peste graniţă, cu preţuri ce puteau ajunge la o sută de mii de franci pe cap de fugar. Pentru că pretindea aceste sume exorbitante a fost condamnat la trei ani de muncă forţată.

A venit rândul unei femei cu un copil mic în braţe. A primit o pedeapsă de o lună de închisoare, pentru că încercase să fugă din ţară. Era citată, în acelaşi timp, şi ca martor împotriva călăuzei sale.

După ce luase suma asupra căreia se înţeleseseră, ghidul îi ceruse, pe drum, încă cinci bancnote noi de o mie de franci.

— Ştiu că mai aveţi bani la dumneavoastră.

— Nu zic că nu, i-a răspuns femeia, dar nu cunosc pe nimeni în Elveţia şi, aşa cum vedeţi, copilaşul meu este bolnav.

— Cum vreţi, dacă nu-mi daţi banii, vă las aici, i-a zis călăuza.

Femeia s-a executat, că nu avea de ales. Au mai parcurs doi kilometri, însă copilul a început să plângă, a apărut un jandarm, iar ghidul a rupt-o la fugă. Femeia a fost transferată la vamă, unde l-a regăsit, nu iară o anumită plăcere, pe escrocul care fusese prins şi el imediat după arestarea ei.

Procurorul şi judecătorii l-au taxat fără menajamente pe inculpat, care a fost condamnat pentru escrocherie şi şantaj.

Au fost judecaţi apoi patru tineri cu vârste cuprinse între douăzeci şi douăzeci şi cinci de ani. La izbucnirea războiului se înrolaseră voluntari, împreună cu un grup de cincizeci de tineri evrei polonezi. Când se încheiase armistiţiul fuseseră trimişi în Maroc şi încorporaţi în calitate de „prestatori” în Legiunea Străină. Cincisprezece dintre ei, care aveau familii în Franţa, primiseră totuşi permisiunea să rămână în lagărele metropolei înainte de a fi liberaţi. Au început însă persecuţiile, şi opt dintre „prestatori” au fost deportaţi în Germania, pe când alţii au reuşit, cu eforturi supraomeneşti, să ajungă în Anglia. Ultimii patru străbătuseră pe jos distanţa dintre Alpii

Maritimi şi frontiera elveţiană, sfârşindu-şi periplul… în arest. Judecătorii s-au consultat între ei şi au ajuns la concluzia că foştii voluntari ar fi fost mai bine protejaţi într-un lagăr de muncă francez decât într-o aşa-zisă libertate.

Un negustor de diamante din Anvers, a cărui soţie murise într-un lagăr de prizonieri din Belgia, iar cei cinci copii i se răspândiseră prin lume, a fost judecat, asemenea celor mai mulţi dintre noi, pentru deplasare cu acte falsificate şi tentativă de trecere frauduloasă a frontierei. La rândul lui, depusese plângere împotriva miliţienilor care îl arestaseră.

— În timpul percheziţiei, a explicat avocatul său, miliţienii au găsit asupra lui două săculeţe de mătase, cusute în căptuşeala pardesiului, pline cu diamante. Fiecare săculeţ avea ataşată o notiţă detaliată privind greutatea, culoarea şi dimensiunea fiecărei pietre. Negustorul cususe o listă similară în interiorul şepcii şi trimisese o copie unor prieteni francezi de la Grenoble. Dacă intra în bucluc, prietenii lui promiseseră să ceară înapoi pietrele preţioase şi să le dea copiilor, în momentul în care aceştia ar fi reapărut. Găsind săculeţele, miliţienii le-au luat şi s-au făcut nevăzuţi. Când au revenit, unele pietre şi notiţele descriptive dispăruseră. Negustorul a refuzat să semneze procesul-verbal de confiscare. Ştiind că soarta îi era pecetluită şi că nu mai are nimic de pierdut, încerca să recupereze măcar o parte din avere, ca să-şi ajute copiii.

Poliţiştii au fost nevoiţi să admită că duseseră cele două săculeţe într-o încăpere alăturată.

— Era aşa de aglomerat, încât nu puteam să examinăm în siguranţă nişte obiecte atât de mici. Inculpatul nu vrea decât să se răzbune pe noi, a declarat unul dintre oamenii legii.

Cum însuşirea bunurilor deţinutului reprezenta o gravă încălcare a legii, avocatul a cerut să i se facă dreptate clientului său. Verdictul a fost amânat cu două săptămâni, căci urmau să fie efectuate cercetări

suplimentare.

Trei doamne în vârstă, cu părul strălucitor de alb, au compărut concomitent, fiind apărate de acelaşi avocat. Cea mai tânără avea… şaizeci şi doi de ani, iar cea mai bătrână, şaptezeci şi doi. Cea mai înaltă era încadrată de celelalte două, slabe, aproape fragile. S-au deplasat împreună la bară, pentru aceleaşi delicte: circulaţie prin ţară fără permisiune şi tentativă de trecere frauduloasă a frontierei.

Una dintre ele avea o fiică măritată la Zürich, cealaltă, despărţită de fiul ei, deportat de nemţi, voia să i se alăture prietenei sale. Cea de-a treia fusese nevoită să părăsească azilul comunităţii evreieşti din Toulouse, unde fusese închisă din ordinul regimului de la Vichy, şi se regăsise pur şi simplu fără acoperiş deasupra capului. O luase către Elveţia, deoarece auzise că era cel mai bun refugiu pentru amărâţi ca ea.

Oare cum şi-au închipuit ele că vor sări peste gardurile de sârmă ghimpată? m-am întrebat privindu-le. Oare se gândiseră vreo clipă la dificultăţile care le aşteptau? Ori le ignoraseră complet, gândindu-se că, dacă Marea Roşie se deschisese ca să-i lase să treacă pe copiii lui Israel, atunci şi sârma ghimpată se va da la o parte ca să treacă trei bătrâne în căutarea libertăţii? Mai credeau încă în miracole, atât de frecvente în istoria strămoşilor lor? Uitaseră oare că, din acea epocă îndepărtată, Dumnezeul lor, Eternul, Dumnezeul tunetelor şi al răzbunării, părea să fi uitat de poporul lui ales?

După o scenă mişcătoare au fost achitate toate trei, cu ordin să se întoarcă la reşedinţele lor anterioare.[12]

Ca într-un vis, mi-am auzit strigat numele. M-am ridicat. Am simţit mai mult decât am văzut privirile lăsându-se asupra mea. Am rămas dreaptă cât timp avocatul meu a făcut prezentarea cazului. Tentativă de trecere frauduloasă a frontierei, dar în posesia vizei

12 în februarie 1944 am aflat prin intermediul unor prieteni că una dintre aceste biete bătrâne, despre care mă interesam constant, fusese capturată de Gestapo şi transferată în lagărul de la Drancy.

elveţiene. Majoritatea proceselor vizau străini sosiţi recent în Franţa ca să scape de persecuţii, pe când eu locuisem multă vreme în ţară, unde îmi efectuasem şi studiile. Fusesem nevoită să trăiesc ascunsă luni de zile, până când nişte prieteni elveţieni, aflând în ce situaţie grea mă aflam, mi-au trimis viza. Forţată de pericolul iminent, fără a-mi dori acest lucru, am încercat, până la urmă, să părăsesc această Franţă pe care o consideram a doua patrie. Tentativa de fugă cu acte false, pe care le trimisesem înapoi ca s-o protejez pe franţuzoaica de la care le primisem, eşuase.

— Dacă ar fi păstrat documentele, clienta mea ar fi putut trece cu uşurinţă drept franţuzoaică şi s-ar fi putut întoarce în oraş.

Apoi, ridicând glasul, avocatul meu a dat citire scrisorii de recomandare din 1939. La cuvintele: „… solicităm ca ea să se bucure, în ţara noastră, de toate drepturile şi libertăţile”, dinspre judecători s-a auzit un murmur.

Această recomandare respinsă, dispreţuită, batjocorită chiar de atâtea ori, îi permitea acum avocatului meu să ceară pentru mine autorizaţia excepţională de a mă stabili oriunde în Haute-Savoie, în orice sat, cătun, orăşel sau chiar la Annecy, alături de dreptul de a mă deplasa liber între graniţele departamentului.

Cererea apărătorului meu a fost satisfăcută pe de-a-ntregul. Am primit pedeapsa minimă, cu suspendare, şi am fost pusă în libertate.

Am fost dusă înapoi la penitenciarul din Annecy, unde am fost nevoită să aştept până a doua zi încheierea formalităţilor.

Pentru prima dată după foarte multă vreme am căzut într-un somn odihnitor, fără coşmaruri şi fără griji.

La ora şase şi jumătate dimineaţa am coborât, ca de obicei, la „atelier”. De această dată, aveam la mine bocceluţa, cearşaful şi prosopul, căci speram să nu mă mai întorc niciodată în acel dormitor.

Speram, dar fără prea mare convingere…

XIII

ANNECY

La grefa mi-am primit înapoi bijuteriile şi banii. Gardiana mi-a dat şi obiectele lăsate spre păstrare. Se purta aproape afabil cu mine, păstrând, fireşte, distanţele obligatorii. Ostilitatea ei faţă de sticluţa cu sirop rămăsese însă neştirbită. Când mi-a dat-o înapoi, vizibil reticentă, mi-a venit ideea unei glume. Am desfăcut flaconul şi am luat câteva înghiţituri. Femeia a fost străbătută de un fior de groază. Şefa era cu adevărat convinsă că în sticluţă era otravă!

— Ei, hai, hai! N-aveam niciun chef să vă văd dând ortul popii în închisoarea mea, m-a pus la punct cu asprime.

N-am înţeles niciodată de ce acest sirop roz îi inspirase o asemenea suspiciune.

Pe la ora zece, un miliţian a venit să ne conducă la jandarmerie, unde avocaţii noştri urmau să ne predea mandatele de punere în libertate. Eram opt persoane, cinci femei şi trei bărbaţi.

În sfârşit, poarta grea s-a deschis şi am putut să ieşim.

Eram fericiţi şi mergeam fără să ne grăbim, ceea ce a făcut-o pe şefă să-şi exercite pentru ultima dată puterea asupra noastră:

— La pas! La pas! mai repede!

Înainte de a da colţul acelei străzi memorabile, m-am mai întors o dată şi am privit clădirea aceea masivă, cu zidurile sale înalte, dintre care se iţea un copac trist, cu vârful lipsit de frunze. îl contemplasem de multe ori – crescuse prea mult în înălţime, în căutarea nostalgică a spaţiului şi a libertăţii.

— La ora patru pornim spre Gurs, a anunţat brusc unul dintre miliţieni.

— La Gurs?... La Gurs? au strigat opt voci la unison. Dar avocaţii noştri ne-au spus că suntem liberi!

— Ba nu, i-a răspuns simplu omul legii. O decizie nouă, anunţată ieri, ne-a ordonat să transferăm pe toată

lumea la Gurs.

Nu-mi venea să cred. O tăcere de plumb s-a lăsat peste micul nostru grup. Cu groaza în suflet, am intrat în clădirea jandarmeriei.

O oră mai târziu s-au prezentat trei avocaţi, cu mandatele de punere în libertate pentru clienţii lor, împreună cu care au şi plecat.

Avocatul meu nu venise şi mă simţeam, dintr-odată, teribil de singură. Intrasem într-o stare de nervi vecină cu nebunia.

Miliţianul îmi arunca din când în când priviri maliţioase. Străduindu-mă să depăşesc ura cordială pe care mi-o inspira, l-am rugat să-i telefoneze avocatului meu, ca să-l informeze despre situaţia apărută. A refuzat net, spunându-mi că treaba jandarmeriei nu era să alerge după mandate de eliberare, ci de arestare!

— Avocaţii n-au decât să vină, că doar pentru asta sunt plătiţi, ce naiba!

A ieşit din încăpere, din fericire.

Un alt jandarm a intrat imediat după el şi m-a asigurat că figuram pe lista persoanelor eliberate.

— Nu-l luaţi în serios pe colegul, îi place să mai glumească. Totul va fi bine. Răbdare!

Eu nu mai rezistam însă. Eram moartă de oboseală şi complet deprimată. Am izbucnit într-un hohot de plâns cu lacrimi calde.

Când m-a văzut zguduită de suspine, jandarmul s-a grăbit să-mi aducă un pahar cu apă rece pe care mi l-a întins repetându-mi patern:

— Gata, gata!

Puţin după prânz, avocatul meu, care fusese reţinut la tribunal toată dimineaţa, a sunat la jandarmerie ca să anunţe că va aduce mandatul meu de punere în libertate în cursul după-amiezii. Jandarmul era tot numai un zâmbet. Mi-a dat să semnez câteva hârtii şi mi-a spus:

— Sunteţi liberă. Eram sigur. Acum, hai, duceţi-vă să mâncaţi o masă bună şi să beţi un pahar de vin.

Impresionată, i-am întins mâna.

]

I

— Vă mulţumesc, domnule. Sunteţi un adevărat francez.

Mi-a apucat degetele şi mi le-a strâns cu fermitate:

— Curaj, doamnă! Ne vor plăti pentru tot, pe cuvântul meu de savoiard.

Făcuse acelaşi jurământ solemn ca şi Marius, meridionalul.

Am traversat curtea mare cu un pas şovăielnic. Nu mă puteam abţine să nu mă întorc din când în când, ca să mă asigur că nu eram urmărită de vreun jandarm. Văzând că, într-adevăr, nu era nimeni în spatele meu, am ieşit în pas normal. Odată ajunsă afară, a trebuit să mă aşez pe o bornă din faţa intrării, căci simţeam că leşin. Am închis ochii şi, cu bocceluţa la picioare, am încercat să-mi reglez respiraţia.

Piaţa pe care o vedeam în faţa mea mi se părea uriaşă. Nu găseam curajul să o traversez. M-a salvat o bătrână care trecea pe acolo şi pe care am abordat-o când a ajuns în dreptul meu.

— Vă rog să-mi daţi voie, doamnă, să merg lângă dumneavoastră până la restaurantul cel mai apropiat.

Femeia m-a ajutat să mă ridic, mi-a cules bagajul de pe jos şi, luându-mă de braţ, m-a condus ca pe o bolnavă. Nu-i voi uita niciodată amabilitatea şi ajutorul afectuos. Nu mi-a pus nicio întrebare. Cât de recunoscătoare i-am fost!

Încet, am ajuns la o terasă închisă şi m-am aşezat la o masă. I-am mulţumit călduros.

A salutat-o pe patroana localului, cu care părea să fie prietenă, şi înainte să iasă mi-a adresat cu afecţiune un semn de rămas-bun.

A venit să-mi ia comanda o brunetă fermecătoare, fiica patronilor, după cum aveam să aflu. Am rugat-o să transmită un preaviz telefonic familiei Marius.

Mi-a atras atenţia că străinii nu aveau voie să efectueze convorbiri telefonice exterioare, dar s-a oferit să facă formalităţile pe numele ei.

Am început să mănânc, cu ochii la lac, la soare, la cer, la copaci şi la trecătorii din jur.

O oră mai târziu am primit legătura cu familia Marius. S-au bucurat foarte tare când au auzit că mi-am recăpătat libertatea şi mi-au promis că vin să mă viziteze în Savoia. Conversaţia noastră s-a încheiat cu un straniu acces de veselie, căci un fenomen acustic bizar ne dubla cuvintele. Oare eram ascultaţi cu ajutorul unui receptor special? Nu aveam de unde să ştiu şi nici nu-mi păsa foarte tare. Eram liberă!

Am rămas mai multă vreme la soare, am citit scrisori şi am scris răspunsuri privind din când în când în jurul meu: peisajul, trecătorii, forfota străzii. Reluam contactul cu viaţa… Când am vrut să plătesc pentru convorbirea telefonică şi pentru masă, nu mică mi-a fost surpriza să aflu că totul era deja plătit de doamna cea cumsecade care mă condusese aici, plus o prăjitură şi o cafea. Această dovadă de simpatie, amabilitatea tinerei savoiarde şi cuvintele încurajatoare ale lui Marius mi-au redat curajul.

Am revenit în stradă şi am descoperit că, de câte ori ieşeam afară, sufeream de un fel de vertij, de care am scăpat de-abia după o săptămână.

Pe rue Royale, la colţ, m-am întâlnit cu frumoasa vieneză şi cu băieţelul ei precoce. Ţinând cont că purta o sarcină avansată, instanţa o lăsase în libertate şi o autorizase, în aşteptarea verdictului pentru soţul şi tatăl ei, să se instaleze la un hotel din localitate. Fusese însă pusă sub supraveghere, trebuind să se prezinte de două ori pe zi la comisariat „ca să facă act de prezenţă”.

Am stat puţin de vorbă. M-a sfătuit să aleg hotelul unde stătea şi ea, ai cărui patroni, buni savoiarzi, erau drăguţi cu refugiaţii. Recomandarea venea la momentul potrivit, aşa că m-am îndreptat imediat într-acolo.

Nu era decât şase după-amiaza, dar oboseala şi ideea unui pat cu cearşafuri curate, cu o pernă adevărată, o plapumă şi o pătură erau prea puternice. M-am culcat. Femeia de serviciu mi-a adus două buiote cu apă fierbinte şi, un sfert de oră mai târziu, un platou cu lapte, pâine şi

brânză! Am gustat puţin din toate aceste „specialităţi”, apoi, ca un animal epuizat, m-am abandonat în braţele somnului.

Astfel au trecut mai multe zile, dar n-am reuşit să-mi regăsesc în întregime liniştea. Nişte paşi mai apăsaţi pe scară, sunetul soneriei în timpul nopţii, vocile mai stridente de pe palier, toate aceste evenimente mărunte mă făceau să sar în picioare, udă leoarcă de transpiraţie, cu răsuflarea întretăiată.

Într-o noapte, am auzit trei lovituri violente în uşa vecină.

— Cine e acolo? s-a auzit o voce de bărbat.

— Poliţia! a venit răspunsul sever.

Uşa s-a deschis după câteva minute şi l-am auzit pe vecinul meu exclamând:

— Dobitocule! Chiar nu eşti în toate minţile! Cum ţi-a dat prin cap să mă trezeşti aşa?

— S-ar zice că te-ai speriat puţin. A fost doar o glumă! i-a răspuns vizitatorul râzând în hohote.

— Mda, ce să zic, o glumă foarte bună, acum, când poliţia îşi bagă nasul peste tot! a mormăit celălalt.

Apoi, cei doi au început să discute despre cu totul altceva.

În ceea ce mă priveşte, eram complet îmbrăcată, cu valijoara într-o mână şi autorizaţia de şedere la Annecy în cealaltă. Cum de-am reuşit să fiu gata în doar câteva minute? Raziile de la Nisa mă ajutaseră să capăt o dexteritate ieşită din comun…

A doua zi, toţi locatarii hotelului vorbeau despre „gluma nocturnă”. Cei proaspăt eliberaţi şi cei care stăteau ascunşi, aşteptând momentul să fugă din ţară, fuseseră cuprinşi de panică. Glumeţul, pe care r nu-l bănuiesc de răutate, habar nu avea de atmosfera care domnea în clădire.

Astăzi îmi vine să râd când îmi aduc aminte de nebunia care mă cuprinsese şi, mai ales, când mă gândesc cum trebuie să fi arătat.

La Annecy m-am întâlnit cu cei mai mulţi dintre

deţinuţii care scăpaseră odată cu mine. Aşteptau permisele de călătorie ca să se întoarcă la vechile lor reşedinţe.

O serie de scrisori şi de cărţi poştale primite din alte departamente ne-au pus însă din nou în alertă.

O austriacă ne-a povestit că, abia eliberată şi ajunsă înapoi în regiunea Alpilor Maritimi, căzuse „grav bolnavă” (codul pentru „în pericol de deportare”) şi că Sophie (ea însăşi) pornise din nou spre Grenoble, ca să se apropie iarăşi de frontieră, evident.

O alta vorbea despre „o criză gravă de reumatism” (fuga imediată).

O nemţoaică, plecată de la închisoare, împreună cu soţul ei, la reşedinţa lor de la Nîmes, a aflat că „François” (miliţia) venise să-i „invite”; cuplul trăia la o fermă mare, unde erau „îngrijiţi” (a se citi: ascunşi), în aşteptarea „culesului viilor” (nouă tentativă de fugă din ţară). În regiunea Haute-Garonne se declanşase o „epidemie de scarlatină” (un val de deportări).

Două tinere doamne din Gurs ne-au anunţat că „tatăl lor” (avocatul) nu-şi pierduse speranţa să le revadă curând, deoarece „condiţiile atmosferice erau, în acest moment, favorabile alpinismului”. Alţii ne mai informau că familiile lor fuseseră deportate.

Dar în Isère „vremea era superbă, aproape primăvăratică”, şi nefericiţii de acolo începeau să respire din nou mai în voie.

Foştii deţinuţi care obţinuseră permisiunea să locuiască provizoriu în diferite mici localităţi din Savoia erau şi ei optimişti cu privire la viitor. Acest armistiţiu, precum o vacanţă, calmase spiritele şi insuflase curaj oamenilor.

La Nisa, la Grenoble şi în întâlnirile mele cu alţi fugari, auzisem pronunţat adesea numele abatelui F. de la Annecy.

M-am dus la el imediat ce mi-am recâştigat libertatea, alături de mulţi refugiaţi care căutau ajutor şi consolare. Casa era pustie. Am văzut o uşă în capătul unui culoar şi am bătut.

Abatele mi-a deschis chiar el. Era în contre-jour, aşa că n-am putut să-i disting decât silueta înaltă. L-am urmat într-o încăpere spaţioasă, unde m-a invitat să mă aşez la o masă ticsită de hârtii şi de pachete de diferite dimensiuni. Unele nu erau legate, şi am putut observa că erau pline cu cafea, orez, zahăr, ceai… Pe scaune se găseau pachete mai mari, iar abatele a fost nevoit să dea unul la o parte ca să se aşeze. S-a instalat în faţa mea, şi abia atunci l-am putut vedea în plină zi.

Privirea şi chipul lui transmiteau o blândeţe infinită. Nu văzusem niciodată în viaţa mea o privire atât de directă. Simţeai imediat că îţi acorda încredere. Bunătatea lui radia căldură, iar prezenţa lui te liniştea ca soarele unei dimineţi splendide.

Abatele trebuie să-şi fi făcut o impresie destul de dramatică despre mine, căci a doua zi mi-a spus că stareţa unei mănăstiri îmi oferea adăpost, ca să-mi recapăt forţele şi să-mi regăsesc liniştea sufletească.

Am acceptat cu plăcere invitaţia şi m-am dus la mănăstirea ce strălucea, albă, pe fundalul munţilor.

Când am sunat, parcă o mână invizibilă a împins poarta, care s-a deschis spre o grădină superbă, plină cu pomi fructiferi.

Am înaintat spre intrare.

Sora Ange îndeplinea de nu mai puţin de treizeci şi cinci de ani funcţia de portar. Câte fiinţe umane vor fi intrat la mănăstire sub privirea ei binevoitoare! îndeplinea de atâta timp acest nobil oficiu, încât chipul ei devenise imaginea ospitalităţii. Părea la curent cu situaţia mea şi m-a invitat să mă aşez într-o sală de lângă intrare, în aşteptarea primirii la „maica noastră”.

Stăteam aşezate lângă fereastră. Sora Ange mi-a povestit despre copaci, marea bucurie pământească a măicuţelor care erau pasionate de grădinărit. Mi-a oferit un măr iernatic superb, din producţia proprie, o varietate din Savoia care dăduse roade foarte gustoase în acel an.

Dinspre orfelinatul din incinta mănăstirii se auzeau râsete şi voci de copii.

Maica stareţă m-a primit cu amabilitate. Mi-a explicat că orfelinatul adăpostea mai mulţi copii ai căror părinţi fuseseră deportaţi. Urmau să fie duşi în Elveţia de către o soră carmelită a cărei venire era aşteptată.

— Copiii aceştia nu râd niciodată, a suspinat.

Câte sărmane făpturi hăituite îşi găsiseră adăpost la mănăstire!

Stareţa a ridicat ochii spre crucifixul de fildeş de pe perete şi a tăcut. Se ruga.

M-am îndreptat spre partea din spate a clădirii, mişcată şi reconfortată de această primire maternă.

Liniştea aşezământului nu era tulburată de nimic. Grădina acoperită cu o mantie albă mă apăra de lucrurile de afară. Munţii formau un al doilea zid de protecţie în jurul meu. Peste tot domnea pacea.

Am început să-mi reiau, încet, progresiv, ritmul normal al vieţii.

Dimineaţa, la ora şase, un clopot viguros dădea deşteptarea.

Paşii vătuiţi ai măicuţelor care ieşeau din dormitoarele lor abia se auzeau pe culoare.

La scurt timp după aceea, clopotul ne invita la capelă, urmat de glasul cristalin al clopoţelului care anunţa începutul slujbei.

Soarele se ridica în toată măreţia lui şi inunda cu lumină mănăstirea, munţii şi pământul întreg.

După slujbă, cu o expresie de seninătate vizibilă pe chipuri, surorile se îndreptau spre obligaţiile şi treburile lor din ziua respectivă.

Sora Celestine le povestea copiilor istoria păgânilor, a necredincioşilor, a fiinţelor diabolice, căzute, a căror mântuire venise la vremea sorocită. Credinţa ei în puterea miracolului era profundă şi convingătoare. Publicul o asculta cu lăcomie, captivat.

Natura din jur mă calma, deşi nu puteam regăsi în sânul ei bucuria de altă dată. Eram conştientă că obţinusem doar o scurtă pauză. Profitam de acest sejur de pace trecătoare ca de un medicament preţios, pe care îl

sorbeam cu înghiţituri mici, ca să-mi recapăt puterile pentru încercările viitoare.

Războiul continua să facă ravagii în Europa, iar persecuţiile împotriva evreilor erau tot mai violente.

Familia mea se găsea pe o parte inaccesibilă a planetei.

Trecutul era încă recent şi viitorul rămânea plin de ameninţări.

În fiecare zi ne întâlneam cu abatele. Câteodată cobora cu bicicleta prin noroiul vreunei coline, iar poalele sutanei lui purtau urmele deplasărilor dificile. Se ducea să-i viziteze pe bolnavii şi pe infirmii din toată regiunea, le aducea consolare celor rămaşi iară speranţă şi se furişa până în locul unde se ascundeau membrii Rezistenţei, pentru a le duce scrisori, mâncare, ţigări şi cuvinte de îmbărbătare.

Uneori, când mă duceam la el, îl prindeam chiar când se pregătea să iasă pe uşă. îl vedeam îndesând prin buzunare obiecte dintre cele mai diverse: un flacon de medicamente, pachete de ţigări, o pungă de cafea, două perechi de şosete şi, într-o zi, chiar o sticlă de vin roşu!

Într-o zi, văzându-mi uluirea, a glumit:

— Nici nu-ţi vine să crezi câte încap în buzunarele unui preot, nu-i aşa? Ah, era să uit… cu aceste cuvinte, a îndesat în buzunar şi o pereche de papuci, care au dispărut instantaneu!

A izbucnit într-un râs sănătos.

Venea adesea să mă viziteze la mănăstire, acest refugiu ideal pe care mi-l găsise într-un moment când rezistenţa mea ajunsese la limită.

Uneori îmi vorbea despre bolnavii lui, despre credincioşi, despre câte un botez sau o ultimă împărtăşanie, întotdeauna cu aceeaşi solicitudine afectuoasă.

Nu uita pe nimeni, îi primea pe fugari fără comentarii şi le indica el însuşi drumul spre frontieră sau îi dădea în grija unor localnici, care se achitau fără ezitare de periculoasa misiune încredinţată. Găsea întotdeauna şi

peste tot francezi dispuşi să-i ajute pe cei persecutaţi.

Nu manifesta niciun fel de prudenţă, nicio reţinere în exercitarea operei sale de caritate şi se arunca plin de curaj, cu fruntea sus, în vâltoarea unor pericole pe care cu siguranţă le cunoştea.

Oare pietatea lui profundă îl făcea să creadă că Providenţa îl va apăra întotdeauna în misiunea lui creştină? Sau îşi accepta plenar destinul, lăsându-se la mâna voinţei divine, supunându-se deciziilor ei?

Într-o dimineaţă, n-am mai reuşit să cobor din pat. Boala care lucra de multă vreme în mine a ieşit violent la suprafaţă. Cuprinsă de febră, am zăcut zece zile într-o stare de semiconştienţă.

Ca printr-o ceaţă densă, o vedeam pe sora Ange cum îşi apleca deasupra mea aripile albe ale bonetei. Îmi dădea să beau un amestec de ceaiuri parfumate care îmi potoleau setea şi mi se păreau licori dumnezeieşti.

O uriaşă nevoie de somn pusese stăpânire pe mine. Dormeam şi visam că mă prăbuşeam într-un hău din care emanau vapori soporifici cu care era inutil să lupt, aşa că renunţam la orice rămăşiţă de voinţă şi mă abandonam în braţele somnului.

Câteodată visam că-mi dormeam ultimul somn, că am murit, şi eram pătrunsă de o pace nesfârşită. Un singur regret îmi rămânea, că nu mi-am putut revedea iubita şi bătrâna mamă. Atunci plângeam şi o strigam delirând.

Când mi-am revenit, pe ferestrele dormitorului se vedea surâzând palid soarele de aprilie.

Copacii începeau să înmugurească.

Cerul era de un albastru palid.

Primăvara îşi intra în drepturi.

Doamna Marius a venit şi ea în vizită. Mi-a adus viza de Elveţia, reînnoită de consulatul de la Nisa, şi mi-a povestit că majoritatea cunoştinţelor noastre comune fuseseră deja deportate, iar cele rămase se ascundeau. Italienii nu mai aveau nicio putere de multă vreme. În Alpii Maritimi fuseseră înlocuiţi complet de germani…

Mi-a spus că se temea pentru viitorul meu şi că nu

trebuia să mai zăbovesc.

Ne-am luat rămas-bun, iar ea a plecat înapoi la Nisa. N-aveam s-o mai revăd decât după încheierea războiului.

XIV

LA GRANIŢĂ

Într-o minunată zi de aprilie, am luat, pentru a doua oară, drumul frontierei.

Mi se descrisese cu lux de amănunte locul unde sârma ghimpată era mai joasă, căci un şanţ plin cu apă servea drept obstacol natural. Prin locul acela se putea trece cu riscul unei răceli zdravene, mai uşor de vindecat decât o deportare în Germania.

În vremurile acelea, o afecţiune ca răceala te făcea să râzi…

M-am îndreptat, aşadar, spre locul indicat în pas vioi, mergând de-a lungul gardului de sârmă ghimpată în spatele căruia era Elveţia.

Mi-a venit de mai multe ori să mă cocoţ pe sârme şi să sar de cealaltă parte, însă nu era deloc uşor, iar instrucţiunile pe care le primisem erau clare: aşteaptă să ajungi la şanţ! în sfârşit, iată-mă ajunsă…

Mi-am suflecat rochia şi m-am pregătit să sar.

— Ce faceţi acolo?

Fusesem văzută de un soldat care mă pândea, ascuns în spatele unui copac.

Am înţeles pe loc inutilitatea oricărui răspuns şi, oricum, mi-ar fi fost imposibil să deschid gura.

Ştiam că această a doua tentativă, considerată recidivă, avea să mă trimită direct şi fără judecată în lagărul de la Gurs. Ştiam ce mă aştepta acolo, dar, în loc de spaimă, mă cuprinsese un sentiment de absenţă, de vid. Totul era departe. Timpul parcă îşi oprise curgerea.

S-a scurs astfel o eternitate.

— Mergem înapoi la Saint-Julien, am auzit o voce care vorbea franceza cu accent italian, cântat.

Ne-am pus în mişcare. Nu mă gândeam la nimic.

După câţiva kilometri, pe drum au apărut doi poliţişti pe biciclete.

Am simţit o groază teribilă; soldatul m-a luat de braţ.

Poliţiştii se apropiau.

— Bel *tempo*! *Soleil*! *Bon la terre*! *Moi*, *paysan la-bâs*. *Terra napolitana*. *Bella*, *bellissima terra*!

Poliţiştii au trecut pe lângă noi.

La Saint-Julien, italianul s-a oprit la staţia de autobuz. Mi-a făcut semn să urc în cel care pleca spre Annecy, m-a instalat pe un scaun şi mi-a pus pe genunchi bocceluţa. Mi-o luase din mână şi mi-o cărase el tot drumul.

A coborât. Autobuzul a demarat.

Un ţăran napolitan tocmai îmi făcuse cadou viaţa… nu mă dăduse pe mâna călăilor…

Am admirat spectacolul grandios al Alpilor derulându-se sub ochii mei şi în suflet am început să fredonez, din nou, dulcea melodie a recunoştinţei…

Am ajuns înapoi la hotelul meu din Annecy, unde patroana m-a primit cu foarte multă amabilitate şi mi-a înmânat o convocare sosită în absenţa mea. Prefectura mă informa că era nevoită să-mi retragă permisul de şedere prelungită.

Vieneza locuia tot acolo, cu „cei doi bărbaţi ai ei”, cum îşi numea soţul şi tatăl. M-a pus la curent cu faptele zilei: situaţia se agravase dramatic între timp.

Mi-a povestit că, în urma unui ordin al regimului de la Vichy, toţi refugiaţii, fără excepţie, trebuiau să se prezinte de două ori pe zi la poliţie. Multă lume fugea din departamentele fruntaşe la deportări, iar încercările de forţare a frontierei cu Elveţia ajunseseră la fel de frecvente ca în decembrie.

La prefectură m-am aşezat la coadă alături de alţi străini, în faţa unui funcţionar care punea întrebările obişnuite de identificare, fără a insista însă asupra rasei. Cei cărora nu li se trecuse menţiunea rasistă în actele de identitate şi-au primit permisele de şedere fără această indicaţie, omisiune ce avea să se dovedească extrem de importantă în zilele următoare!

Mă simţeam încă în siguranţă, măcar pentru câteva

săptămâni, deşi ameninţarea pândea din umbră.

Oraşul roia de autoturisme pline cu nemţi despre care se spunea că ar fi de la Gestapo. Erau cazaţi toţi într-unul dintre marile hoteluri ale oraşului. Instalaseră, în plină rue Royale, un birou de recrutare pentru muncitorii francezi, unde opreau autobuze pline de bărbaţi tineri, adunaţi iară voia lor. În jurul vehiculelor izbucneau uneori demonstraţii spontane şi unii tineri fugeau cu ajutorul trecătorilor.

Pe geamurile chioşcului de recrutare erau expuse caricaturi de propagandă antisemită dintre cele mai revoltătoare.

Pentru un observator extern, acest departament francez ar fi părut că-şi continuă liniştit viaţa, sub ocupaţie italiană.

La întoarcere, am avut suficient timp la dispoziţie ca să mă plimb pe îndelete pe străzile din Annecy şi să fac unele descoperiri ciudate.

În mijlocul unei pieţe susură o fântână, iar în apropiere, un pod din vremuri de mult apuse, cu balustrada lui graţioasă, seamănă cu o jucărie.

O pasarelă pare desprinsă dintr-un decor de teatru, şi doar curentul rapid al unui pârâu şi mirosul înţepător al plantelor acvatice îi dau consistenţă. În capătul străzii se vede o biserică veche, înconjurată de clădiri vetuste.

Într-o altă piaţă tronează un turn rece, mâncat de igrasie. E o fostă închisoare, unde, cu numai câţiva ani înainte, încă erau închişi prizonieri. Din fericire, fusese dezafectată între timp.

Rătăcesc pe străduţe, parcurg un pasaj foarte lung şi îngust, pe sub case antice; simt un frison pe spate. Dintr-odată, mă trezesc în piaţeta însorită din faţa unei alte biserici. Într-un alt pasaj, un lampadar electric îşi aruncă lumina pe o boltă milenară, părând de-a dreptul anacronic în decorul medieval. Scări tocite de paşi urcă brusc în spirală. Miros a igrasie, dar nu duc în cine ştie ce locuinţă troglodită, ci în faţa unei uşi de stejar sculptate meşteşugit. Să batem, cu ajutorul mânerului din bronz. Să

intrăm… locuinţa seamănă cu un muzeu!

Timpul a fost îndurător cu culorile deschise ale plafonului, iar podeaua este un adevărat mozaic de parchet preţios. Pe pereţi sunt expuse tablouri, în vitrine, porţelanuri vechi şi dantele încă şi mai vechi.

Îmi reiau plimbarea prin Annecy: iată un grilaj vechi din fier forjat, cu flori întrepătrunse. Un portal vechi este decorat cu basoreliefuri înfăţişând personaje din Scripturi.

Multe magazine din cartierele vechi au firme sculptate în lemn sau pictate.

Unele clădiri te fac să întorci capul prin puritatea stilului.

Casa lui Francisc de Sales este locuită, în continuare, de trecutul glorios al acestui sfânt, mare senior şi spirit luminat în acelaşi timp.

Am ajuns acum în grădina fostei Episcopii, cu superba ei peluză. Mă opresc ca să admir un acacia milenar, plin de flori albe. Lângă el, un acacia roz, de aceeaşi vârstă. Covorul creponat al petalelor întreţesute te conduce la apele liniştite ale unui pârâiaş care nu duce nicăieri.

Mă aşez pe o bancă acoperită de muşchi, la umbra unui stejar masiv, şi privesc copiii Franţei care dansează graţios prinşi în horă, cântând:

Nous n irons plus aux bois.

Les lauriers sont coupés…[13]

În acest timp, istoria îşi urma cursul.

A doua viză pe care o primisem a expirat şi ea.

Domnul Marius, care era la curent cu eşecul celei de-a doua tentative de fugă, a aflat de la consulatul elveţian de la Nisa că permisul meu de intrare în ţară, reînnoit a treia oară, trebuia ridicat de la consulatul din Annemasse.

În acelaşi timp, prietenii mei din Elveţia m-au informat că era pentru ultima dată când puteau obţine prelungirea vizei şi că le-ar fi fost imposibil să mai depună vreo cerere în numele meu.

---

13 Faimos cântec francez pentru copii, „Nu mai mergem la pădure/Căci dafinii au fost tăiaţi…“ (n.tr.)

De pe o zi pe alta, m-am trezit confruntată cu o alegere extrem de dificilă: să-mi asum riscul pierderii vizei, sau pe cel al unei noi tentative de fugă peste graniţă?

Pe când mă frământam aşa, fără niciun avertisment, m-am trezit cu domnul Marius la uşă. Îşi luase patruzeci şi opt de ore de concediu ca să facă o călătorie de treizeci şi patru de ore, căci se simţea dator faţă de mine.

Mi-a relatat oroarea evenimentelor survenite în Alpii Maritimi de când părăsisem Nisa şi mi-a spus:

— Sunt un om dintr-o bucată, iară multă şcoală… să mă iertaţi că îndrăznesc, dar e inutil şi periculos să mai aşteptaţi. Mai bine riscaţi încă o tentativă de fugă decât să rămâneţi la îndemâna nemţilor! E o nenorocire ce-am văzut! Nenorocire! Nu vă spun decât atât: fugiţi, doamnă!

I-am prezentat oraşul Annecy. A găsit că e mic şi că lacul e foarte frumos, „dar nu se compară cu o mare”.

Le-a trimis cinci sau şase cărţi poştale rudelor şi prietenilor de la Nisa. Râdea pe sub mustaţă de şocul pe care-l vor avea la aflarea noii sale escapade fantastice. Era pentru prima dată, într-o viaţă de muncă intensă, când Marius ieşea din oraşul natal.

Îl măcina însă un dor amarnic de soţia lui, de afacerea lor înfloritoare şi, mai ales, de soarele mediteraneean.

— N-aveţi decât să spuneţi ce vreţi, dar soarele de aici nu e ca al nostru.

Mi-a trimis şi mie o carte poştală de la Nisa, pe care a scris că „lumea e frumoasă, dar nicăieri nu e mai bine decât la căsuţa ta”.

În istoria Franţei sub ocupaţie, paginile dedicate regiunii Savoia vor fi printre cele mai glorioase şi mai înălţătoare.

Caracterul savoiardului era cel mai frumos lucru din acest ţinut care îşi menţinea cu încăpăţânare independenţa

şi primea cu braţele deschise refugiaţi din alte părţi, mai vitrege, ale Franţei.

Rezistenţa îşi vedea rândurile întărite cu opozanţi la adresa regimului nazist veniţi din toate colţurile ţării şi multe familii adăposteau ilegal victime ale persecuţiei.

Este adevărat că efectivele miliţiei şi Gestapoului creşteau, la rândul lor, şi se infiltrau peste tot.

Experienţa din alte departamente lăsa să se prevadă că ocupaţia italiană din Savoia avea să fie înlocuită destul de repede de cea germană.

Forţa regimului de la Vichy sporea progresiv…

În luna mai 1943, un grup de refugiaţi s-a dus la poliţie ca să facă act de prezenţă, ca de obicei. Au fost arestaţi toţi şi închişi în beciurile primăriei, în aşteptarea unor instrucţiuni de la Vichy.

Vieneza a fost avertizată că soţul şi tatăl ei se găseau printre oamenii arestaţi. Înnebunită, a dat fuga la primărie, apoi la prefectură, de acolo la jandarmerie, doar ca să se întoarcă în lacrimi la primărie… unde un funcţionar francez i-a spus că nu vedea altă soluţie decât să facă apel la protecţia autorităţilor italiene.

Femeia s-a dus imediat la hotelul unde îşi făcuse sediu administraţia italiană. Comandatul a rugat-o să aştepte, apoi s-a suit în maşină, s-a dus la prefectură şi a ordonat eliberarea imediată a tuturor deţinuţilor. După acest succes răsunător, vieneza mea a fost poreclită „ambasadoarea” şi nu a fost ultima dată când a vorbit în numele prizonierilor, al celor eliberaţi şi al transfugilor. S-a dovedit că dispunea de resurse neaşteptate.

Într-o dimineaţă, stăteam pe marginea lacului, când am observat o tânără femeie pe care parcă o cunoşteam de undeva. Când a ajuns în dreptul meu am recunoscut-o: vieneza! Dar cât de mult se schimbase! Zveltă, pe tocuri înalte, nu mai purta nicio urmă a sarcinii…

— Felicitări! E băieţel, sau fetiţă? am întrebat-o când s-a aşezat alături de mine.

— Dacă aş fi fost cu adevărat însărcinată, mi-ar fi venit sorocul de mult timp, mi-a răspuns râzând. Nu, nu

eram câtuşi de puţin gravidă! Medicul din lagăr, un bun francez care i-a scăpat pe mulţi, mi-a fabricat un certificat de sarcină ca să scap de deportare. O centură rezistentă a făcut restul. De-acum însă, nu mai am nevoie de ea.

Am rămas siderată.

Acest şiretlic nu era decât un exemplu din cele o mie şi unul de trucuri pe care le încercau bieţii oameni ca să scape de persecuţii.

În luna mai, poliţia locală a fost obligată, printr-un ordin direct de la Vichy, să noteze în actele de identitate ale francezilor şi străinilor de origine iudaică menţiunea *Evreu*.

Trebuia să fug, cu orice risc, înainte ca această ştampilă să mă transforme în prizonieră.

„Scapă cine poate” se dovedea din nou singura soluţie posibilă.

Am aflat de la consulatul din Annemasse că viza mea nu sosise încă.

Am început să mă ascund din nou.

XV

CĂTRE ELVEŢIA

Am primit viza prelungită opt zile mai târziu… Era valabilă doar o lună!

Din nou, mi-a fost făcut instructajul indispensabil. În primul rând, trebuia să mă retrag de urgenţă la mănăstire ca să nu fiu arestată într-o razie din stradă.

Cum dispuneam de acte de identitate fără menţiunea rasială, încă puteam să mă deplasez prin oraş fără să mă expun unui pericol imediat.

La ora şapte seara am plecat de la mănăstire la hanul unde mi se spusese să mă prezint. Acolo, am cerut să vorbesc cu vameşul H.

De origine din cătunul E., suspectat de superiori că ar fi ajutat mai mulţi transfugi, dar nedovedit încă, vameşul continua să treacă oameni peste graniţă, în ciuda pericolelor la care se expunea.

Ştia că voi veni.

Vesel şi afabil, era în toane bune când m-a primit.

M-a prezentat hangiţei ca pe o prietenă de-a soţiei lui, doritoare să petreacă o lună de vacanţă la han.

— Ah, dacă e aşa, am înţeles… a răspuns patroana fără să pară cu adevărat convinsă.

Vameşul mi-a dat să mănânc şi să beau. Mi-am dat seama că era foarte popular în local, iar felul în care am fost servită mi-a dat de înţeles că şi aici, la fel ca în multe alte case savoiarde, „situaţia” era cunoscută şi că domnul H. şi protejaţii săi se bucurau de multă simpatie.

Cu toate acestea, toată siguranţa mi s-a evaporat când doi jandarmi au intrat şi s-au aşezat la o masă alăturată. În scurt timp însă, mi-am dat seama că indivizii mă ignorau intenţionat: s-au apropiat de masa noastră ca să schimbe o vorbă cu nişte cunoscuţi şi aproape că s-au frecat de mine, fără să dea vreun semn că m-ar fi văzut.

I-am şoptit vameşului că eram îngrijorată, dar mi-a răspuns că trebuia să mai stăm, întrucât îl aşteptam pe fiul lui. „Un viitor licenţiat!”, a adăugat cu mândrie. După cinci minute a apărut.

Era un băiat de şaisprezece sau şaptesprezece ani, brunet, cu o şapcă de şcolar pe cap. Se ţinea cu nasul pe sus şi avea aerul că dispreţuieşte anturajul de la han. A făcut un semn şi ne-am ridicat.

Am plecat.

Pe drum, l-am auzit pe şcolar şuşotind cu tatăl său, care părea în defensivă.

— Să vezi ce faţă o să facă mama, a bombănit băiatul.

— Gata, ce am făcut, am făcut, i-a răspuns categoric tatăl.

Aveam şapte kilometri de străbătut pe lângă gardul de sârmă ghimpată. Vameşul îmi arăta, din loc în loc, porţile fabricate de populaţiile frontaliere savoiardă şi elveţiană, care întreţineau un trafic intens, încuiate cu lacăt noaptea şi descuiate pe timpul zilei, trecerile făceau obiectul unei supravegheri stricte a armatelor italiană şi germană, alături de miliţienii francezi.

Vameşul pronunţa cuvântul „miliţie” într-un mod special, cu un dispreţ accentuat.

Înţelesesem deja că termenul avea o conotaţie peiorativă puternică pentru mulţi francezi.

Jandarmul care ne păzise pe timpul transferului la arest sublimase: „Noi nu suntem miliţieni”, iar un coleg de-al lui îl completase: „Sper că nu ne confundă cineva cu miliţienii!”

La vremea respectivă, nu pricepeam complexitatea acestei distincţii.

Nevasta vameşului mi-a oferit o primire rece, dar n-o puteam condamna, căci soţul ei era deja compromis şi se expunea în continuare pericolului.

Viitorul licenţiat, la rândul lui, mă trata cu ostilitate. S-a avântat într-o discuţie pe care tot el a provocat-o, reproşându-i tatălui său că era prea antigerman, prea imprudent şi prea oportunist.

Am petrecut o noapte iară somn sub acoperişul lor, cu gândul la ziua următoare. Ca să-mi fac curaj, mi-am repetat că fuga în Elveţia o să mă ajute să restabilesc legătura cu mama şi cu toţi ai mei.

Am stat aşa şi am ticluit planuri mari până a început să se crape de ziuă. O frumoasă şi însorită zi de iunie.

Soţia vameşului s-a grăbit să mă vadă plecată şi m-a însoţit o bucată de drum.

Am mers pe coama unui deal, de unde puteam vedea, în vale, drumul naţional pe lângă care şerpuia parcă până la infinit gardul de sârmă ghimpată, întărit suplimentar în această regiune.

La lumina zilei am văzut mai bine amplasarea acelor portiţe, dar şi grănicerii plasaţi la fiecare două sau trei sute de metri, îmbrăcaţi în verde, cu pană la pălărie şi puşcă în bandulieră – italieni! Unii stăteau în picioare, alţii se odihneau pe taluz ori sprijiniţi de câte un copac, pe când alţii patrulau încolo şi încoace.

Când am ajuns lângă un viaduct m-am despărţit de doamna H. Acum trebuia să urmez drumul naţional şi să găsesc un loc de trecere deschis.

Am pornit pentru a treia oară pe această cale periculoasă, savurând, în acelaşi timp, prospeţimea

dimineţii.

Iminenta despărţire de Franţa mă întrista, aşa că am încercat să-mi iau rămas-bun de la munţi, de la câmpuri, de la satele liniştite şi de la vastul orizont deschis. Sufletul mi-a fost pătruns de amărăciune la gândul că eram obligată să părăsesc această ţară minunată pe furiş, ca un răufăcător.

Ca să mă îmbărbătez, am rememorat toate suferinţele, aproape supraomeneşti, pe care le îndurasem, dar şi teribila năpastă ce se abătuse asupra Franţei. Dintr-odată, am fost cuprinsă de un sentiment diferit, de iubire faţă de ţara pe care tocmai încercam să o părăsesc.

Un ţăran cosea iarba pe marginea drumului.

— Ce zi frumoasă, i-am spus, lăsându-mi bocceluţa la picioare şi ştergându-mi fruntea de transpiraţie.

— Păi, da. E frumos, mi-a răspuns omul.

— Spune-mi, prietene, portiţa o fi deschisă? i-am şoptit fără nicio introducere.

— E deschisă, dar zilele asta a plouat şi cred că e cam blocată de rugină, mi-a răspuns fără să ridice capul.

„Ce să fac? Ce să fac?”, mă chinuiam în sinea mea, simţind cum mă apucă panica.

— Să mă duc? l-am întrebat pe ţăran.

— Duceţi-vă repede! Repede… Curaj!

Cu aceste cuvinte, omul şi-a reluat munca, îndepărtându-se câţiva paşi.

„Acum, ori niciodată!”, a strigat vocea voinţei încordate la maximum în interiorul meu.

Am ajuns la portiţă, care chiar era înţepenită.

Am tras din toate puterile.

Instinctiv, am aruncat o privire spre santinelă…

Un soldat italian fugea spre mine!

Fără să mă mai gândesc la nimic, într-o stare de delir, am încălecat cum am putut obstacolul şi m-am aruncat cu totul în partea cealaltă!

Hainele mi s-au agăţat în sârma ghimpată. Am căzut lată…

Imediat apoi am auzit un foc de armă.

Un alt soldat fugea spre mine – cu puşca în mână!

Am rămas la pământ, ameţită de căzătură, aşteptând resemnată.

— Ridicaţi-vă, doamnă, nu sunteţi rănită. Italianul a tras în aer, mi-a spus soldatul în franceză, ajutându-mă să mă ridic.

— Unde sunt?

— Ei, cum unde? în Elveţia, dacă nu mă înşel.

Abia atunci am priceput şi am fost cuprinsă de o fericire fără margini. Bucurie, speranţă, imensă uşurare…

Eram în Elveţia! Eram salvată!

M-am pus în mişcare, cu sângele şiroindu-mi pe mâini şi pe gambe, încercând să-mi aranjez cât de cât hainele sfâşiate.

Brusc, zăgazurile s-au rupt. Plângeam… încet, încet, lacrimile reţinute atâta timp au început să mi se scurgă pe obraji… chipul parcă mi-era scăldat într-un izvor cald. Am înghiţit această apă amară, iar plânsul m-a eliberat de povara ce-mi zdrobea pieptul.

Discret, soldatul elveţian mergea la câţiva metri în faţa mea, ducându-mi bocceluţa, tristă tovarăşă a evadărilor mele, unde înghesuisem tot ce luasem din Franţa, în afara unei inimi zdrobite şi obosite de moarte…

SFÂRŞIT

CRONOLOGIE

14 iulie 1889 – Vine pe lume Frymeta Idesa Frenkel, cunoscută ca Françoise Frenkel, la Piotrkow, în regiunea Łódź din Polonia.

Înainte de 1914 – Paris, studiază literele la Sorbona.

1919 – Efectuează un stagiu de pregătire la o librărie de pe rue Gay-Lussac.

1921 – Françoise Frenkel fondează, împreună cu soţul ei, Simon Raichenstein, prima librărie franceză din Berlin, „La Maison du Livre”[14].

---

14 Vezi Corine Defrance, „«La Maison du Livre français»“ à Berlin (1923-1933) et la politique française du livre en Allemagne“, în Hans-Manfred Bock, Gilbert Krebs, Echanges culturels et relations diplomatiques: présences culturelles à Berlin au temps de la

1933 – în noiembrie, Simon Raichenstein se refugiază în Franţa. Françoise Frenkel rămâne să se ocupe singură de librărie.

Iulie 1939 – Françoise Frenkel părăseşte Berlinul la câteva zile de declaraţia de război şi se instalează la Paris, unde rămâne timp de nouă luni[15].

28 mai 1940 – Fuge de la Paris în sudul Franţei şi, cu o zi înainte, îşi depune valiza la depozitul Colisée (Champs-Élysées).

Decembrie 1940 – Soseşte la Nisa. Februarie 1941, închiriază o cameră la hotelul La Roseraie.

Iulie 1942 – Simon Raichenstein este arestat în timpul unei razii, la Paris. Va fi deportat pe 24 iulie din lagărul de la Drancy şi va muri pe 19 august la Auschwitz-Birkenau, în Polonia.[16]

26 august 1942 – Razii la Nisa şi în tot sudul Franţei. Françoise Frenkel îşi găseşte refugiu la „Marius”, un salon de coafură şi frizerie (12, rue Saint-Philippe, între rue de France şi Promenade des Anglais).

14 noiembrie 1942 – Gestapoul îi confiscă valiza lăsată de doi ani la depozitul Colisée.

Decembrie 1942 – Françoise Frenkel pleacă de la Nisa şi încearcă să fugă în Elveţia. Este arestată şi încarcerată la Annecy, apoi este judecată şi achitată.

Iunie 1943 – Françoise Frenkel reuşeşte să treacă clandestin frontiera franco-elveţiană. Începe imediat să lucreze la volumul de faţă.

Septembrie 1945 – O *librărie în Berlin* vede lumina tiparului la Editura Jeheber (Geneva).

Sfârşitul anului 1945 – Probabilă întoarcere la Nisa.

1958 – Françoise Frenkel înaintează o cerere de despăgubire pentru confiscarea valizei de către Gestapo.

République de Weimar, Presses de la Sorbonne nouvelle, 2005.

15 In 1959, când a depus cererea de indemnizare, şi-a datat sosirea „în prima jumătate a lunii iulie 1939“, a se vedea documentul din anexă, p. 294. In memoriile ei, Françoise Frenkel indică o dată diferită: 27 august 1939.

16 înscris pe Zidul numelor, la Memorialul Shoah-ului de la Paris

18 ianuarie 1975 – Françoise Frenkel încetează din viaţă la Nisa.

DOSAR

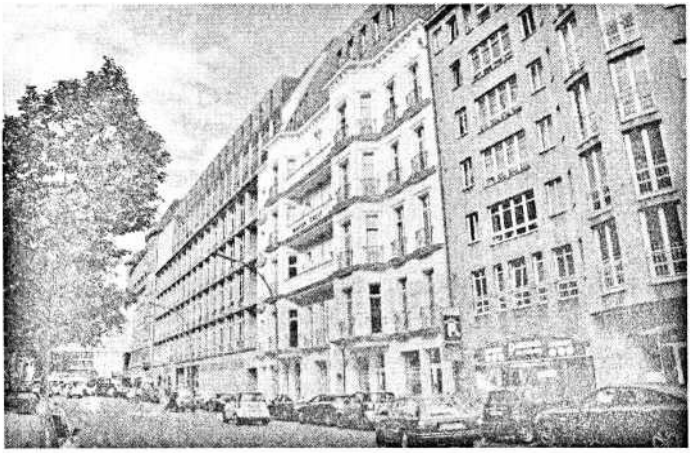

„După câteva luni, afluenţa crescândă a clienţilor m-a obligat să măresc spaţiul, iar librăria s-a mutat în zona mondenă a oraşului.“ (p. 24)

Numărul 39 a de pe Passauerstrasse, unde se găsea librăria La Maison du Livre, nu mai există. Era situată la stânga imobilului Art nouveau alb. Locul ei este ocupat astăzi de clădirile marelui magazin KaDeWe, care au fost bombardate în 1943, apoi, reconstruite şi extinse în 1950.

La Maison du Livre este prima librărie franceză din Berlin. Deschisă în 1921, a fost condusă de Françoise Frenkel împreună cu soţul ei, Simon Raichenstein. Ca şi ea, bărbatul a studiat la Paris înainte de Primul Război Mondial, mai întâi la École supérieure d’aeronautique, în 1913, apoi la École spéciale de mécanique et d’électricité.

Amenajată iniţial pe Kleisistrasse numărul 13, librăria s-a mutat pe Passauerstrasse numărul 27, apoi la numărul 39 a, la intersecţia cartierelor Charlottenburg, Schöneberg şi Wilmersdorf, unde a ajuns o etapă obligatorie pentru scriitorii francezi din perioada interbelică. Jules Chancel povesteşte că „Doamna Raichenstein [...] a încercat să creeze în librăria ei un centru al gândirii franceze”.[17]

17 Jules Chancel, Dix ans après: un mark = six francs, Fayard, 1928,

În 1933, dintr-un document întocmit la Service des oeuvres françaises à l'étranger, aflăm că, în acelaşi an, Ambasada Franţei a respins o „cerere de subvenţie extraordinară" pentru La Maison du Livre, ameninţată cu falimentul „din cauza evenimentelor"[18]. O scrisoare a lui Henri Jourdan de la Institutul francez relatează însă că dacă „cucoana" de la librărie a fost „boicotată", decizia nu ar fi fost luată „fiindcă era evreică", ci pentru că „i se reproşează că răspândeşte gândirea franceză"[19]. Pe 10 mai 1933, Simon Raichenstein obţine un paşaport Nansen[20]. Părăseşte definitiv Berlinul şi se stabileşte la Paris pe 9 noiembrie.

Timp de cinci ani, Françoise Frenkel se ocupă singură de La Maison du Livre. În vara lui 1939, îşi părăseşte apartamentul şi librăria „exact aşa cum erau"[21] şi se exilează la Paris.

---

pp. 166-167.

18 SOFE (Service des oeuvres françaises à l'étranger), vol. 269, notiţa manuscrisă „Raichenstein", nedatată.

19 Arhivele Ministerului Poştelor, Ambasada Franţei la Berlin, 1915/1939, seria B, voi. 463, notă a Institutului francez de la Berlin, din 15 aprilie 1933, despre starea actuală a instituţiilor franceze din Berlin. MAE/Nantes. Corespondenţă citată de Corine Defrance, op. cit.

20 După numele iniţiatorului său, Fridtjof Nansen, înalt comisar pentru refugiaţi al S.D.N. (Societatea Naţiunilor - n.tr.). Creat în iulie 1922, paşaportul Nansen este un act de identitate şi de călătorie rezervat refugiaţilor şi apatrizilor.

21 Vezi „declaraţie pe propria răspundere", în continuare, p. 293.

GAR[illegible]EUBLE DU COLISÉE
ET DES CHAMPS-ÉLYSÉES
5030
27 Mai 1940
Bureaux : 45, Rue du Colisée, PARIS-8e
Magasins : 37, Rue Duplain, PARIS-15e
26, Boul. Victor-Hugo, CLICHY
Reçu de Madame Frenkel
111, rue Lauriston. Paris XVIème
Une malle jaune L.F. N° garde 5030
Droits de garde du 27 Mai au 27 [illegible]
vendre à 10 par mois
ait 3000. 2 40
Duplicata
BESCHLAGNAHMT
Dienststelle Feldpostnummer 43071

„Ei bine, exact aceeaşi valiză, salvată atunci ca printr-o minune, îmi fusese confiscată de germani tot la Paris, sub pretextul apartenenţei mele rasiale. Am aflat-o la întoarcerea la Avignon din cartea poştală trimisă de gestionarul depozitului parizian unde îmi lăsasem lucrurile”. P. 82)

Bonul de primire de la depozitul Colisée de lângă Champs-Élysées pentru valiza lui Françoise Frenkel, datat 27 mai 1940. Ştampila de confiscare aplicată de armata germană în 1942.

Acest bon de primire se află printre documentele din dosarul de despăgubire depus de Françoise Frenkel după război.

„Hotelul la Roseraie s-ar fi numit mai bine Arca lui Noe, căci adăpostea refugiaţi din cele mai diverse medii sociale, de toate naţionalităţile. Era o lume foarte eteroclită, unită de speranţa comună a păcii”. Pg. 112)

Hotelul La Roseraie, astăzi, Avenue Depoilly numărul 10, la Nisa. Aşezat pe o stradă înfundată, mărginită de vile Belle Époque. Aici a locuit Françoise Frenkel, din februarie 1941 până pe 26 august 1942.

88 Alpes-Maritimes. [Nice.] Parlez lentement et distinctement.

MAISON MARS Travaux sur commande — Spécialité Plantes perles, garnitures tombeaux COURONNES MORTUAIRES, 4, rue Alexandre-Mari (Anc. r. du Palais) NICE 837.03

„Am cercetat bulevardul, străduţele, casele, magazinele, vilele, căutând instinctiv un adăpost. Privirea mi s-a oprit asupra unei firme: MARIUS – SALON DE COAFURĂ”. Pg. 128)

Anuarul oficial al abonaţilor telefonici din Departamentul Alpii Maritimi, ediţia din 1941, unde putem găsi adresa lui Marius, salon de coafură, situat pe rue Saint-Philippe, la numărul 12, telefon: 856.76.

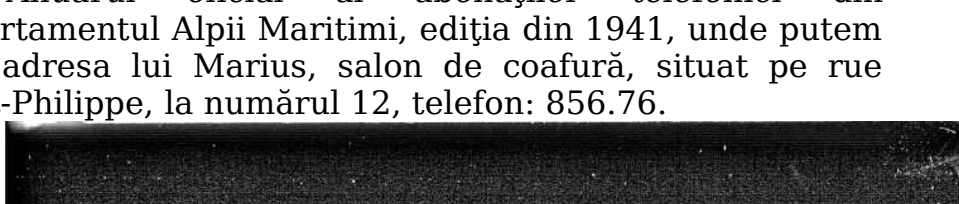

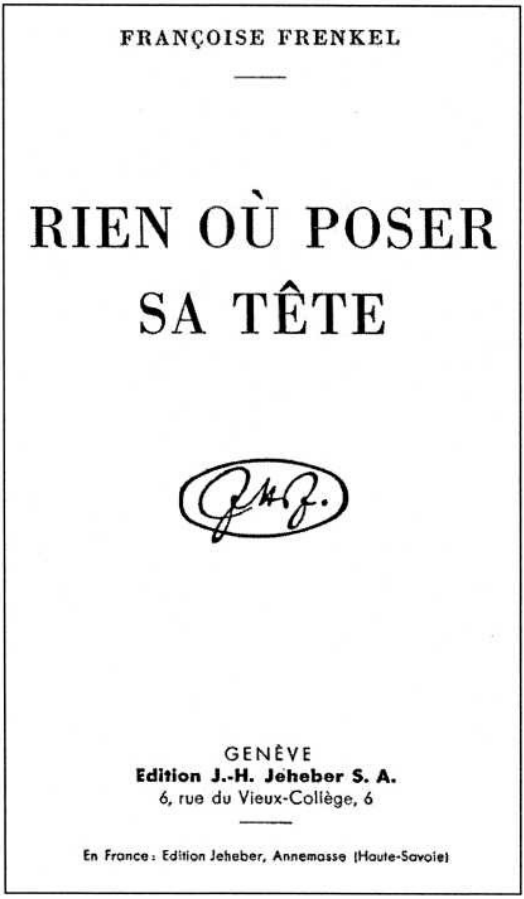
FRANÇOISE FRENKEL
RIEN OÙ POSER SA TÊTE
GENÈVE
Edition J.-H. Jeheber S. A.
6, rue du Vieux-Collège, 6
En France : Edition Jeheber, Annemasse (Haute-Savoie)

Pagina de titlu a ediţiei originale a cărţii de faţă, apărută în 1945.

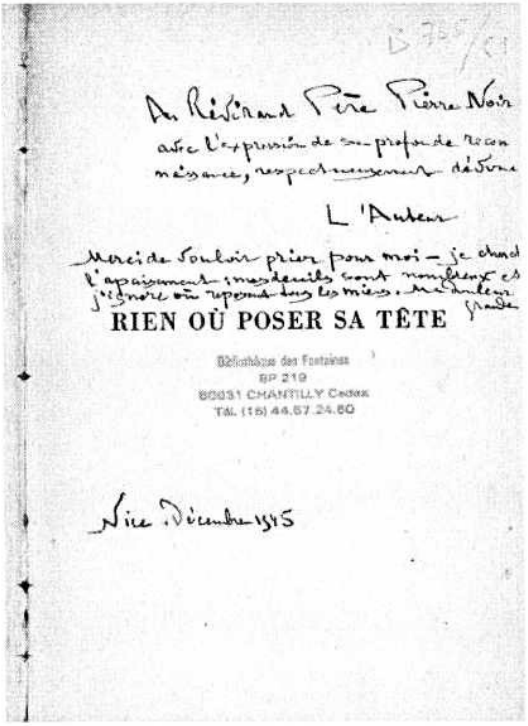

Exemplar cu dedicaţie semnată de Françoise Frenkel, „Pentru Reverendul Părinte Pierre Noir, în semn de profundă recunoştinţă, cu aleasă preţuire, Autorul. Vă rog să vă rugaţi pentru mine, căci caut liniştea: am multe motive să ţin doliu şi nici măcar nu ştiu unde sunt îngropaţi toţi ai mei. Durerea mea e mare. Nisa. Decembrie, 1945”. (Biblioteca municipală din Lyon, cota: SJ B755/61)

Dedicaţia lasă de presupus că autoarea a revenit să locuiască la Nisa la sfârşitul anului 1945.

Articol apărut în Le Mouvement féministe: *organe officiel des publications de l’alliance naţionale des sociétés féminines suisses*, *în 1946*.

Singura recenzie cunoscută a cărţii.

!

Publications reçues

Françoise FRENKEL: *Rien où poser sa tête.* Edit. J.-H. Jeheber S. A. Genève.

Les récits dont l'action se situe dans le cadre de la guerre ont entre eux une tragique parenté. C'est pourquoi, en lisant « Rien où poser sa tête », on pense à « Je suis une vraie Norvégienne », malgré la différence des personnages et des situations.

Françoise Frenkel, d'origine polonaise, était directrice d'une librairie française, à Berlin, lorsque les événements de 1939 l'obligèrent à fuir. Ne pouvant gagner sa patrie, elle se réfugia en France, à Paris, où elle avait fait ses études. Mais bientôt l'exode l'entraîna vers le Midi. A partir de ce moment, les péripéties se succèdèrent vécues douloureusement, « sans rien où poser sa tête...» Pourtant de lumineux rayons se glissent parmi les images de misère, et nous en savons gré à l'auteur. Pas de plaintes, des faits rapportés avec décence et mesure, d'une manière très vivante. Françoise Frenkel ne serait-elles pas une des « héroïnes inconnues » ? R. G.

Anmeldung

von rückerstattungsrechtlichen Geldansprüchen gegen das Deutsche Reich und gleichgestellte Rechtsträger*)

Bundesgesetz zur Regelung der rückerstattungsrechtlichen Geldverbindlichkeiten des Deutschen Reichs und gleichgestellter Rechtsträger

Der Hauptentschädigungsgesetz – HEG – vom 14. Juli 1957 (BGBl. I S. 778)

Das Hauptentschädigungsgesetz für Rückerstattungsansprüche

Reg. No. G 6380 F

– 1 JUL 1958

A. Personalangaben Anlagen

1. Personalangaben des Antragstellers

a) Familienname FRENKEL
(bei Frauen auch Geburtsname) geb. FRENKEL

b) Vorname Françoise Fryneta

c) jetzt wohnhaft NIZZA(Frankreich),1 avenue de Bellet.

d) Geburtsdatum und -Ort Piotrkow(Polen).

e) Staatsangehörigkeit FRANZOESISCH.

f) Beruf Vormals Buchhändlerin,jetzt Schriftstellerin.

g) Wohnort (ständiger Aufenthalt) PARIS(17e)Rue Colonel MOLL, 19.
im Zeitpunkt der Entziehung

h) Wohnsitz oder Aufenthalt oder geschäftliche Hauptniederlassung des Antragstellers im Gebiet der jetzigen Bundesrepublik Deutschland oder in dem jetzigen Westsektoren von Berlin zu irgendeinem Zeitpunkt während der Zeit vom 30. Januar 1933 bis 8. Mai 1945 von 1921-39 in Berlin,Passauerstr.39.

i) Wohnsitz im Jahre 1948 NIZZA,Frankreich.

k) Angaben über die Antragsberechtigung, falls der Antragsteller nicht der Geschädigte ist: (Erbfolge, Abtretung u. dgl.)

*) Nach § 1 BRüG findet das Gesetz Anwendung auf rückerstattungsrechtliche Ansprüche gegen das Deutsche Reich einschließlich der Bundesrepublik Deutschland, Landkreise und Berliner Politessen.

Das Gesetz findet ferner Anwendung auf rückerstattungsrechtliche Ansprüche gegen 1. das ehem. Land Preußen, 2. das Unternehmen Reichsautobahnen, 3. die ehem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP), deren Gliederungen, ihnen angegliederte Verbände und die sonstigen aufgelösten NS-Organisationen, 4. die Kostenverwaltung der Justiz in Strafsachen und aus Ausgleichsansprüchen, Kulturen und Münzen.

„Am lăsat valiza cea mare, salvată de la Berlin, la un depozit pentru mobilă din Paris”. P. 60)

Formularul de despăgubire depus de Françoise Frenkel, datat 1958.

Naţionalitate: franceză; profesie: fost librar, scriitor; adresă: avenue de Bellet, numărul 1, Nisa; adresă la momentul faptelor: rue du Colonel-Moll, numărul 19, Paris, Arondismentul 17; obiectul cererii: pierdere bagaje (a se vedea lista alăturată); motiv: confiscate de Gestapo.

Joachim Klaus SCHLEYER, Rechtsanwalt und Notar,
7, Hektorstrasse Berlin Charlottenburg 2.

Jetzt Adolf Hitler

Beschlagnahme durch Ihr Gesuch.

24. November, 1942.

PAR(86e).Rue Caillaux 45.

Berlin.

Berlin.

Unterschrift

Datum 22 Juni 1938

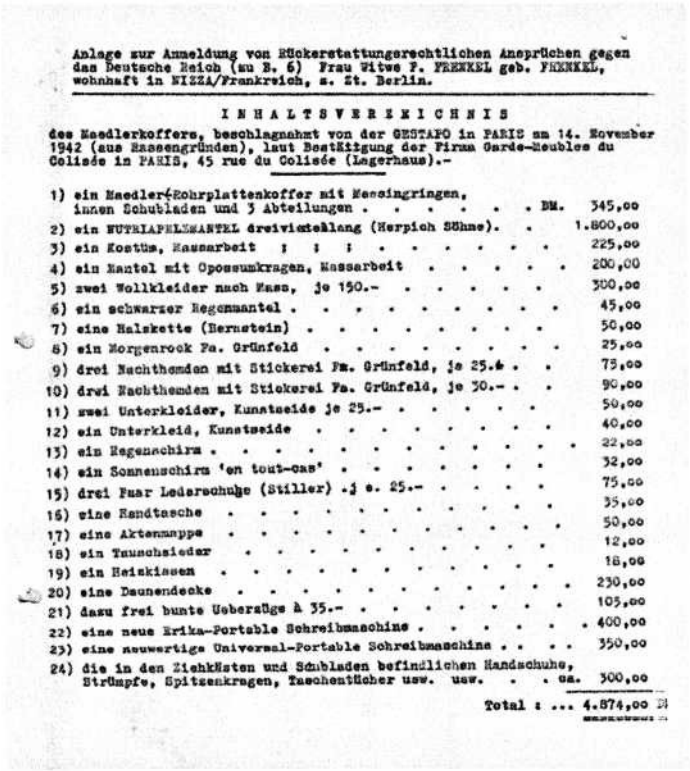

Anlage zur Anmeldung von Rückerstattungsrechtlichen Ansprüchen gegen das Deutsche Reich (zu B. 6) Frau Witwe F. FRENKEL geb. FRENKEL, wohnhaft in NIZZA/Frankreich, s. Zt. Berlin.

I N H A L T S V E R Z E I C H N I S

des Maedlerkoffers, beschlagnahmt von der GESTAPO in PARIS am 14. November 1942 (aus Rassengründen), laut Bestätigung der Firma Garde-Meubles du Colisée in PARIS, 45 rue du Colisée (Lagerhaus).-

1)	ein Maedler-Rohrplattenkoffer mit Messingringen, innen Schubladen und 3 Abteilungen . . . . . DM.	345,00
2)	ein NUTRIAPELZMANTEL dreiviertellang (Herpich Söhne). .	1.800,00
3)	ein Kostüm, Massarbeit	225,00
4)	ein Mantel mit Opossumkragen, Massarbeit	200,00
5)	zwei Wollkleider nach Mass, je 150.-	300,00
6)	ein schwarzer Regenmantel	45,00
7)	eine Halskette (Bernstein)	50,00
8)	ein Morgenrock Fa. Grünfeld	25,00
9)	drei Nachthemden mit Stickerei Fa. Grünfeld, je 25.- . .	75,00
10)	drei Nachthemden mit Stickerei Fa. Grünfeld, je 30.- . .	90,00
11)	zwei Unterkleider, Kunstseide je 25.-	50,00
12)	ein Unterkleid, Kunstseide	40,00
13)	ein Regenschirm	22,00
14)	ein Sonnenschirm 'en tout-cas'	32,00
15)	drei Paar Lederschuhe (Stiller) .j e. 25.-	75,00
16)	eine Handtasche	35,00
17)	eine Aktenmappe	50,00
18)	ein Tauschsieder	12,00
19)	ein Heizkissen	18,00
20)	eine Daunendecke	230,00
21)	dazu frei bunte Ueberzüge à 35.-	105,00
22)	eine neue Erika-Portable Schreibmaschine	400,00
23)	eine neuwertige Universal-Portable Schreibmaschine . . .	350,00
24)	die in den Ziehkästen und Schubladen befindlichen Handschuhe, Strümpfe, Spitzenkragen, Taschentücher usw. usw. . . . ca.	300,00
	Total : ...	4.874,00

Inventarul şi estimarea conţinutului valizei lui Françoise Frenkel, anexate la formularul de cerere de indemnizaţie din 1958.

Urkundenrolle Nr. 90 /19 59

Erste Ausfertigung

Verhandelt

zu Berlin , am 3. Juli 1959.

Vor dem unterzeichneten Notar

Jochen Klaus Schaefer

in Berlin-Charlottenburg 4, Waitzstraße 7,

erschien heute - von Person bekannt -

Frau Prymeta Francoise F r e n k e l geborene Frankel, wohnhaft in Nice (A.M.) / Frankreich, 1, Avenue de Bellet, zur Zeit aufenthaltlich in Berlin-Charlottenburg, Giesebrechtstraße 11, Pension Florian, und erklärte, in ihrem Verfahren nach dem Bundesrückerstattungsgesetz gegenüber den Wiedergutmachungsämtern Berlin zu den Akten des Geschäftsnummer 62 WGA. 1280/57 eine eidesstattliche Versicherung abgeben zu wollen.

Der Notar belehrte die Erschienene über die Bedeutung

În iulie 1959, Françoise Frenkel a petrecut un sejur la Berlin ca să-şi completeze dosarul de despăgubire. A depus, în faţa notarului, declaraţia pe propria răspundere reprodusă aici. În 1960, Republica Federală Germania i-a oferit, drept compensaţie, 3.500 de mărci.

einer eidesstattlichen Versicherung und wies sie auf die Strafbarkeit nach den Bestimmungen des Aufenthalts- und des Heimatlandes für den Fall der Abgabe einer vorsätzlich oder fahrlässig falschen eidesstattlichen Versicherung hin.

Hierauf erklärte die Erschienene folgendes:

Im Juli 1939 mußte ich wegen rassischer Verfolgung Berlin verlassen und mich in das Ausland begeben. Ich besaß damals die polnische Staatsangehörigkeit, und mir drohte wegen meiner jüdischen Abstammung sowieso die Zwangsausweisung. Ich wäre unter die Aktionen gegen die jüdischen Polen gefallen. - Ich erhielt von dem französischen Konsulat eine entsprechende Warnung, da ich eine französische Buchhandlung unter dem Namen MAISON DU LIVRE betrieb. Ich habe damals meine Buchhandlung und auch meine Wohnung verlassen, wie sie waren, und mich nur darauf beschränkt, das Notwendigste, das heißt persönliche Gegenstände in einem Koffer mitzuführen. Dieser Maedler-Koffer hatte den Inhalt, den ich auf einer besonderen Liste angegeben habe. Dieser Koffer stellte also mein Umzugsgut dar.

Es gelang mir durch die Unterstützung meines Mitarbeiters, Herrn Roland Weimar, den Koffer nach Paris aufzugeben, und dort fand ich ihn nach meiner Ankunft wieder vor, und zwar am Bahnhof. Ich kam in Paris in der ersten Juli-Hälfte 1939 an. Ich wohnte bei Freunden in Paris und hatte dort meinen Koffer untergestellt.

Als dann im Laufe des deutsch-französischen Krieges Paris von den deutschen Truppen bedroht wurde und der Kommandant von Paris alle Frauen und Kinder zum Verlassen der Stadt aufforderte, fühlte auch ich mich veranlaßt, dieser Aufforderung Folge zu leisten. Wenn ich auch inzwischen die französische Staatsangehörigkeit erworben hatte, so mußte ich doch wegen meiner jüdischen Abstammung und früheren polnischen Staatsangehörigkeit die deutschen Truppen fürchten. Ich verließ also am 28. Mai 1940 Paris, nachdem ich am Tage zuvor, am 27. Mai 1940, bei dem Lagerhaus GARDEMEUBLE du Colysée, 45 rue Colysée, Paris 8e, den Koffer eingelagert hatte. Ich begab mich dann nach Südfrankreich.

Im Herbst 1942, und zwar im November erhielt ich von dem

Lagerhaus ein Schreiben, das mir von meinen französischen Freunden aus Paris nach Nizza nachgesandt worden war und in welchem mir mitgeteilt wurde, daß dort lagerndes jüdisches Eigentum von der deutschen Besatzungsmacht beschlagnahmt werden sollte. Ich wurde angefragt, ob ich die Möglichkeit hätte nachzuweisen, daß ich "arisch" sei, um mein Eigentum vor einer derartigen Beschlagnahme zu bewahren. Ich habe dieses Schreiben nicht beantwortet, weil ich jüdischer Abstammung bin und dadurch keine Aussicht bestand, eine Beschlagnahme des Koffers zu verhindern. Bei dieser Aktion in Paris hat es sich um eine allgemeine Aktion der Nazi-Behörden gegen jüdisches Eigentum gehandelt, und ich schließe daraus, daß meine Sachen mit denen anderer Juden in das Gebiet des ehemaligen Deutschen Reiches verbracht worden sind.

Wegen dieses Verlustes habe ich von keinem Staat, insbesondere weder von Frankreich noch von Polen irgendeine Entschädigung erhalten. Als ich nämlich diesen Schaden zunächst als Kriegsschaden bei einem französischen Amt anmelden wollte, hat man mir eine Entschädigung versagt mit der Begründung, daß es sich dabei nicht um einen üblichen Besatzungs- oder Kriegsschaden gehandelt habe, sondern um eine besondere Aktion gegen die Juden.

Die Richtigkeit vorstehender Angaben versichere ich an Eides Statt. Nach gewissenhafter Prüfung ist mir nichts bekannt, was der Richtigkeit meiner Angaben entgegensteht.

Ich beantrage, mir eine Ausfertigung - für die Wiedergutmachungsämter -, eine beglaubigte Abschrift - für den Senator für Finanzen - sowie mir eine einfache Abschrift zu erteilen.

Das Protokoll ist in Gegenwart des Notars mit den Ergänzungen und Berichtigungen vorgelesen, von der Beteiligten genehmigt und eigenhändig unterschrieben worden:

gez. Frymeta Francoise P r e n k e l geb. Frenkel
gez. S c h a e f e r , Notar

Kostenrechnung
Kostenordnung v. 26. 7. 57

Geschäftswert:	4.500,--	DM
Gebühr §§ 32, 49	30,--	DM
Umsatzsteuer	1,20	"
zusammen	31,20	DM

gez. Schaefer, Notar

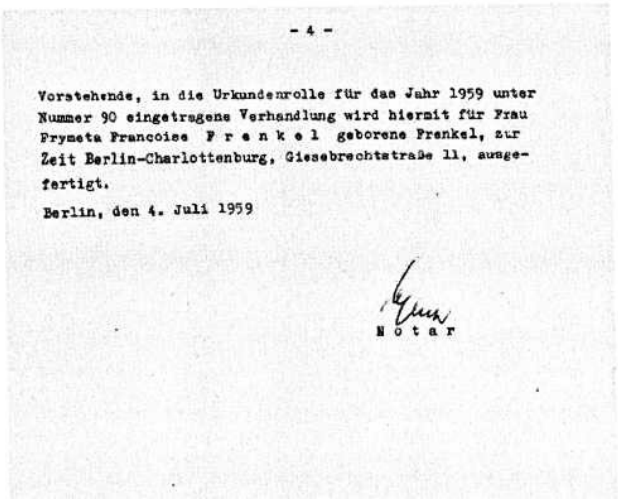

- 4 -

Vorstehende, in die Urkundenrolle für das Jahr 1959 unter Nummer 90 eingetragene Verhandlung wird hiermit für Frau Frymeta Françoise F r e n k e l geborene Frenkel, zur Zeit Berlin-Charlottenburg, Giesebrechtstraße 11, ausgefertigt.

Berlin, den 4. Juli 1959

N o t a r

JOCHEN KLAUS SCHAEFER NOTAR

BERLIN-CHARLOTTENBURG 4, WAITZSTRASSE NUMĂRUL 7

Berlin, 3 iulie 1959

S-a prezentat astăzi în faţa notarului doamna Frymeta Françoise Frenkel, născută Frenkel – cunoscută personal de către notar –, cu domiciliul la Nisa, Alpii Maritimi, Franţa, Avenue de Bellet 1, cu reşedinţa actuală la Berlin-Charlottenburg, Giesebrechtstrasse, numărul 11, pensiunea Florian, care afirmă că doreşte să depună la serviciile administrative pentru despăgubiri din Berlin o declaraţie pe propria răspundere în cadrul procedurii prevăzută de Legea federală a despăgubirilor, în completarea dosarului numărul 62 WGA 1280/57.

Notarul i-a explicat modalităţile de realizare a unei declaraţii pe propria răspundere şi sancţiunile prevăzute de legislaţia statelor de sejur şi de origine în caz de depoziţie eronată, indiferent dacă eroarea s-a produs intenţionat sau din greşeală.

După acestea, persoana prezentă în faţa mea a depus declaraţia următoare:

În iulie 1939, din cauza persecuţiilor rasiale în vigoare, am fost obligată să părăsesc Berlinul şi să mă stabilesc în străinătate. Aveam cetăţenia poloneză şi eram în pericol iminent de expulzare, din cauza originii mele

evreieşti. Eram vizată de măsurile ce se luau contra evreilor polonezi. Ţinând cont de faptul că gestionam librăria franceză „La Maison du Livre”, am fost avertizată de către Consulatul francez. Mi-am abandonat librăria şi apartamentul unde locuiam aşa cum erau, luând cu mine doar strictul necesar, adică efectele personale, într-o valiză. Conţinutul acestei valize, marca Mădler, este descris într-o listă separată. Nu am luat cu mine nimic altceva când m-am mutat.

Cu ajutorul angajatului meu, dl Roland Weimar, am reuşit ca valiza să-mi parvină la Paris şi am recuperat-o la sosirea mea la gară. Am ajuns la Paris în prima jumătate a lunii iulie 1939. Am locuit la prieteni, unde am dus şi valiza.

În timpul războiului dintre Franţa şi Germania, când trupele germane se pregăteau să intre în Paris, Comandantul militar al Parisului a rugat toate femeile şi copiii să părăsească oraşul. Am decis să mă supun. Deşi obţinusem între timp cetăţenia franceză, mă temeam de trupele germane din cauza originii mele evreieşti şi a cetăţeniei poloneze. Astfel, am părăsit Parisul la 28 mai 1940, după ce am depus valiza, cu o zi înainte, pe 27 mai 1940, la depozitul Colisée, situat pe rue du Colisée la numărul 45, 75008 Paris. Am plecat apoi în sudul Franţei.

În toamna anului 1942, în luna noiembrie, am primit la Nisa o înştiinţare din partea depozitului, trimisă de prietenii mei din Paris, prin care eram informată de confiscarea bunurilor deţinute de evrei de către forţele de ocupaţie germane. Mi se cerea să dovedesc, dacă aveam posibilitatea, că eram „ariană” pentru ca bunurile să-mi fie scutite de operaţiunea de rechiziţionare. Nu am dat curs invitaţiei, căci sunt evreică şi nu aveam nicio şansă să evit rechiziţionarea valizei. Acţiunea ce avea loc la Paris se înscria într-un cadru mai larg decis de autorităţile naţional-socialiste pentru confiscarea bunurilor evreieşti. Am tras concluzia că bunurile mele, alături de cele ale altor evrei, au fost transportate pe teritoriul fostului Reich german.

Pentru această pierdere nu am primit niciun fel de despăgubire, de la niciun stat, în niciun caz de la Franţa sau de la Polonia. Când am dorit să declar această pierdere ca daună de război pe lângă autorităţile franceze, mi s-a refuzat despăgubirea, sub justificarea că nu era vorba de o daună de război sau de o consecinţă a ocupaţiei, ci de o acţiune întreprinsă special împotriva evreilor.

Certific autenticitatea acestei declaraţii pe propria răspundere. După o nouă lectură, nu găsesc niciun element care să contravină veracităţii declaraţiilor mele.

Cer să fie întocmite: un exemplar pentru serviciile administrative pentru despăgubiri, o copie autentificată pentru senatorul finanţelor şi o copie simplă pentru mine.

Protocolul a fost citit în prezenţa notarului, cu adăugiri şi corectări, validat pentru părţile interesate şi semnat olograf de acestea.

Semnătură Frymeta Françoise Frenkel, născută Frenkel

Semnătură Schaefer, notar

Acest atestat, înregistrat în actele notariale în anul 1959, la numărul 90, a fost redactat la cererea doamnei Frymeta Françoise Frenkel, născută Frenkel, cu reşedinţa actuală la Berlin-Charlottenburg, Giesebrechtstrasse, numărul 11.

Berlin, 4 iulie

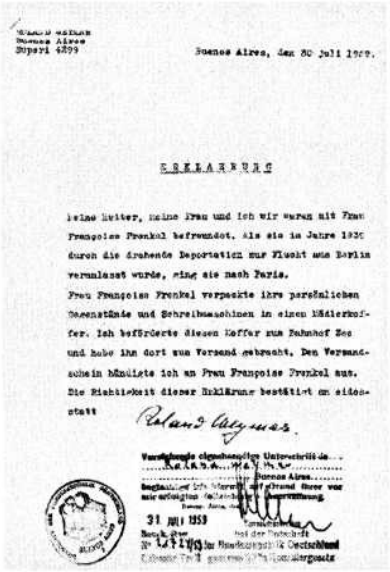

Buenos Aires, den 30 Juli 1959.

ERKLÄRUNG

Meine Mutter, meine Frau und ich waren mit Frau Françoise Frenkel befreundet. Als sie im Jahre 1939 durch die drohende Deportation zur Flucht aus Berlin veranlasst wurde, ging sie nach Paris.
Frau Françoise Frenkel verpackte ihre persönlichen Gegenstände und Schreibmaschinen in einen Mädlerkoffer. Ich beförderte diesen Koffer zum Bahnhof Zoo und habe ihn dort zum Versand gebracht. Den Versandschein händigte ich an Frau Françoise Frenkel aus.
Die Richtigkeit dieser Erklärung bestätige ich eidesstatt

Roland Weymar.

Vorstehende eigenhändige Unterschrift des ROLAND WEYMAR
Buenos Aires
wird hiermit auf Grund ihrer vor mir erfolgten Vollziehung beglaubigt.
Buenos Aires, den
31 JUL 1959
Konsularbeamter
Nr. 1271/59 für Bundesrepublik Deutschland

Declaraţia domnului Weymar, transmisă de la Buenos Aires, Argentina, pe 30 iulie 1959, şi anexată la dosarul de despăgubire în iulie 1959.

„Eu însumi, soţia şi mama mea am întreţinut relaţii de prietenie cu doamna Françoise Frenkel. În 1939, în faţa ameninţării cu deportarea, a fost nevoită să fugă de la Berlin şi s-a instalat la Paris. Doamna Frenkel şi-a luat cu ea obiecte de strictă necesitate şi maşinile de scris într-o valiză marca Mădler. Eu am însoţit această valiză la gara de la Zoo şi am lăsat-o la serviciul expediţii. Am încredinţat bonul de expediere doamnei Françoise Frenkel. Jur pe onoarea mea că informaţiile de mai sus prezintă adevărul. Roland Weymar”.

Ultima adresă a lui Françoise Frenkel, vila Tanit numărul 5, strada Alexandre-Dumas, Nisa.

MULŢUMIRI

Toate mulţumirile noastre se îndreaptă către cei care au făcut posibilă această ediţie.

Lui Patrick Modiano, pentru interesul cu care s-a aplecat asupra subiectului şi pentru prefaţă.

Lui Frédéric Maria, care ne-a făcut să descoperim această carte şi a alcătuit dosarul inedit ce aduce numeroase clarificări.

Lui Michel Francesconi, care a găsit un exemplar din *Rien où poser să tête* într-un talcioc de la Nisa şi care a fost primul care a citit şi a promovat cartea.

Lui Valérie Scigala, care, pe blogul său, a adus numele lui Françoise Frenkel în lumea digitală.

Lui Élisabeth Beyer, directoarea Biroului Cărţii de la Berlin, pentru sprijinul său amical şi constant.

Lui Sébastien Cadet, de la Centrul de indemnizare a victimelor Shoah-ului de la Berlin, pentru cercetările sale

în Landesarchiv Berlin.

Lui Corine De france, care a realizat, în 2005, singurul studiu existent despre La Maison du Livre şi a participat la cercetări.

Lui Anne Vijoux, pentru cercetările sale în bibliotecile franceze.

În sfârşit, lui Simon Srebrny, Irenkăi Taurek şi lui Peter Wechsler, rudele lui Françoise Frenkel, ale căror amintiri şi arhive personale ne-au fost de mare ajutor.

DREPTURI FOTOGRAFICE

Pagina 277: Corine De france Paginile 280, 286 – 292 şi 297: Ladesarchiv, Berlin Paginile 281, 283, 298: Éditions Gallimard Pagina 282: Biblioteca istorică a poştei şi telecomunicaţiilor

Pagina 284: Biblioteca municipală din Lyon Pagina 285: Photographie e Fonds d'Archives de l'émilie www.lemilie.org

CUPRINS

Prefaţă 5
Cuvânt-înainte 13
I. În slujba gândirii franceze în Germania 15
II. Paris 52
III. Avignon 62
IV. Vichy 66
V. Avignon. August-noiembrie 1940 83
VI. Nisa. Decembrie 1940 93
VII. Undeva la munte 140
VIII. Înapoi la Nisa 152
IX. Grenoble 182
X. La frontieră 193
XI. Annecy 205
XII. Saint-Julien 219
XIII. Annecy 237
XIV. La graniţă 252
XV. Către Elveţia 262
Cronologie 269
Dosar 275

Mulţumiri 299
Drepturi fotografice 301